

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

ЩО НАМ ДАВ
МИКОЛА
ХВИЛЬОВИЙ?

1979

Із серії:
„Українське відродження і виродження”
1920-их і 1930-их років

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

ЩО НАМ ДАВ М. ХВИЛЬОВИЙ?

(Трете видання, перевірене й доповнене)

diasporiana.org.ua

В-во „Критична Думка”
1979

**З друкарні Видавництва „Гомін України”
140 Bathurst Street, Toronto, Ontario, Canada M5Y 2R3**

В І Д В И Д А В Н И Ц Т В А

„Ренесанс” — французька назва періоду Відродження, яке було в Італії в XIV-XVI віці, а в інших країнах Західньої Європи від XV до XVI віку. Таку назву одержав період ідеологічного і культурного руху, який наступив по періоді т. зв. середньовіччя, за якого, під впливом Церкви, панувала на Заході „універсальна” латинська мова не лише в церковному вжитку, але й в науці та літературі.

Відродження значно зменшило вплив Церкви і у всіх народів збудило зацікавлення до власної мови. Появляються твори писані національними (народними) мовами, зявлюється зацікавлення до народніх звичаїв і культури. Відродження було поєднане з рухом політичним, одним з проявів якого було повстання цілого ряду національних держав, а також привело до утворення світогляду відомого під назвою „гуманізму”.

У нас цей рух, наслідком поразки під Полтавою шведсько-українських військ, не пішов нормальним шляхом. До цієї національної катастрофи, хоча ще панувала в літературі і науці стара книжна мова, яка утворилася на принесеній православною Церквою старо-болгарській основі (знання латини було рівнож поширене), але вже були спроби писати українською народньою мовою. Були вже і словники українсько-словянські. Але москалі, по своїй перемозі, беруться до плянового нищення всього друкованого не в московській мові і забороняють уживати в книжках іншу мову крім уживаної тоді москалями.

Вже в 1709 році виходить збірник промов Івана Золотустого, у передмові до якої сказано, що в ній додержано правопису і мови „великоросійської”, а „малоросійскія премрачния реченія ізясніхом обикновенними”. Видається з наказу московської влади підручник „О проізношеніі російскіх букв”, а року 1720 (з 22. XII.) забороняється друкування на Україні інших книжок крім церковних, але і ті „кнігі печатать соглася і ісправя с великоросійскімі такімі же церковними новою печаті кнігамі, ДАБИ НІКАКОЙ РОЗНІ І АСОБЕННАВО НАРЕЧІЯ В ОНИХ НЕ БИЛО...” Що ж до книжок нерелігійного змісту, наказ говорить виразно: „КНІГІ ІСТОРІЧЕСКІЯ... І ПОЛІТІ-

ЧЕСКІЯ... НІ ПРЕЖНІХ, НІ НОВИХ НЕ ПЕЧАТАТЬ", ті ж, що вже видруковані, треба „ГДЕ ПОЯВЯТСА — КОНФІСКОВАТЬ”.

У 1724 році було накладено 1000 карбованців кари (тоді це була рівновартість 16.000 кильо тютюну (на архимандрита Києво-Печерської Лаври за надрукування Тріоди (Тріодь — богослужбова книжка, яка містить де-які недільні відправи, текст української Тріоди з XVII віку ріжнився від московського), „НЕ ВО ВСЬОМ С ВЕЛІКОРОСІЙСКОЙ СХОДНОЙ”.

Тоді ж було наказано церквам і школам **ВСІ КНИЖКИ** українського друку здати для відсилки їх до Москви і замінити їх на московські. Лише слабим знанням власної історії можна пояснити незаслужену „славу” серед українців відносно „пристойного” „указа” Валуєва з 1876 року, хоча також можливо, що згадані укази часів Петра I були промовчані москвофілами свідомо, щоб утворити вражіння, немов той „указ” був примхою „сатрапа” (відповідає тоді режим), а не є продовженням сталої московської політики, і тому однакової і за Петра I, і за Катерини II, і за Леніна I, за Сталіна, і за Хрущова, і за Брежньова і т. д. і т. д.

Але ці „драконівські” заходи спинили процес переходу на українську мову нашої літератури, спричинили запізнення у нас відродження і довелося нам уже з накинutoї нам московської мови переходити на українську. Це запізнене відродження набирає сили і починає випростовуватися щойно в 1917-1920 роках. По новій Полтаві ж продовжується на еміграції між двома війнами, той ренесанс нашої літератури і вона збагачується рядом визначних творів, в яких чуємо і луни недавньої кривавої боротьби і міцну віру в остаточну перемогу та відновлення держави предків.

На поновно окупованій Україні гідні наступники Петра I вживають енергійних заходів для спинення розвитку української літератури та взагалі культури, а в розумінні ідеологічному до її дегенерації й використання як знаряддя перетворення вільнолюбного українця в покірного раба, що пишеться своїм рабством.

Такі відомі московські вислужники, як П. Тичина і М. Рильський, також не відразу стали такими. П. Тичина, бачучи, що діють москалі, починає вагатися і кінчить одного вірша словами: „Хіба й собі поцілуватъ пантофлю папи?”, а Рильський мріє — „у тиші, над вудками, свое життя непроданим донести”, але, як знаємо, обое скорилися, а для захооти інших,

пороблено їх „орденоносцями”. Певно має рацію Симоненко, написавши, що „і стерня ніколи ніг не коле тим, хто взув холуйські постолі”, бо вони пишаються своєю ролюю, але, але поетами перестали бути, прилучившись до банди московських панегіристів, тоді як сотні інших, що не звернули на той же шлях, — загинули або в льохах ЧеКа, або на засланні. Москалям не потрібно стількох панегіристів, свою ж мету (знищення української літератури) вони осягнули. Можна деколи творити вічне, навіть ставши на котурни, але нічого створити не можна, взувши холуйські постолі!

Так було на окупованих москалями землях наше відродження замінене „виродженням”.

На еміграцію ж підкинуто ряд як „українізованих” москалів, так і яничарів-українців, яких завданням було викреслити те, що було зроблене поза межами московської влади. З цією метою п. п. шевельови, „глобенки”, „дівничі” і ряд інших, використовуючи незнання і наївність, той період ступневого виродження оповістили періодом „ренесансу 20их років”. Захопивши ж під свою контролю культурне життя еміграції, „пустили в непамять” менш відомих авторів, захопили інших „поцілувати пантофлю папи”, а хто не піддавався, того писання і листи сфальшовано (і то дуже вміло, „фахово”, щоб і здогадатися було важко), щоб утворити вражіння, немов вони відцуралися самих себе і ширених ними ідей.

Самі ж починають пропагувати „езопівською” мовою: „Після боїв 1917-1920 років умерло... старе поняття України... була усвідомлена його нездійсненість... неоправно ясно зробилося: такої України не може бути” („Шерех”, МҮР, стор. 56).

Звичайно, ця неоригінальна думка (вона належить Леніну), прикрашена словесною орнаментациєю, щоб не разила, це була добре поцукрована отруга, що мала підготувати читача до сприйняття яснійше сказаних думок. Ленін сказав просто, що — мовляв — лише повязана з Московщиною Україна „можлива”, а неповязана — неможлива.

Тимчасом Шерех суггерує свою вигадку, немов усі переконалися в неможливості самостійної України і почали шукати такої концепції „України”, яку можна здійснити, і її — пише „Шерех” — таки зрешті „знайшли ті, хто спромігся на синтезу, її знайшов ХВИЛЬОВИЙ СВОЇМИ УКРАЇНСЬКИМИ КОМУНІСТАМИ”. (Шерех, МҮР I, ст. 57.)

В пляні цих фітільовців-хвильовистів було, щоб Фітільов своїми творами доповнив те, чого не важилися сказати п. Ше-

рех і його однодумці. З огляду на сказане, ми вирішили пере-
видати цю, давно вичерпану працю про Хвильового в серії
„Українське відродження і виродження 1920-х років”. Ця се-
рія має на меті уможливити читачеві познайомитися з творчі-
стю, як визначніших представників нашого справжнього від-
родження, так і виродження, щоб усвідомити собі, куди тя-
нуть еміграцію новітні „данайці” типу В. Петрова. Разом з тим
слід показати, що криється у зукраїнізованого москаля за сло-
вами „українські комуністи”.

У Хвильового в найкращому світлі (так як і у Багряного-
Лозовягіна) показані „зукраїнізовані” і не зукраїнізовані МО-
СКАЛІ та виховані ними ЯНИЧАРИ, які „безумно люблять Ук-
раїну” (так як англієць — Південну Африку). Осуджує ж Хви-
льовий тих, хто „бунтує” проти московського ярма, яке спов-
нює його захопленням, а коли йде справа про справжню Ук-
раїну та її культуру, то читаючи вложені в уста МОСКОВКИ
Аглії, вкрадені у Донцова і спотворені нею вислови, треба
завжди пам'ятати слова „Іванова” — „Нацсправа мов уюн, а
на мову — плювать! За якою наказуєте? За китайською? —
Будь ласка!”

За таку „Україну” б'ються „Іванови”, „Ларікови”, „Молод-
чикови”, Фігільови і ІХ зве „українськими комуністами” Ше-
вельов.

ВИДАВНИЦТВО

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

При опрацюванні відповіді на поставлене в заголовку питання, були використані не лише всі твори Хвильового, видані окремими виданнями ще до „літературної дискусії” та підчас неї, але й пізніші його писання та статті, що появились після „каяття” й були розкидані по періодичних виданнях, а тому мало-відомі широкому загалові.

Книжка ілюстрована численними цитатами і містить друковану в 1926 році в Л.Н.В. рецензію на „Думки проти течії” М. Хвильового.

Крім того, читач знайде тут АВТЕНТИЧНИЙ текст (а не змінений еміграційними „хвильовистами”) ЦІЛОЇ статті Хвильового „Московські задрипанки”, як рівнож виправлений згідно з оригіналом текст (засадничого значіння!) з „Вальдшнепів”, зфальшований ними ж.

В „Додатках” вміщені матеріяли до „Літературної дискусії”, що їх дуже важко нині знайти.

У цій праці розглянуті в хронологічному порядку майже всі твори Хвильового і подані з них цитати, які узасаднюють твердження автора. Ця праця знайомить читача з генезою ідей, що їх пропагував Хвильовий, та не лишає сумніву що-до їх справжньої вартости.

Всі цитати й тексти, подані з докладним вказанням оригінальних джерел, можуть бути надзвичайно користні тому, хто хоче мати ясну власну думку.

Більшість рецензентів першого видання однозгідно підкреслювали докладну знайомість автора з тодішніми ідеологічними течіями і з проблемами, що тоді дискутувалися в советській пресі, як рівнож і з тамошніми обставинами, чим основно різниться від публіцистичних статей, що оперують кількома вирваними реченнями та спогадами.

Нове видання значно поширене і доповнене численними додатками, які роблять його необхідним для кожного, хто хоче знайти об'єктивну відповідь на поставлене автором питання.

I.

„ДИСКУСІЙНЕ”

З БІОГРАФІЇ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Від тої хвилини, як „нові емігранти” з числа бувших мешканців тої частини України, що була до 1939 року окупована москвинами, знайшли для себе можливим висловлюватись більш ясно, виникла „дискусія” про ролю Хвильового в українському політичному і культурному життю. Ця „дискусія”, набираючи хвилинами виняткової гостроти, триває й досі. Майже всі виступи в цій справі носять політично-публіцистичний характер і не мають нічого спільного з літературознавством.

З огляду на сказане, в усіх, далеко не позбавлених темпераменту, виступах, обидві сторони зміщують разом справжні чи вигадані подробиці з життя Хвильового з висмикнутими реченнями з його творів, утворюючи хаос, в якому навіть людині, знайомій з літературним доробком Хвильового, не важко втратити орієнтацію.

Такий стан справи змушує нас на початку спинитися на деяких подробицях із біографії Хвильового, щоб потім не вертатися до них при розгляді творів.

Може не в одного виникнути питання: Чому *лише* на деяких подробицях? — Відповідь проста:

1. Микола Хвильовий давно *не живе* і він, як особа, не може тому відігравати будь-якої ролі ні в літературному, ні в політичному життю. *Натомісць твори Хвильового можуть впливати на дальший розвиток нашої політичної і літературної думки*, тим самим треба спочатку дати оперту на фактичному матеріалі, на його літературно-критичному доробку, оцінку вартости цих творів для нас, а щойно в залежності від тої оцінки може нас почати (або не почати) цікавити і *все*, що торкається особи автора тих творів.

2. Оскільки б навіть оцінка вартости творів Хвильового була така, що ми хотіли б докладно знати життєпис автора, то і тоді нам важко було б його дати в умовах еміграційних тому, що ми не маємо до розпорядження *цілком певних мате-*

ріялів, а свідчення як його прихильників, так і ворогів слід приймати з надто великою обережністю.

3. Малий розмір цієї праці не дає змоги присвятити більше місяця питанням, що не в'яжуться нерозривно з темою цієї праці, а до таких належить *докладний* життєпис Хвильового.

Зясувавши причини, які змушують нас зрезигнувати з життєпису, хочемо нагадати коротко лише ті „дискусійні” подробиці біографії Хвильового, які вимагають ясної відповіді.

До таких подробиць належать: національність автора як в розумінні „фізичному” так і в його самосвідомості, освіта, знайомість з українською мовою, літературою і рухом, роля підчас збройної боротьби за відновлення державности, співпраця з окупантами, роля в зв. „літературній дискусії”, „заламання”, дальша співпраця з окупантами і самогубство (три останніх подробиці можуть бути, однак, зясовані, за браком документальних даних, лише на підставі аналізу літературного доробку).

Цілковито вичерпуючу відповідь на кожне з поставлених питань дати в умовах еміграційних також не можливо, бо не можливо зібрати всі конечні матеріяли, а серед них поважне місце, безперечно, повинно належати і матеріялам, що зберігаються в архівах московської комуністичної партії України та М.В.Д. (включаючи всі попередні назви цієї установи).

Такі матеріяли може мати майбутній дослідник лише після упадку комуністичної влади в московській імперії. Тому ми, щоб хоча приблизно висвітлити порушені питання, скористаємося з такого способу: будемо зіставляти подані на цю тему відомости в книжці Гана „Трагедія Хвильового” з твердженнями праці Р. Гармаша „Трагедія Хвильового — трагедія нашого покоління”, що була написана і почала друкуватися до появи книжки Гана*. Робимо ми такий вибір праць тому, що завзяті прихильники Хвильового, очолювані видавництвом „Українські Вісті” в Ульмі, подаючи працю Гана в передмові до „Вальдшнепів” на першому місці серед інших, оцінюють її так: „Дуже цікава книжка О. Гана (псевдонім одного видатного літературознавця) „Трагедія Хвильового”.

---

* Початок праці Р. Гармаша (закінченої ще влітку 1947 року) був друкований у першому і другому числах журналу „Вежі”. Перше число вийшло в листопаді 1947 року. Цілість праці Гармаша (80 стор.) вийшла окремою книжкою в червні 1948 р. Брошура Гана (78 стор.) вийшла в 1948 році.

Тим самим *прихильники* Хвильового підкреслюють, що *не мають до тої праці жодних застережень*.

Другу книжку, твердження якої будемо зіставляти з твердженнями О. Гана, це ж видавництво не називає цілком, як і брошуру Л. Мосендза, очевидячки, зачислюючи її до згаданих там же загальноково „найбрутальніших примітивних пасквілів...”, що ними, мовляв, „реакційні публіцисти прогресивним угрупованням хотять завдати удар”, хоча наче б то ті публіцисти „не читали ні словечка ані з творів Хвильового, ані з того, що писалось про нього розумними людьми”. (Передмова ця до „Вальдшнепів” підписана: Видавництво „Українські Вісті”; „Вальдшнепи” ж були перевидані в 1952 році видавництвом „Україна”).

Наше припущення, що Видавництво „Українські Вісті” зачислює працю Р. Гармаша до згаданої категорії, узаasadнюється ще й тим, що в 1948 році „Українські Вісті” (ч. 2-3) виступили з великою статтею проти згаданої праці, твердячи, що „виступ Гармаша — брудний наклеп на Хвильового”. Знова ж видавництво „Українська Критична Думка”, випускаючи в тому ж 1948 році згадану працю Гармаша окремою брошуркою (82 сторінок цикльостилевого друку), дало на окладинці оголошення, в якому обіцяє виплатити 100 німецьких пореформових марок кожному, хто знайде в тій книжці чи в журналі „Вежі” ч. 1 і ч. 2, де друкувався початок тої праці, „інкріміновані” Гармашеві і подані, як цитати з його праці, слова і твердження.

Сказане не лишає жодного сумніву, що автори згаданих праць стоять в оцінці Хвильового *на цілковито протилежних становищах*, оскільки ж мова про „прогресивні угруповання”, то це, популярне на Заході (і не позбавлене певного посмаку!) означення, стане більш ясним, коли ми згадаємо, що той „видатний літературознавець”, якого захвалюють „Українські Вісті”, здобув собі імя як сталий співробітник видаваних на окупованій Україні органів „Марксистсько-ленінської критики” і як автор „Основ марксистського літературознавства”.

Заслужовують на особливу увагу саме ті твердження обох згадуваних авторів, які, не зважаючи на всі розбіжності поглядів, *в істоті речі збігаються*. Вони тим більше варті уваги, що Гармаш, пишучи свою працю до появи праці Гана, обпирав свої твердження тільки на докладній аналізі писань Хвильового, а Ган — на відомих йому біографічних матеріалах і спогадах.

Зясувавши сказане, переходимо до самих „дискусійних” питань біографії М. Хвильового.

На питання про національність автора, Гармаш не дає ясної відповіді, однак з ряду тверджень про освіту Хвильового випливає, що він не вважає Хвильового за українця, а тим більше за людину пов’язану або знайому ще до 1917 року з українською літературою чи національним рухом. Хвильовий, на думку Гармаша, навіть українську мову почав вивчати у звязку з українізацією (хоча ще до її формального проголошення)*.

О. Ган же стверджує ясно і недвозначно, що батько Хвильового — „дворянин Грігорій Алексеевіч Фітільов”, що любив не лише „поліберальничати”, але й підпивши, побити посуд, *не був українцем*. З його слів випливає, що був москвином, (імовірно — нащадком московських кольонізаторів України — Р. З.). Мати — Єлисавета Тарасенківна було дочкою байстрюка Тарасенка, який мусів піти у життя з призвищем матері-кріпачки (українки), а не батька — француза.

Отже по крові не був М. Хвильовий навіть півукраїнцем, тільки в кращому випадку українцем на три восьмих, а на чотири восьмих — москвином.

Серед своїх великих патріотів ми маємо людей не чисто українського походження, й історія дає досить прикладів, коли той чи інший чужинець, з тих чи інших причин, працював для обраного ним народу. Але в історії ж можемо знайти остільки нечисленні випадки, коли нащадок *гнобителів-чужинців* допомагав поневоленим у боротьбі проти власного народу, що ті випадки, як *винятки*, лише підтверджували правило, яке каже, що так не буває. Трапляється, що син нації-гнобителки виступає в ролі того Мецената, що введений в „Оргії” Л. Українки, але його „фільство” завжди подібне до „українофільства” деяких московських вчених доби Котляревського, Костомарова,

---

* Це властиво не цілком докладно окреслене. Оскільки мати на увазі період, коли партія зняла пропагандовий галас з приводу „українізації” — то твердження Р. Гармаша не цілком правильне. Слід мати на увазі, що ще в резолюції Ц.К.Р.К.П.(б), ухваленій 29 листопаду 1919 року, дана виразно така вказівка: „Негайно ж повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, що володіють українською мовою, і щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою”. Ця постанова й могла спонукати Фітільова підучитися української мови, а в 1920 р. вперше дебютувати як український письменник, а не московський. (Почав писати по-московськи).

Куліша, яке було більше користне для пануючого народу, ніж для поневоленого, вже в початках отруюючи національне відродження і скеровуючи його на шлях автономізму, а не самостійництва.

Але, повторюємо ще раз з притиском: у кожному індивідуальному випадку, подібному до випадку М. Хвильового, рішала самосвідомість даної особи.

За кого ж себе уважав М. Хвильовий?

Згадуваний вже О. Ган, який сам, очевидно, не відзначається повною національною свідомістю, який (щиро чи не щиро) ототожнює національну свідомість із ширенням освіти та соціалістичних ідей серед „мужиків” їхньою мовою, хоче в нас вмовити, що М. Хвильовий був свідомим українцем, але, подаючи докази, виразно ними заперечує це своє твердження.

Ган навіть не натякає на будь-яку українську свідомість матері Хвильового, яка, як впливає з дальшого, уважала себе або „росіянку”, або „малороскою”. Мав же наче б то впливати на політичну свідомість Фітільова його дядько — Тарасенко. Однак само прізвисько на „енко” ще не є доказом української свідомости самого Тарасенка, а те, що подає О. Ган, дає підстави думати, що цей Тарасенко „освідомлював” малого Фітільова, прищеплюючи йому ідеї, властиві ліберальному московському інтелігентові, бо той же Ган на стор. 45 ствердив, що навіть „Кобзаря” М. Хвильовий властиво не розумів і тому він, навіть пишучи „Вальдшнепи”, устами свого „двійника” — Карамазова окреслив Шевченка як „на подив малокультурну і безвольну людину”, а сказаним на стор. 31 Ган сам ствердив, що Микола Фітільов властиво був тим, кого ми звемо „общеросом”.

Сам О. Ган дає „зформовання українського національного світогляду” щойно поворотом з московської імперської армії в 1917 році і тим самим заперечує всі свої попередні бездоказові запевнення. Адже ж з того впливає, що до 1917 року Хвильовий не почував себе українцем, тільки — москвиним. Чи став себе почувати українцем по 1917 році, — побачимо далі.

Той же Ган ствердив, що М. Хвильовий не мав закінченої навіть середньошкільної освіти.

Чи можемо безкритично прийняти, що Хвильовий набув в армії (чи зараз же по повороті з неї) саме українську національну свідомість, „зформований український національний

світогляд”? Про справжній характер того світогляду можемо догадуватися на підставі таких слів Гана: „*Ми не знаємо, хто відограв в житті нашого непоправного мрійника роллю Бячного брата. Може це був хтось з окопних товаришів його, що самі горіли любов'ю до невідомих країв*”. З цих слів Гана можна тільки зробити один висновок, а саме, що тут властиво йде мова („езопівська” на всякий випадок!) про прищеплення любови до „невідомих озер Загірньої Комуні”, бо ж любов до України аж ніяк не можна уважати спорідненою з любов'ю до „невідомих країв”, та зрештою й Бяччин брат говорив Бянці „про світові пожари, про невідомий фантастичний край...” і вона „бачила внутрішніми очима нових людей якоїсь ідеальної країни” (Хвильовий, т. II, стор. 273). О. Ган не міг не знати наведених слів, і поскільки його власні слова збігаються зі словами твору Хвильового про невідомі країни, постільки треба вважати, що О. Ган зручно *підмінює політичну* (комуністичну) *свідомість* — свідомістю *національною*, а тим самим ми не можемо уважати і наведеного твердження О. Гана про „зформування українського національного світогляду” в 1917 році правильним. З нього випливає лише, що Хвильовий правдоподібно у війську став соціалістом (комуністом), але це не значить, що він став себе почувати українцем. З того ми можемо зробити цілком логічне припущення, що М. Хвильовий, бажаючи ширити ті свої комуністичні ідеї серед, волею долі оточуючого його, українського населення, бере участь в „організації селянських гуртків” і в українських виставах* (про що згадує Ган) та починає в розмовах з селянами і українцями вживати української мови.

Писати українською мовою *почав* М. Хвильовий, щойно маючи 27 років, але імовірно й далі ставився до неї, як один з „героїв” його новель („Чумаківська Комуна”) це б то: „А на мову — плювать! За якою наказуєте?”

Мова (особливо коли справа торкається мов інших, а не московської), як знаємо, була згідно з комуністичною теорією *тільки* засобом порозуміння і пропаганди, а тому, мовляв, не варто привязувати до неї надто великої ваги. Важливо, щоб якимось „маси розуміли” — от і все.

Отже це було „наплювательне” ставлення до української мови.

---

* можливо — щоб мати змогу займатися серед учасників соціалістичною пропагандою.

Тому Хвильовий не вивчав поважно і не опанував української мови до кінця життя свого. Та коли ми порівняємо мову його перших прозових творів з мовою „Вальдшнепів”, то все ж помітимо незначний поступ.

Щоб читач міг сам переконатися, в якій мірі була занецижена мова творів Хвильового московськими словами й зворотами, чужомовними виразами, які прийнялися в московській мові, та московськими мовними покручами, — подаємо незначну частину тих варваризмів (понад сотню), від яких аж рябіють твори Хвильового писані до „Вальдшнепів”. Тому, що особи, які не знають московської мови, багатьох слів або не зможуть цілком зрозуміти, або зрозуміють хибно, коло де-яких з них подаємо в дужках переклад на українську мову.

Ось ці слова:

„балда” (довбня в значін. йолоп), „баришні”, „бісилися”, „ботфорти” (мисливські чоботи), „бірюзовий”, „бред” (маячня), „безумствувать” (шаліти), „вдали”, „вихолений” (випещений), „вказательний” (вказуючий), „грохотали” (гүркотіли), „горняшка” (покоївка), „грузний” (важкий), „графін”, „да”, „до зобачення”, „дурно” (млію), „доклад по питанню”, „друге блюдо” (страва), „дурашка” (дүрненька), „жоха” (пройдисвіт), „жемчүги”, „жалкий”, „задүшевний” (ширий), „заряд” (набій), „заправило” (верховод), „здрастуй”, „зібратися” (видрапатися), „зүбрить” (клепати), „загальне помешкання” (спільне), „знимала” (наймала), „евреї”, „дй право” (та ж справді), „каланча” (вежа), „кабачок” (шиночок), „койка”, „картошка”, „капчүшки” (вүджені рибки), „конфекти”, „кляча” (шкапа, а на Слобожанщині — патица), „клубніка” (полүниці), „ковиряе” (довбає), „күргани” (могили), „күчеряшки” (күчерики), „ларьок” (ятка), „ласкательний”, „ліденці” (цүкорки), „мятежний” (ворохобний), „мүтять” (підбүрюють), „мостовая” (брук), „надменна” (пихата, гордовита), „неладно” (не гаразд), „нүда” (еге-ж), „неловко” (ніяково), „не мішай” (не заважай), „носилки” (ноші), „нитик” (скиглій), „підвал” (льоx), „приспичило” (прикортіло), „посьолок” (сільце), „писав портрет” (малював), „прольотка” (візок), „птичка”, „паясничать” (блазнувати, заховуватися як блазень), „пустишка”, „прийти в себе” (отямитися), „палач” (кат), „побіг” (втеча), „прольоти” (перегони), „розщитати” (звільнити з праці), „роздвинүлась”, „сүятиться” „сіновал” (сінник), „сідий”, „старичок”, „страстно”, „сливки” (вершки), „терзанія” (мүки, страждання), „тил” (заплля), „түсклий” (түмний), „тепліють” (горять, жаріють), „траур” (жалоба), „түт як

тут", „отвічати", „оправляє" (поправляє одяг), „одуванчик", „одводила" (призначала), „обморок" (зомління), „отряд", „хара" (пика), „холостяк" (парубок), „чиновник" (урядовець), „уходили" (відходили), „уїду" (відїду), „убігають" (втікають), „удалялась" (віддалювалась), „уморилась" (втомилася), „ягдаш" (мисливська торба), „язвити" (жалити, вражати), „удивлявся (дивувався), „похожали" (в значінні „доглядали" з моск. „ухажівали").

Наведене — це лише мала частина того, що можна знайти в мові творів Хвильового, не кажучи вже про московську будову речень.

Ми вже попередю зазначили, що свідчень т. зв. „хвильовистів" (звичайно, еміграційних) не можемо брати під увагу з огляду на виняткову брехливість, якою відзначаються журналісти „советской школи". Про це мусіли ми згадати ще раз, саме говорячи про мову творів Хвильового.

Адже ж ще коли Гармаш вказав на засміченість москалізмами творів Хвильового, подаючи ряд прикладів, накинүлись на нього ульмівські „Українські Вісті" (ч. 2-3 з 1948 р.), які писали: „Гармаш наводить цілий список їх (москалізмів) — і тут то на повний зріст виявлюється, якого незвичайного розмаху анальфабета мають у складі своїх співробітників „Вежі". Далі з запалом доводили „Українські Вісті", що всі подані слова то тільки „провінціялізми", які можна знайти і у Квітки-Основяненка, і у Шевченка, і в мові Слобожанщини. Гармаш же, мовляв, „має таке ж поняття про Україну, як про Гаїті".

Було б, звичайно, марною стратою часу доводити „Українським Вістям", що „москалізмів" таки є подостатком не тільки у Основяненка та в „слобожанській мові" (оскільки за таку уважати мову, нині на три чверти московську, передмість Харкова), але що вони трапляються і в інших старших письменників, та що те, чого не можна ставити у вину Основяненку, треба і слід поставити у вину Хвильовому.

Тичина і певні верстви населення північних повітів Чернігівщини вживають напр. московського слова „здрастуй" — та це не є аргументом, який би ұправнював до введення цього слова в літературну українську мову, як не ұправнює до того ж введення вживання на Волині польонізму „дзіньдобри".

Самозрозуміло, „Українські Вісті" не лишились під цим оглядом самотними. Ось, напр., жінка відомого комуніста М. Куліша (пізнійше зліквідованого комуністичною ж владою), автора таких огидних антирелігійних комуністичних „агіток", як

хоч би „97”, у числі 10-11 аргентинського „Овиду” (1953) запевняє з запалом, що аж наче б то „треба підкреслити, що говорив Хвильовий *чистою* українською мовою, без усяких москалізмів”.

Виникає питання: чи слід дискутувати з тими всіма колишніми слугами Москви, які випадково урятувалися від долі Берії, але не позбулися того, чим „горщик накипів”, і тут хочуть продовжувати насаджувати ті ж ідеї, які вони ширили в угоду Москві на Україні?

Дискутувати було б зайвим, бо: 1) вовка, що „дивиться в ліс”, — не переконаєш, а 2) західні українці, особливо галичани, не знаючи справді обставин на Наддніпрянщині, схильні поважно ставитися до дешевої демагогії „хвильовистів” у стилі „знає стільки про Україну, що й про Гаїті”. Тому ж, що залишити цю справу незнання української літературної мови Хвильовим незасованою ще гірше, — ми наводимо уривок з праці не якогось „західняка”, тільки відомого „східньо”-українського мовознавця М. Гладкого („Мова сучасного українського письменства”), друкованої в журналі „Життя й Революція” за червень 1929 року.

Треба думати, що М. Гладкого не так легко, як людину, що писала під псевдом, оповістити „надзвичайним анальфабетом”, який не знає літературної української мови, це б то мови, що обов’язує не лише „західню”, але й „східню” Україну. Отже М. Гладкий пише:

„Є у нас відомий фразеологічний зворот „мені спало на думку”... Однак наші письменники проти всяких норм поезики та певно за признакою „хоч гірше, аби інше”, воліють старе й затерте російське „мне прішло в голову”, і тому бачимо... у М. Хвильового „йї прійшло в голову” і „мені иноді така глупота приходить у голову” („Вальдшнепи” 56, 60 і 28).

Так само шириться й вивідний із вищезгаданого російськїї перефраз — „прішла мисль” — „Ганні прійшла мисль” (М. Хвильовий, „Вальдшнепи”, 35)...

Не можна визнати за влучні й позичання М. Хвильового. Письменник пише: „Із своєю дружиною я... в натягнутих відношеннях” („Вальдшнепи”, 55). Насамперед слово „відношення”, як віддієслівний іменник, має в своїм змісті ще поняття дії („відноситься”), тим то цілком слушно з нього утворено термін, що ним віддаємо такі вислови, як „числове відношення” (Академ. сл. т. III, 124, „Словник математичної термінології” Ф. Калиновича ІУНМ. ВУАН 14), „вагове відношення”

(Акад. сл. т. III, 124), щодо „отношеній между людьми”, то тут у культурній мові узвичаєні: *відносини, стосунки, взаємини*, напр.: „Оце все з кожним днем загострювало їх взаємини” (Ор. Левицький), „*Взаємовідносини налагодились*” (Акад. сл. т. III, 123). Отже, коли до невдалого „відношення” та додати ще метафоричне „натягнуті”, то в українського читача ми ніякогінського уявлення не створимо, навпаки, письменник тільки „опустошаєт сознание” такими „метафорами”, а в кращому разі повертає думку до російського „в натянутих отношениях” — процес вельми тяжкий, а до того й обрахований на читача-інтелігента, добре обізнаного з російською літературою.

Адже ж річ письменника знайти відповідний вислів в українській мові, а шукати, очевидно, довелось б у такому матеріалі, як: „одразу ж стали, що до неї, на ворожу стопу” (Академ. сл., т. III, 124) — і скомпонувати щось на такий вірєць: „Із своєю дружиною я... на ворожій стопі”. Справді, сучасні російські письменники в гонитві за новим свіжим мовним матеріалом не цураються позичати з українського лексичного інвентаря те або те „кольоритне” слівце, то чом же й нашим майстрам слова не зазирнути в скарбницю своєї тисячолітньої народньої творчости, покинувши оті заялозені російські шаблони, що від них тікають і самі російські письменники...

Полонені російською язиковою... традицією, ми виявляємо, власне, рабську залежність від неї і в своїй мовній творчості, та забуваємо, що фразеологія, перекладена дослівно на іншу мову, є не більше, як „вишедший в тираж білет”, що втратив будь-яку вартість на чужій йому органічно території, бо побувся глибокого коріння своїх питомих мовних асоціацій.

От вам чудовий приклад з М. Хвильового ж: „Цей факт не міг не положити глибокого відбитку на його... душу” („Вальдшнепи”, 67). Проаналізуйте це речення якнай докладніше. Слово „положити” (замість „покласти”) в українській мові вважається за діалектизм (Акад. сл. т. III, 335). У російському вислові „наложіть свой отпечаток на кого, на что” бачимо цілком поправне дієслово „налагать”, а не „полагать” (доконана форма — „положіть”), отже М. Хвильовий у запалі творчого перелицьовування понівечив власне російський оригінал. Що-правда, операцію цю виправдують почасти асоціації з таким російським висловом, як „как Бог на душу положіт” (не дурно ж і в Хвильового: „положити” ... на душу”), але в українській мові нічого цього немає. Поперше, „как Бог на

душу положит” віддаємо народнім — „собі до вподоби”, „як заманеться” (Акад. сл., т. III, 235), отже ніякісіньких асоціацій у цьому напрямі, відповідно до попереду сказаного, ми не відчуваємо. Подруге, російське „наложіть отпечаток” ми віддаємо простіше — „позначитися на кому, на чому” (Акад. сл., т. III, 125). А ціле речення в українській мові мало б виглядати приблизно так: „Цей факт не міг не позначитися дуже на його... душі”.

Там же в М. Хвильового читаємо: „Тьотя Клава все одно постановить на своїому, і все одно йому доведеться грати в шахи” (69). Вирізняємо звідси зворот „постановить на своїому” (з російського „поставить на своїом”) і дивуємося — як письменник зміг утворити таке дике в українській мові словосполучення. Адже ж наше „постановляти” цілком відповідає російському „постановлять” („зібрання постановило в цій справі”... тощо) і, значить, має схему керування „постановляти що в цій справі”) — рос. „постановить по етому делу”). У М. Хвильового виходить — „постановити на чому”, цебто керування скидується на таке, як у цьому ж дієслові з іншим значенням — „постановили салдата на квартиру” (Сл. Б. Гр., 373), а що тут друге залежне слово з тим самим прийменником у знахідному відмінку, то в мовних асоціаціях утворюється цілковита плутанина. Це є той момент, коли наш читач кидає з пересердя книжку, „українською мовою” написану, і цілком резонно береться до російської белетристики, де він принаймні знайде поправні, властиві російській культурній мові, звороти і не матиме потреби розв’язувати ребуси про те, як саме *перекрутив по своєму російський оригінал* наш белетрист, та що власне він хотів цим сказати...

У цьому реченні М. Хвильовий, мабуть, хотів сказати: „Тьотя Клава все одно докаже свого”... (Акад. сл., т. III, 401).

... М. Хвильовий повторює набридле в переносному значенні „іграти роль”: „(„дами” *зіграють* в її житті не аби яку *ролю*” („Вальдшнепи”, 7), а в „Буряні” Головка куркуль пробує підновити цей фразеологічний шаблон: „Чи не можна б на цьому роля заграти” (121) і виходить не погано, надто коли взяти до уваги оте чудне „зіграти” в реченні Хвильового.

... Коли письменник пише: „Розмова зайшла в якийсь тупик, і друзі її припинили” (М. Хвильовий — „Вальдшнепи”, 14), то ця метафора, поперше, зрозуміла тільки тому, хто знає, що таке російське „тупік” (бо в українській мові „тупик” — „затуплений кусок коси, котрим „обірають шерсть с кожї”, як по-

ясное Б. Грінченко в сл. — 804 стор.), а подруге, як можна сполучити метафоричне „розмова зайшла в тупик” і тут (це б то в „тупіку” чи що?) „її припинили”?

Метафоричне: „Вони говорили на *різних мовах*” (М. Хвильовий, там же, 14 і 15) слід було б принаймні подати в правильній конструкції: „говорити *різними мовами* (орудний відмінок) — відповідно до „*говорити українською мовою*”, а не „на українській мові”, як кажуть *недоукраїнізовані* наші громадяни...

... Часто вражає якась неохайність щодо мови, напр. замість „Я ... відмовляюсь ... *переливати з пустого в порожнє*” (М. Хвильовий, „Вальдшнепи”, 64 стор.), українською мовою треба сказати — „воду в ступі товкти”.

... М. Хвильовий, захопившись чужими взірцями, підтримує навіть релігійну фразеологію російського походження: „Він якийсь *не від світу цього*” („Вальдшнепи”, 10).

Не знати, що хотів висловити М. Хвильовий своїм „*Це не в брову, а в око*” („Вальдшнепи”, 23) — може це те, що по українськи „*Як ув око вліпив*” (Номис, слов. Б. Грінченка). Навряд чи щось допомагає й такий образ з російського письменства: „*мусить прийти до розбитого корита*” (М. Хвильовий, „Вальдшнепи”, 66), бо читач може й не знати *російської* казки „О рибакє і рибкє”, а тимчасом в українській мові „корито” буває звичайно для свиней, є навіть і приказка — „*аби корито, а свині прийдуть*”, отже письменник з читачем розійдуться в своїх асоціаціях, це б то не розумітимуть один одного... Ми примушені визнати, що фразеологія — це найслабше місце нашої літературної мови. У поетичній семантиці, зокрема в фразеологічних зворотах з певним переносним змістом, наші письменники виявляють незнання образотворчих засобів *тої мови, що нею пишуть*”.

(Подано з zachovannям правопису з „Життя й Революція”, книжка VI, 1929 рік, сторінки: 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100).

Всі критичні уваги М. Гладкого про мовну залежність від московської мови творів Хвильового обперті на „Вальдшнепах”, *мова ж цього твору є багато кращою за мову його новель!*

З наведеного ясно, що лише т. зв. „хвильовисти” можуть, „не позичаючи у Сірка очей”, запевняти, що М. Хвильовий добре знав українську літературну мову і вона була у нього вільна від москалізмів! Ми мусимо скорше добачувати влучне окреслення наставлення самого Хвильового *до чужої йому*

української мови в уже нами цитованих словах про погляди москвина Іванова з новелі Хвильового „Чумаківська Комуна”, який на думку Хвильового (і, певно, жінки М. Куліша та інших „хвильовистів”) наче б то „українську мову знає краще за українців”, (на те ж він і москаль — син „ведущево” народу!).

Нагадуємо ці слова: „... а на мову — плювать. За якою наказуєте? За китайською? — Будь ласка!” і у москвинів, додамо, таке ставлення до мови взагалі *тоді* могло бути оправдане, бо у Хвильового ж у новелі „Кіт у чоботях” (ст. 68) сказано ясно: „Товаріщі! *Всеросійская кочегарка в опасності!*” А в такому випадку можна заговорити і по китайськи, але, звичайно, говорити про поправне знання тої мови — *тоді* не доводиться.

Так хоча приблизно зясувавши питання про те, чи Хвильовий знав чужу йому українську мову, переходимо до зясування наступних „дискусійних” питань.

На стор. 19 пише Ган, що наче б то М. Хвильовий „стає палким прихильником створення української держави”, *не подаючи*, зрештою, і в цьому випадку *ані доказів, ані пояснення*, що саме треба розуміти під цими словами.

Тимчасом було б найбільшою помилкою розуміти ці слова так, як це *ми* нині розуміємо. За тих часів *лише* т. зв. „самостійники” боролися за відновлення суверенної, незалежної і *не повязаної з Московщиною* української держави. Діячі Української Центральної Ради ще після оголошення III Універсалу завзято поборювали ідею відокремлення України від Московщини, це б то створення справжньої української держави. Таку ж „державу”, як один із „стейтів” Сполучених Держав Північної Америки, вони звали самостійною державою.

Отже навіть діячі Української Центр. Ради почали боротися за створення Української Держави щойно під тиском обставин, і тому навіть їх, що все ж проголосили IV Універсал і вели боротьбу з Московщиною, — не можна назвати „*малкими* прихильниками створення української держави”, Хвильового ж, що *ніколи не боровся за неї проти московських комуністів*, може так звати хтось, хиба виконуючи функції класичного Квігчиного „підбрехача”!

Тодішня позиція Хвильового — була позицією комуніста. Московські ж комуністи вже тоді, щоб з одного боку, захитати вплив уряду Керенського на Україні, а з другого — підготувати ґрунт для окупації України, представляючи напад на

Україну як одну з фаз соціальної і тільки соціальної боротьби, почали всюди з притиском *висловлюватись* за самостійність України. В 1917 році Ленін писав, що „не можна заперечувати *права* України на вільне відокремлення від Росії: *саме беззастережне визнання цього права* одно лише і дає змогу агітувати за вільний союз українців і москвинів, за добровільне об'єднання в одну державу двох народів” (Ленін, т. XX, стор. 534).

Отже чи ж було б природним, коли б *комуніст* Хвильовий, якому були добре відомі наведені слова Леніна, незалежно від своєї національної свідомості, *висловлювався* проти створення української держави, але й так само, чи було б природним, коли б він *справді* за неї *боровся*? А тому нас не дивує, що, як мусить визнати Ган на стор. 26, М. Хвильовий пристав саме „до *бунтівливих* селян слободи Мерехви... які *не хотіли* визнавати над собою *ніякої влади*” (це останнє твердження, що-до тих селян, не є правдою).

Таким чином Хвильовий, що мав би бути згідно з безпідставним запевненням Гана, „палким прихильником створення Української Держави”, практично, а не тільки на словах, замість підтримувати осередок, який творив зародок української держави, *підтримує ті деструктивні чинники, що не дають творитися цій державі*.

Але коли ми уважніше проаналізуємо спритно зредаговані відомості, які подає про цей період життя Фітільова О. Ган, то правда, як „шило з мішка”, вилізе наверх! Показується, як дуже далеким від правди було твердження Гана, що Фітільов „*пристав до бунтівливих селян слободи Мерехви*”, бо на стр. 27 Ган проговорився, що то сам Фітільов був *організатором* загону селян з околиці Мерехви, та що „*зміцнювання Української Народної Республіки*” Фітільовим зводилося до... „*сповнених експресії закликів захоплювати землю*”. Як ми знаємо, таке безплатове, самочинне захоплення землі було суворо заборонене Директорією, але його всюди намагалися спровокувати агенти большевицької Московщини з метою загонення на Україні відносин і збільшення безладу.

Таким чином Фітільов не „*пристав*”, а тільки сам „*бунтував*” селян і вів явно-большевицьку пропаганду, бо, як впливає зі свідчень Гана, не тільки „*козаки*” Фітільова починають розуміти повстання проти Скоропадського, як боротьбу „*за перехід усієї влади і матеріяльних вартостей*” в руки „*пролетаріату*”, але й як тільки наблизилися московські частини, зараз

же *явно* рвуть ті „козаки” з українським рухом і рушають їм на зустріч! Фітільов по дорозі зрадницьки затримує зі своїми диверсантами нещасних втікачів перед московсько-большевицькою навалою (Ган, стор. 29). Така „діяльність” цього, кажучи словами наших „хвильовистів” — „палкого прихильника української держави” змушує українську владу справжньої Української Держави вислати загін українського війська для ліквідації й роззброєння банди Фітільова. Загін захоплює Фітільова та двох його червоних „козаків” (решта поховалася) і рушив до станції Кочубеївки. Коли стемніло, то поміщик Фітільова — Коба, разом з його червоними „козаками” почали обстріл українського військового відділу. Українська військова частина все ж довела двох арештованих червоних партизанів до станції й вони були за свою „патріотичну діяльність” — розстріляні. Спритніший же за них був Фітільов, головний організатор і інспіратор загону; він підчас перестрілки втік.

Виконавши своє завдання агітатора і організатора диверсійного відділу та втіливши тих, обдурених ним, українських селян в склад московської червоної армії, за яких чотири тижні дістає Фітільов у нагороду від окупантів посаду поміщика військового комісара в Богодучові. Так починається „урядова” кар’єра Фітільова на службі у ворожій Україні московської влади і тоді ж починає писати Фітільов, звичайно, московською мовою, у московсько-большевицькій газетці „Рабочее Слово”.

Тимчасом обдурені ним селяни, звільнившись від впливу на них Фітільова, бачать, що окупанти-москвини принесли Україні „визволення” від хліба, худоби, цукру, лісу, вугілля і навіть промислових виробів та жорстоке ярмо на ший. Побачивши голу дійсність замість казок про „Загірню комуну”, ті ж селяни, під проводом того ж Коби, починають запеклу боротьбу проти „визволителів”-москвинів. Фітільов же служить москвинам далі, хоча довкола міста оперує не один загін Коби, але й ряд інших партизанських відділів, а до міста наближаються війська Денікіна. Тоді, далі цитуємо дослівно Гана: „У місті утворено було „Раду п’ятох”, до рук якої було передано всю владу. Тоді Хвильовому довелось пережити те, що з такою винятковою силою малює він потім у „Романтиці” (стор. 31). Вправді Ган запевняє, що Фітільов не був членом тої „Ради”, але *ми ручити за це аж ніяк не можемо*. Так чи інакше, але впливає з книжки Гана, що Фітільов займав у московських окупантів, для яких працював і перед тим, досить ви-

соке становище в місті Богодухові, а саме поміщика военкома та шефа пропаганди. У всякому випадкові загадкові слова Гана („Тоді Хвильовому довелося пережити те, що... малює він потім у „Романтиці“) дають багато до думання!

У 1920 році, згідно з тою ж книжкою Гана, Фітільов вже є у Харкові де „поринає у пропагандивну, а потім літературну роботу“ (стор. 31). Це значить, що Фітільов спершу в статтях, а потім в „літературних“ творах *завзято захвалює* московську окупаційну владу, дурить український нарід, зогиджує борців за У.Н.Р. і ширить в інтересі окупантів найогидніші вигадки про українських повстанців (див. „Твори“ Хвильового т. I і II).

Під ту ж пору „бунтівливі селяни слободи Мерехви“, ставляючи що хвилини на карту своє життя, розпачливо змагаються з тими самими окупантами, яким служить і за яких агітує Фітільов. Коли ж нарешті москвинам пощастило зламати повстанський рух, а армія У.Н.Р. була інтернована поляками, Коба, колишній поміщик Фітільова, що став ватажком повстанців, не маючи сил боротися, їде до Харкова і там його Фітільов намовляє здатися москвинам-окупантам і „покаятися“.

Наведені за *О. Ганом* факти визначають місце Хвильового ясно і недвозначно серед *ворогів* української державності.

Як ми бачили, О. Ган не подав *жодного* факту, який показував би на те, що Хвильовий боровся за українську державність підчас діяльності Української Центральної Ради. Активна участь Фітільова у повстанню Директорії проти Скоропадського буде зрозумілою, коли ми собі нагадаємо, що комуністична партія *наказала комуністам брати участь у тому повстанню, творячи таємно в армії Директорії свої власні осередки і військові одиниці*. Дійшло до того, що у Києві підчас пановання Директорії цілий Подільський Район київської міліції був обсаджений законспірованими комуністами і москвинами, які розстрілювали потайки тих українців, які загрожували підпільній діяльності московської комуністичної експозитури.

Отже ми, не заперечуючи участі Хвильового в лавах повстанців, що виступили проти *Скоропадського*, мусимо рішуче ствердити, що сам Ган, наведеними попереду фактами, заперечив правдивість власної вигадки, немов Хвильовий „*беться за створення У.Н.Р.*“ (стор. 27), бо він бився, як ми це бачили, не тільки проти Скоропадського, *але й проти Директорії У.Н.Р.*, виконуючи директиви керованої Москвою партії. І тому аж ніяк не можна погодитися з такими словами Гана: „Тут (на

Полтавщині, це б то в січні 1919 року, два тижні по здобутті Києва від Скоропадського — Р. З.) в душі Миколині стався остаточний злам: повіривши большевикам, Хвильовий повертається до рідного села й організує загін „Вільного Козацтва” (ст. 28).

Ці слова написані були певно для того, щоб читачі не помітили правди. Адже ж ми не можемо знайти у Гана жодного факту, жодного аргументу, який умотивував би потребу такого „зламу”, який свідчив би про наявність у Хвильового поглядів не большевицьких і симпатію до борців з червоними окупантами, тільки навпаки: все промовляє за тим, що Фітільов, без жодних „зламів”, просто виконував директиви партії, хоча імовірно ще тоді формально не був її членом. Та Ган хоче нам вмовити, немов був час, коли Хвильовий боровся за українську державу, і для того, за браком доказів, хоче викликати у нас це вражіння, свідомо фальшуючи подробиці. З цією метою подає він і недокладну назву загону зформованого Фітільовим, бо то не був загін „Вільного Козацтва”* тільки загін „Червоного Козацтва”, а тому той загін, справді, як ствердив далі і Ган, діяв *по боці агресорів московських проти української армії та української держави*. Він же пише на стор. 29 дослівно: „Козаки Фітільова починають (?) діяти як червоноармійці”.

Так Хвильовий, *навіть за Ганом*, який не дав ні одного доказу, що він хоч коли небудь справді боронив Україну перед червоною московською навалою, *виступив збройно по боці ворогів України, по боці московського народу*.

З огляду на сказане, не є жодною несподіванкою, що цього „національносвідомого державника” (вживаємо вислову Гана), як це ми вже згадували, *арештувало українське військово командування, і Фітільову, як агенту ворожої держави, загрожував розстріл*, що від нього він врятувався втечею.

Тоді ж т. зв. „Українська Комуністична Партія”, яка ще раніше відкололася від української соц. дем. партії і підпорядкувалась Москві, вже працювала в найтіснішому контакті з Москвою, а її члени (напр. Кость Прокопенко) незабаром стали брати участь у... колегії Че-Ка. Тому було логічним, що Хвильовий, як твердить на стор. 30 Ган, вступив тоді до цієї

---

* У Гана виходить немов большевики формували „Вільне Козацтво” — тоді як в дійсності „Вільне Козацтво” *всюди і завжди билось проти большевиків*.

партії, і не маємо причин уважати його особою, яка подібно К. Прокопенкові, не працювала б в Че-Ка.

Так ми, в період часу аж до 1920 року не знайшли і у Гана жодних доказів того, що Фітільов боровся *проти червоної Москви за Україну*, немає рівнож доказів, що він у тому періоді уважав себе українцем, а не лише людиною, що послуговується і українською мовою. Писати він почав ще в 1919 році в часописі „Рабочее Слово” мовою *московською*, отже виступав як *московський* письменник, і щойно в середині 1920 року пише *перше* оповідання українською мовою (Ган, стор. 31-32).

Чому почав щойно у середині 1920 року писати по-українськи Фітільов, що мав бути, згідно з бездоказовими твердженнями „фітільовщиків”, вже в 1917 році „палким українським патріотом”, не важко зміркувати, коли собі пригадаємо, що *лише* в кінці 1919 року була ухвалена Центральним Комітетом Рос. Ком. Партії (больщ.) спеціальна резолюція „про радянську владу на Україні”, в якій говорилося дослівно: „Члени Р.К.П. ... повинні прагнути перетворити українську мову у знаряддя *комуністичної* освіти трудових мас. *Негайно ж* повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, що володіють українською мовою, і щоб *надалі всі службовці зміли розмовляти українською мовою*”.

Таким чином ця резолюція *московської* комуністичної партії наказувала московським комуністам „*негайно* вжити заходів” до *використання* української мови в інтересах Москвщини. Самозрозуміло, що на те, щоб „дійшла” резолюція „на місця” і щоб трошки підучитися тої мови української, — пів року не є забагато. Власне практичне здійснення резолюції за пів року і є „негайним” виконанням її. Лише цією резолюцією й може бути пояснене, чому Фітільов *почав писати* українською мовою не тоді, *коли стихійно само „українізувалося” все життя довкола* (в 1917-1918 рр.), *а тільки в 1920 році*.

Так виглядають „дискусійні” подробиці біографії Хвильового, згідно з *захвалюваною прихильниками Хвильового книжкою О. Гана*.

У нас, однак, є всі підстави припускати, що Фітільов-Хвильовий „в серці своєму” уважає себе весь час москвином, але акліматизованим, і йому власне імпонувала роля того, хто *веде „темний український пролетаріят”* і до культурного розвитку. Адже ж не випадково саме Фітільов у своїх творах вже в 1922 році виводить у новелі „Чумаківська Комуна” члена її „краї-

нофільчика” (власний вислів Хвильового), якого „розшифрує” Хвильовий так: „Іванов *пітерський** слюсар, а вкраїнську мову знає краще за вкраїнців (Буває!) Так міркує: *нацсправа мов уюн, а на мову — плювать!* „За якою наказуєте? За китайською? — Будь ласка!”

Це значить, що в цьому періоді Хвильовий був переконаний, що москвин, коли на Україні пише українською мовою, виконує наказ партії і тільки. Пізніше, коли він запозичив від Донцова та Л.Н.В. трохи „еретичних думок”, він, ведений *внутрішньою національною гордістю москвина, знова виводить в ролі пробоевика нових, уже націоналістичних, українських ідей — московку!*

Що ж про Хвильового цього періоду пише „антипод” (на думку „хвильовистів”) Гана — Р. Гармаш?

Гармаш уважає, що Хвильовий наділив Карамазова (зрештою і Ган на ст. 45 зве виразно Карамазова „двійником” Хвильового) де-якими автобіографічними рисами, і тому пише: „Коли б нас знайомив зі самим собою з періоду 1922-23 років сам Хвильовий, то окреслив би себе так: „*Маємо безперечно здібного недоучку з романтичним складом натури.* Значить, маємо те, що прийнято називати щирою людиною... Його захопила *соціяльна революція своїм розмахом, своїми соціяльними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі.* В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, на тисячу смертей”.

„У душі Хвильового накопичується поволі усе більше нерозв'язаних проблем. Усе більше протиречностей, які ще гострішають з огляду на склад його натурі”. Він сам у вступі до своїх „Синіх Етюдів” пише: „Я — пробачте за вольтерянство — я романтик! *Саме відси й іде розшарпаність і зворушливе шукання самого себе... люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки („Садок вишневий коло хати”)* і знаю, як пахнуть майбутні города нашої *миргородської* країни”. З наведеної цитати ми бачимо, що сам Хвильовий *тоді* вже собі усвідомлював не лише свій романтичний склад натурі, але й те, що ці думки його були в країні „діалектичного матеріалізму” — „вольтерянством”, що це ж було причиною „розшарпаности” (мрія і дійсність). Україна ж в його уяві ототожнювалась з Малоросією Гоголя („миргородська”), добре йому знайомою.

---

* петербурзький

В тій же передмові Хвильовий пише: „Я вірю в „Загірню Комуну”, вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слинявий скепсис нашого віку”.

І ця автохарактеристика правильна і глибока, лише ми її мусимо розгорнути, доповнюючи подробицями.

Спробуємо, на початку, докладніше зясувати вислів „недоучка”, вжитий автором, щоб підкреслити „яскраво й повно розумовий розвиток юнака, що *просто* з „сіренького мундура гімназіяста” (?) передягнувся в екзотичну „уніформу” борця і творця „соціалістичної революції”. Що міг знати М. Хвильовий, який був обсяг його відомостей про світ і які міг мати оперті на тих відомостях погляди? — *Можливо* навіть, він мав той мінімум, який дає *московська* середня школа. Це значить, поза загальними відомостями з географії, математики, фізики, трохи скупеньких відомостей з природознавства, психології, анатомії й фізіології — і майже нічого більше. Історію Сходу Європи — мусів знати цілком зфальшовану в московському інтересі; т. зв. „чужі мови” — так, що не володів добре ні одною з них, української майже не знав (не лише не вчився у жодній школі, *але й не розмовляв нею стало та не читав творів літератури*), а й московську знав не досконало.

Будучи юнаком середньошкільного* віку, при тих здібностях, які мав, безперечно міг заокруглити свої знання читанням (хоча й де-що безсистемним) книжок, в яких викладалося здобутки т. зв. „стислих наук”, але коли прийняти під увагу, що наш юнак був з „романтичним складом натурі” — то треба думати, що його більш цікавили твори красного письменства (до 1917 року безперечно на 99 відсотків — мовою московською, та і той *можливий* один відсоток українських стоїть під знаком запитання), історичні та соціалістичні романи й нарешті — „заборонені книжки”, це б то переважно т. зв. „соціалістична література”, на дві третини московська не лише мовою.

Ми не маємо докладних відомостей, як стояла справа у Хвильового з українськими книжками (літературою та українознавством) та який вплив на нього мало і яке було середовище, *аналіза творів Хвильового вказує без жодного сумніву,*

---

* Р. Гармаш на підставі лише аналізу творів прийшов до переконання, що М. Хвильовий не має закінченої середньої освіти.

що не випадково сам Хвильовий у своїй „автохарактеристиці” (устами Аглаї) не вжив цілком слова „українець”.

Безперечно М. Хвильовий до самої революції не прочитав як слід навіть „Кобзаря”, не читав ніякої більшої праці, яка, хоч би з „українського” становища, зясовувала „українську справу”. Він просто бував (і може навіть захоплювався) на „малоросійських” виставах, особисто звик вязати слово „український з... „дівчиною у вишиваній сорочці” і в екзотичному одягові та „парубком” у широких шараварах і з оповіданнями М. Гоголя.

У 1917 році, безперечно, Хвильовий не бачив в українському визвольному русі нічого поза цими аксесуарами, концертами, святкованнями та ще, каригідним на його думку, браком у „українців” ентузіязму до тих „прекрасних ідей”, що ними його власна „романтична натура”, натура мрійника-фантаста, наділила щедро Леніна, перетворюючи останнього в уяві Хвильового в якогось „титана волі”, титана, що — мов Прометей — „кохався щиро в людях” та їм бажав небо прихилити.

Брак такого захоплення Леніним у прихильників Української Центральної Ради в очах Хвильового цілковито „дискваліфікував” те „українство”, на яке споглядав він з „недосяжних верхів” своєї „свідомости”.

Звідси (а не, як до давно перейденого етапу) походить негативне ставлення Хвильового до національної України (як він, глудуючи, висловлюється) до „гопаківсько-шароваристої неньки”. Він ніколи не переходив через цей етап (етнографічно-культурницький) і дивився на нього очима українського „ульстерця”*, бачучи в ньому тільки комічне і зайве, шкідливе.

Певні мікроскопічні елементи „українськості” у Хвильового-юнака мали інші джерела, а не український освітньо-політичний рух: вони пояснюються лише впливом селянської й робітничої (необмосковленої частини) маси, отже впливом стихії, яка сама накладала певне тавро на душу вразливого „апостола комунізму”, що ширив серед цих мас свою палку віру і так служив окупантові.

„Хвильовий, як наївний мрійник-ідеаліст, (безперечно, не втаємничений у будь-які поважніші пляни Кремля), щиро повірив заявам Москви в українській справі, не здогадуючися, що ці заяви мали завданням „розмагничувати” маси, повірив

---

* Ульстер — північна провінція Ірландії, сколонізована англійцями. Ці „ульстерці” активно поборювали ірландські визвольні змагання.

він, що справді „комунізм” на Україні має вести до волі український (*територіально*) пролетаріят і має сприяти його культурному розвитку.

Повіривши, — почав Хвильовий засвоювати для цієї мети і українську мову, знайомитися з українською літературою та писати по українськи. Очевидно, це йшло тим легше, що він зрісся з українською землею; нарід, пісня і навіть театральні вистави — все це лишило якийсь слід у душі юнака”.

Як бачимо, Р. Гармаш не подавав жодних конкретних фактів з біографії Фітільова, обмежуючися до відтворення психічних процесів і духового обличчя Хвильового, лише на підставі аналізу його творів, але наведене чудово *збігається з тим, що подав Ган*. Тут не зашкодить звернути увагу на безсумнівний факт, що відношення Р. Гармаша було цілком об’єктивне, остільки об’єктивне, що Л. Мосендз уважав його навіть „прохвильовистським” і тому відмовився співробітничати в „Вежах”. Галас і скаженне „виття” т. зв. „хвильовистів” з приводу праці Р. Гармаша треба пояснювати лише тим, що навіть таке наświetлення постаті Хвильового псувало *політичні пляни* т. зв. „хвильовистів”, які потребували зробити з нього „божка”, щоб ховаючися за його постаттю, перепачковувати погляди тих, хто підчас т. зв. літературної дискусії *поборював* Хвильового з ортодоксальних москвофільсько-комуністичних позицій.**

Все однак подане обома авторами складається на цілість, яка не лишає сумніву, що Фітільов (до „літературної дискусії”) *думав, почував і діяв не як український патріот чи прихильник відновлення української державности, — тільки як, спочатку акліматизований москвин, прихильник московських большевиків, а потім, як їх агент і нарешті — вірний виконавець їх антиукраїнських плянів*.

Чи в цьому періоді Хвильовий *особисто* розстрілював, чи ні, — на це не зустрічаємо ніде безсумнівних доказів, але є підстави *припускати*, що він брав у тому участь. Однак для нас це не є рішачим моментом, рішачим є щось інше, а саме те, що Хвильовий, який чудово знав про всі жорстокости, яких допускалося Че-Ка, *знав, що хоч би в Києві в 1919 році знайдені були в льохах Че-Ка сотні понівечених трупів, повиймані мозки, повідрізувані руки і т. д., знав про вкидання жив-*

** Див. в „Додатках” статті А. Хвилі.

цем людей до розжарених печей паротятів, знав, що те все доконувалося без суду, і — і — *знаючи те — він захоплено оспівував чекістів.**

Кожна держава, кожен нарід мали свою тайну поліцію, своїх катів, і навіть католицька Церква — свою інквізицію, а проте ми не знайдемо ні в одній літературі письменників, які

---

* Слід у цьому місці згадати, що таке становище викликало, після появи першого видання, ряд листів, серед яких не бракувало листів відомих наших літераторів та публіцистів (як з рядів старої так і нової еміграції), що закидала авторові безпідставну прихильність до Хвильового й намагання його виправдати, або — закидали короткозорість і наївну віру в „ширисть” Хвильового підчас „Літературної дискусії”, хоча він, мовляв, лише виступав за наказу Че-Ка як провокатор. Щоб уникнути повторення закидів того роду, автор в новому виданні підкреслює наступне: 1) твердження, що Фітільов-Хвильовий особисто розстрілював жертви Че-Ка, в якій працював, поки що базуються лише на зізнаннях свідків. Серед тих свідків є свідки, яким автор цілковито довіряє (напр. свідок про діяльність Фітільова в районі Козятина на чолі карного загону чекістів, що „поборював бандитизм” — це б то українських партизанів). Однак **СТВЕРДЖЕНІ АВТОРОМ ДОКУМЕНТАЛЬНО** інші численні випадки не лише фальшивих свідчень, але й фальшовання літературних творів і документів (згадати хоч би пофальшовання літературної спадщини Л. Мосендза, Ю. Клена, Сосюри та листів С. Петлюри до Донцова, як рівно ж творів того самого Хвильового), фальшовання, яких, треба не виразно зазначити, *доконали або т. зв. „хвильовисти”, або кола з ними пов’язані*, спричинилися до того, що автор або мусів приймати за правду всі „свідчення” і вигадки, або... написати мало не цілого тома, присвяченого аналізу свідчень, відкинення одних з них і прийняття других. Приймати всі свідчення за правду, — перечить здоровому глузду й елементарній логіці, а аналіза свідчень усунула б в тінь питання оцінки літературної діяльності Хвильового, сконцентруючи увагу (і пристрасти!) на справі вірогідності тих чи інших свідчень.

Коли б було неможливим дати оцінку літературної діяльності Хвильового та його літературних творів без тих свідчень, — конечність змусила б присвятити багато сторінок аналізу ріжних свідчень. Але, на щастя, негативна оцінка літературної діяльності Хвильового є всебічно узасаднена об’єктивною аналізою його літературної спадщини, творів ним писаних, яких автентичність не підлягає сумнівові, і тому можна зовсім легко обійтися без „свідчень”. Таке становище гарантує знова, що той читач, який хоче знати правду (а не її ховати!) маючи змогу особисто перевірити слухність усіх міркувань і висновків цієї праці, коли він мав помилкові погляди, — змінить їх. Дискусія ж про вірогідність тих чи інших свідчень тільки б була на рuku тих, хто хоче „приховати правду”. 2) Однак автор особисто вважає, що твердження „антихвильовистів” і їх свідчення заслуговують на увагу й певно, що в майбутньому впливуть з архівів на денне світло документальні дані, які зясують нам діяльність Фітільова і з цього погляду.

остівували б ті установи, які ідеалізували б катів. Винятком є лише московська большевицька література і М. Хвильовий. Не має значіння, чи особисто вбивав Хвильовий і чи можна це довести, але не може бути ні у кого сумніву, що він похваляв те вбивання, похваляв у багатьох своїх творах.

Що з погляду большевицької Москви Че-Ка була кінцевою установою, — це не міняє справи, адже ж з погляду нацистської доктрини також могло бути кінчним палення або удушвання газом певних людей. Але однак ми досі не знаємо жодного твору, який би ідеалізував гестапо та захоплювався працею тих, хто удушював нещасні жертви. А вже зовсім не можемо собі уявити жида, який би з захопленням описував тих, хто мордував нещасних жидів, — а коли б такий виродок трапився, — годі собі уявити, щоб жида самі захоплювались тим „жидівським патріотом”!

До того ж, коли б хтось відважився так писати — ми б його трактували як *активного співучасника злочинів*. Отже не підлягає сумніву, що коли ми не можемо довести, що Хвильовий особисто був чекістом, то можемо довести його творами, за його підписом, що він *солідаризувався з ними, більше того — звеличував їхню катівську діяльність*. Цього вистарчає.*

Коли наступила в ССРСР нормалізація життя, зі шпарок повилазили різні „Іван Івановічі”, що пересиджували період кривавої боротьби за владу над Україною по губнаросвітах і інших запільних установах, а також різні „Хаї”, „Петушкові”, „проф. Гамбарські”, мешканці „вілл” і т. д. й, любісінько усунувши в тінь найбільш „романтично” настроєних *вчорашніх чекістів* і партизанів, утворили лад, який нічим не нагадував тих „фантастичних країв” і „нових людей якоїсь ідеальної країни”, які захоплювали завжди наївних „романтичних недоучок” і в їх власних очах усправедлилювали всі нелюдські жорстокости й свинства кирпатих „героїв” — завойовників України.

Такий стан (а, боронь Боже, не численні злочини окупантів над українським народом, в тому числі й жахливий *штучний голод 1922 року*; про *штучність* якого *прекрасно знав* Хвильовий) привів його до певного розчарування, огірчення і навіть приховуваної духової кризи. Читаючи де-які його новелі (напр. „Заулок”) маємо вражіння, що Хвильовий висту-

---

* Зрештою один з оборонців і звеличників Хвильового — Кошелівець, уважає, що Хвильовий таки був чекістом.

пає речником і заступником тих „вчорашніх чекістів”, яких усунула навіть большевицька влада. Під цю пору, на так підготований психічний ґрунт, падають де-які зерна ідей Донцова. Звичайно, вони в душі Хвильового *схрещуються* з комуністичним хабаззям, і виростають з них чудернацькі *покручі*. Однак вони вплинули на перебіг „кризи” і викликали поширення, поглиблення і надзвичайне загострення т. зв. „літературної дискусії”, про яку буде мова на своєму місці.

Ган також стверджує, що Фітільов пережив кризу і що почав виступати з українськими націоналістичними ідеями та закликати до боротьби проти московських культурних впливів, але Ган, як завзятий ворог українського націоналізму, найбільш фантастичними міркуваннями намагається вмовити читачеві, що негативне відношення до московської культурної переваги зродилося не під впливом ідей ненавистного „хвильовистам” Донцова, тільки під впливом думок... московських публіцистів і письменників!

Словом: „екс Московія люкс”!

Звичайно Хвильовий не був і тоді націоналістом і тоді не прийняв основної ідеї Донцова, лише де-які погляди і то лише в ділянці культурній (що перечить основній ідеї Донцова про нерозривність і цілість духового і політичного життя нації), тільки оперував окремими твердженнями Донцова, пов'язуючи їх з комуністичними ідеями найбільш чудернацьким способом.

Кризю, яка довела до „ухилу” підчас дискусії, пояснює Гармаш так: „Що ж лишилося все ж у нагороду за вбивство матері? * *Тільки спогад* про те, як „ішла мятежна епоха... ішла духмяна романтика, і нечутно ходили по борах тіні середньовічних лицарів” — і... легенда про „геніяльного мятежника, закутого в міцні ланцюги...”, який „*можливо* знову підведеться, знову зійде на наш *азіатський* корабель і візьме румпель, але ніколи вже він не прорветься з холодного всесильного льоду”. („Санаторійна зона”).

Більше того: певність, що „світова сволоч пролізе в святая святих, сховається там за його імям і зробить з нього брудне знаряддя, яким відкидається людськість *назад*”.

Це останнє — звичайно — спроба перекинути відповідальність за *власну сліпоту*, за невміння розпізнати фальшу в са-

---

* символічне

мій ідеї, на заступників „божка”. Але все ж це — зневіря в можливості перемоги, в товаришах і в системі...

В устах Маї „Че-Ка стає „охранкою” (назва зненавидженої царської установи того ж роду), в якій вона працює вже не „для ідеї”, а гнана якоюсь садистичною пристрастю. Наведені цитати доводять, що криза була. А тут ще виникла „Літературна дискусія”.

У „Літературній дискусії”, так би мовити „неофіційно”, бере участь також і ЛНВ, бо Хвильовий уважно перечитує відповідні статті Л.Н.В., і вони не лишаються без впливу. Докази впливу тих статей знайде читач на своєму місці.

Однак власні ідеї, які слідом за Л.Н.В. висовує Хвильовий, не знаходять відгону серед вихованих на мішанині московського соціалізму і драгоманівщини письменників підмосковської України; коли ж московська комуністична партія виразно стає на бік противників Хвильового, — доводиться осамітненому Хвильовому каятися. *Однак і перед каяттям М. Хвильовий не виступав ані проти комунізму як такого, ані проти політичного обеднання з Московщиною, і вже тому не був жодним націоналістом. Він для іншої мети використовував зброю, позичену з арсеналу Донцова.*

Чи виступ Хвильового підчас літературної дискусії можна уважати проявом якоїсь *виняткової* відваги? *Безперечно ні!* По перше, навіть коли відкинути, як явну вигадку, що має на меті політичні антиукраїнські цілі, існування якогось „відродження 20-х років”, а не повільної *дегенерації* під тиском окупантів решток українського духового життя, що почало розвиватися в українській державі, то і тоді Хвильовий (як і інші приплентачі окупантів), *вірячи* в існування внутрішньо-партійної „демократії” та в те, що терор і диктатура існують лише для населення завойованої країни, але не для тих, що тісно співпрацюють з окупантами, не для вчорашніх чекістів, *не уважав небезпечними* своїх виступів.

Нинішні „хвильовисти”, зобрехавшись, не помічають, *що перечать самим собі.* Адже ж або „відродження 20-х років” (відродження ж *не мислиме без волі, як конечної передумови*), або — стала пресія окупантів у кожній ділянці життя, і тоді — під впливом терору і спідлення — *дегенерація* також у ділянці духового розвитку.

Так не помічають звеличники Фітільова, що заперечують самим собі, бажаючи нас змусити бачити в його особі героїчного борця за українську ідею. Безперечно, Хвильовий *був*

певний, що він не ширить жодної ідеї, яка суперечила б комунізму, тільки, що пояснює краще від всіх своїх колег по партії застосування цієї ідеї на українському ґрунті. Він був *певний*, що має не тільки право це робити, але й обов'язок, та що коли й розглядатиме його поступовання якийсь верховний „інтернаціональний” комуністичний орган, — то, що той орган хіба мусітиме похвалити його за правильне розуміння ідеї „Загірньої Комуні”.

Тому немає найменших підстав розглядати поступовання Хвильового як боротьбу з окупантами, як героїчний виступ проти пановання *комуністичної* московської влади*. Наївний „недоучка” лише просто не усвідомлював собі, що московські червоні відділи принесли на своїх багнетах владу комуністичної *Московщини*, а не пановання абстрактного „комунізму”, і що смішно думати, що вівця може „виграти справу”, процесючися у вовчому суді з вовком!

Виступ Хвильового, коли, за браком доказів, уважати його щирим, може свідчити про його наївність, але в жодному разі не про героїзм, ані про бажання служити Україні, навіть *проти* комунізму московського. Тому, коли партія засудила лінію Хвильового, — він послухно покався (4. XII. 1926 р.) і заперечив самого себе. Він вправді ще в белетристичній формі в „Вальдшнепах” думав розгорнути ідеї, які засвоїв, головню читаючи Л.Н.В. і писання Донцова, але, як-що вірити його покайній заяві, він у першу чергу був комуністом, і тому, коли саме підчас його перебування у Зах. Європі від нього зажадали в кінці 1927 р. знищення свого твору, — він *не вибрав еміграції чи боротьби за висунуті ідеї, тільки цілковиту капітуляцію, нове каяття* (28. II. 1928 р.) і включення самого себе в число тих, хто *виполює завзято всі паростки засіву*, зробленого ним же підчас дискусії.

Само собою виникає питання: чи справді і тоді, вже після написання „Вальдшнепів”, Хвильовий ще був аж так щиро закоханий в „Загірню Комуну”, що був готовий іти за неї „на тисячу смертей”, чи може якісь інші мотиви змусили його вибрати шлях дальшого служіння окупантам і самообплывування? Коли б же Фітільов був і далі аж таким щирим комуністом, то як це погодити не тільки з такою неблаганною критикою *комуністів* у „Вальдшнепах”, але й поставленням там

---

* Див: примітка ч. 3

же питання про роль московської комуністичної партії і вихід з неї?

Відповідаючи на поставлене питання, мусимо звернути увагу на те, що ми не знаємо, чим закінчив свої „Вальдшнепи” Хвильовий. Адже ж навіть коли він закінчив їх перемогою віри в комунізм, в його єдиноспасаємість, і коли за його задумом таке яскраве наголошування ідей, що були далі ідеологічною зброєю в руках націоналістів, могло б не тільки спричинитися до загострення конфлікту і до збільшення мистецького ефекту, але й до компромітації модерного українського націоналізму, то і тоді, і в тому випадку, могла московська комуністична партія зажадати знищення твору, щоб він не викликав одночасно якогось „броження умов”.

Таким чином ми не можемо мати певности, що твір в цілому був справді антикомуністичним, навпаки, можемо припускати, що не комунізм мав бути в остаточному висліді скомпромітований, тільки — націоналізм.

Можна розглядати „Вальдшнепи” як спробу боротьби проти „викривлювання” віри „перших апостолів і борців комунізму”, й тоді також буде зрозуміле „каяття” Хвильового, але тоді також стає ясною і мета, до якої прямують „хвильовисти”, ширячи серед нас культ Хвильового.

Однак можна з ще більшою імовірністю бачити причину, яка змусила Хвильового покаятися, в чомусь цілком іншому.

Вже в новелі „Редактор Карк” ми зустрічаємось з дуже красномовним фактом: герой новелі, *знаючи добре*, що москвини вжили всіх можливих заходів для масового вигублення кількох мільйонів українців — мешканців степової України, *знаючи*, що того не було б, коли б вони не „бунтували” проти Москви, *звеличує* в своїх творах *катів українського народу*. Більше того, виведений в тій же новелі „бувший” член Ц.К. есерів Шкіц, що „фільозофує” на тему, „чому ми прогавили Україну”, — „почав одягатися краще” і „вже не говорить про Україну, тільки іноді мало”, а за те каже: „*Треба жити... стоїш на руїнах — важко, бо смердить трішки, нагадує... та треба жити*” (том I, ст. 55). Це — орієнтація на переможця, на поліпшення власного становища коштом ідеї.

Отже виникає питання, чи цей чинник не мав також впливу на поступовання Хвильового?

Адже ж книжка Підгайного „Недостріляні” не лишає сумніву у тому, що посіпаки, які допомагали москвинам уярмлювати й вигублювати власний нарід, були глибоко переконані,

що терор, арешти з волі всемогутньої Че-Ка чи ГПУ, заслання і т. п. — це все було призначене для *інших*, для „дрібно-буржуазної сволоти” і „жовтоблакитників”, для тої „нижчої категорії” людей, яка не належала до правлячої кляси — „партійців”, а для партійців думали вони є „конституція”, „право” і т. д. Маючи *таку* певність, вони довго не відчували жодного неспокою!

Одні з них, як видно зі згаданої книжки, навіть у вязниці енкаведе „домагаються прокурора”, або думають, що для них влада підшукує кращі камери, інші — вже тут, на еміграції — уважають той час, коли *вони особисто* ще були потрібні окупантам і тішилися його ласкою, часом „українського ренесансу”.

Наслідком засліплення, ці слуги окупанта не відчували особисто на собі того ярма, під яким угинався український нарід, почували себе особисто *відносно* добре і не тільки казали собі „треба жити”, але й справді, до певної міри, „користали з життя”. Ось жінка одного з таких комуністів, слуг окупанта, пізніше засланою тою ж владою — Миколи Куліша, так описує те „життя” в аргентинському журналі „Овид” ч. 10-11, 1953 р. („Спогади про М. Куліша):

„За кулісами (після вистави комуністичної пєси М. Куліша „Комуна в степах”, Р. 3.) *усі взяли по чарці вина, й ми випили за талант М. Куліша... Я відіхала до хати, а Микола залишився ще вкупі з артистами й режисером*”. (Самозрозуміло, додамо, залишився вночі не на нараду і, треба думати, то не була остання чарка вина!) „Другого дня”, пише Кулішиха, „*мені привезли до хати цілого квітника. До квітів були причеплені карточки з гарними написами від Яновського, Любченка, Дніпровського, Хвильового та багато інших*” (як бачимо — від самих комуністів!)

Коли вистава була в Грузії,— автора (М. Куліша) запрошено туди. Жодні матеріальні моменти, звичайно, не стояли на перешкоді далекій подорожі. Після вистави, як згадує цитований спомин, відбувся бенкет. „На бенкеті було багато осіб з тодішнього грузинського уряду, артисти та родина режисера”. Хвильовий мав свою „кумпанію” приятелів (усе — комуністи, слуги окупантів), це були: Тичина, Любченко, Дніпровський, Сенченко і Куліш. Хвильовий жив у домі „Саламандри”. Мав він вправді маленьке помешкання, „якого більшу частину віддавав *псам, яких було аж п'ять. Хвильовий був пристрасним мисливцем і часто виїздив на польовання на Донець*”. Бував

Хвильовий досить часто і у М. Куліша зі своїми приятелями Досвітнім і Вишнею. На столі з'являлася тоді „настоянка на помаранчевих шкірках”, починалося „чаркування”, розпо-відалися анекдоти і „сміялися до сліз”.

Коли Хвильовий знайшов для себе корисним поїхати за кордон — подано було до відому, що Хвильовий є хворий, і негайно він був скерований на державні кошти за кордон на лікування! Пробув він там майже рік.

Так, згідно зі спогадами „А. Куліш”, коляборантам — слугам Москви на Україні жилося року Божого 1926... Жилося не погано!

Ми не повинні забувати, що для пані „А. Куліш”, яка, хоча береться визначати якість української мови Хвильового, але себе не вміє назвати по українськи, і досі Харків 1925 року є не „столицею” (в знаках наведення) окупованої України, — тільки „столицею пролетарської України” без знаків наведення, і тому треба думати, вона зі зрозумілої „скромности” ще промовчала багато.

Як же тоді жилося „звичайним смертним”, це б то українцям, які не боролися проти власного народу і власної армії, які не вихваляли окупантів і не намагалися створити культ „Загірньої Комуні” та „Котів у чоботях” чи Тагабатів?

Відповідь на це питання дає сам Хвильовий у „Вальдшнепах”: „... ми (це б то комуністи, Р. З.) не соромимось проїдати тут (на курортах) народні гроші... саме в той час, коли навкруги нас люди живуть у неможливих злиднях, що аж ридати хочеться...”

Вправді тимчасові фаворити Москви лише говорять про те, що їм „ридати хочеться”*, на ділі ж їх нерви не такі слабкі! Вони не „ридали”, бачучи не то злидні, а навіть жахливі муки вмираючих голодною смертю мільйонів українців, знали й про труподство, і про несамовиті факти людоїдства і, знаючи все те, любісінько оспівували нелюдів-катів (М. Куліш „97”) власне в подяку за ті вина і „помаранчеві настоянки”, за овації комуністичної банди злочинців та їхніх приплентачів, за можливість тримати по п'ятеро расових мисливських собак!

Цікавою подробицею є, що Хвильовий, який писав: „Так „російська інтелігенція любить: Григорій Савич, Ніколай Романовіч, Владімір Ілліч... єсть у цьому якась північна солод-

---

* Див: примітка ч. 7

кість", очевидно з приємністю слухав, коли його самого звав М. Куліш типово по московськи просто „Григорович”.

Отже не слід забувати про все, що нам розповіла балакуча Кулішыха, забувши між іншим, що в нинішніх обставинах смішно „чванитися” тим, що, кажучи словами Хаї („Свиня”), „до нас *мабуть* приїде *народній комісар*. (Народній комісар підкреслюється)”. (Твори, т. I, ст. 234).

Залишаючи читачам справу зясування, в якій мірі могло бажання „жити” *коштом поневоленого українського народу* вплинути на рішення Хвильового покаятися, та в якій мірі можна і до Фітільова застосувати сказане в його новелі „Свиня”, — вертаємося до моменту, коли М. Хвильовий повернувся на окуповану Україну. Він тоді знову бере участь у дальшому закріпаченні України. З окрема в 1928 році виступає він *зі сторони оскарження* у змонтованому окупаційною комуністичною владою процесі, який мав до решти *скомпромітувати* Церкву й релігію і створити догідний ґрунт для ліквідації Києво-Печерської Лаври, яка мала майже тисячолітню традицію і користувалася пошаною українського народу. Процес формально був виточений проти архидіякона Києво-Печерської Лаври за вбивство та „розкривав” компромітуючі подробиці життя ігумені Флоровського монастиря. Виступ Хвильового на тому процесі був верхом цинічної демагогії. З огляду на мету процесу, убивець, який своїми свідченнями і признанням зробив окупантам величезну послугу, був покараний умовно і після засуду працював у Києві при хлібопекарнях.

Рівно ж виступає Хвильовий і підчас процесу С.В.У. *по стороні оскарження*, домагаючися покарання українських патріотів та їхніх тайних однодумців. У періоді між спаленням „Вальдшнепів” і самогубством, Фітільов пише твори такі, які потрібні окупантам, та в своїх критичних статтях з власної ініціативи *завзято цькує своїх же колег* по непочесній праці „українського” советського письменника за... „*хвильовизм і націоналістичні ухили*”. Однак здобути собі довіря і зайняти становище, яке б задовольняло амбіції „романтичного недоучки”, йому не щастить, — навпаки, він помічає, що його *особисті вороги* — прислужники московських окупантів, кареровичі і ображені „величності”, — діють успішно і звужують довкола нього коло. Наслідком того було самогубство Хвильового, яке було викликане аналогічними причинами, як і самогубство Гамарника чи Скрипника.

Що такі, а не інші були причини самогубства, вказував би

і той факт, що на початку травня арештувало Г.П.У. приятеля Хвильового — Ялового. Хвильовий знав, чим могло скінчитися для нього особисто (*навіть при цілковитій лояльності обох до влади!*) переслухання Ялового, а тому міг брати під увагу можливість власного арешту. За існуючих умов Фітільов не міг сподіватися (навіть при найліпшому закінченні справи Ялового), на здійснення будь-яких своїх амбіцій. Туберкульоза і розхитані нерви могли, разом з попередню сказаним, 13 травня довести до самогубства.

Такі є „дискусійні” подробиці життєпису Фітільова-Хвильового, і вони змушують нас прийти до висновку, що життя його було *далеке* від того, щоб бути *прикладом* для українського народу, бо цей на три чверти москвин по крові, майже ціле своє життя боровся *в лавах ворогів України*, був виконавцем їхньої волі і їхніх цілей. *Винятком був короткий період „літературної дискусії” і „Вальдшнепів”, це б то період тої діяльності, що її засудили окупанти і засудив (не цілком добровільно) сам Фітільов.*

Чи ця діяльність була щирим виявом тодішніх хвилевих настроїв М. Хвильового, чи тільки велетенською провокацією, — з певністю будемо знати хіба лише в майбутньому, але приймаючи навіть припущення, що вона була щирою, — мусимо ствердити, що: 1) ті погляди в цілому далекі від поглядів справжнього націоналіста і 2) їх не лише перекреслив Хвильовий своїм „каяттям”, але й (що найважніше!) своєю ганебною кількісною діяльністю. І в одному і в другому випадкові Фітільов аж ніяк не заслуговує, як особа, навіть на будь-яку пошану.

Відповідь на питання, чи твори, написані в цьому періоді, можуть своєю вагою і вартістю окупити всі злочини Фітільова проти українського народу, спробуємо дати в слідуючих розділах, розглядаючи *увесь* доробок Хвильового з погляду його вартости для сучасників Фітільова і для нащадків.

II.

І Д Е О Л Ь О Г І Ч Н И М И М А Н І В Ц Я М И

Подана попереду оцінка особи Хвильового все ж не може визначити вартости його творів, тільки навпаки, вартість творів може і повинна визначити наше відношення до автора. Поскілки мова йде про твори мистецькі, — само собою насувається в першу чергу питання чисто мистецької їх вартости. Адже ж ми можемо аж ніяк *не згоджуватися* з тими ідеями, яким служить автор у своїх творах, які ширить ними, а проте *можемо визнавати* додатні мистецькі прикмети твору, захоплюватися формою, стилем, образністю мови, суггеруючою силою висловів і образів.

Можна не погоджуватися, напр., з поглядами Анатолія Франса, а проте можна його зачислити до найкращих майстрів слова світової літератури.

Однак чисто мистецька оцінка творів Хвильового не є метою нашої книжки, і тому ми не будемо розглядати детально твори з цього погляду. Уважаємо все ж конечним в кількох реченнях висловити свій погляд і що-до їх мистецької вартости.

Початково Хвильовий пробував писати поезії, та переконавшись, що поета з нього не буде, — кидає віршовання і береться писати прозою. Віршовий дорібок, розкиданий по журналах і виданий окремою збіркою, вдруге не друковано, і до трьохтомової збірки його творів вірші взагалі не ввійшли. Прозові твори початкового періоду виявляють виразне захоплення Хвильового „модерними” й „лівими” течіями в мистецтві, що намагалися „визволити” мову мистецтва з „кайданів форми”, а де-коли й синтакси, виконуючи так *деструктивну* роллю. Однак поволі Хвильовий відвертається від цих течій, і вже в „Вальдшнепах” ми не помічаємо стосовання тих мистецьких засобів, які він стосував у таких творах, як хоч би „Редактор Карк”.

Прозові твори Хвильового, оскільки мати на увазі лише і тільки їх *форму* і чисто мистецьку вартість, належать до *кращих* творів тої доби. Інакше кажучи, вони на тому сірому тлі початкуючих молодих авторів, серед яких не бракувало таких,

що у них були „лиш партбілети замість ліри”, — вирізнялися.

Ствердивши це, мусимо підкреслити, що подібно оцінював *чисто мистецьку* якість творів Хвильового і такий визначний критик, як Донцов. Однак і він не вважав цю якість творів Хвильового аж такою, щоб зачислити ті твори до шедеврів нашого письменства. Слова Є. Маланюка: „Трудно погодитися з Д. Донцовим, який вбачає в Хвильовім *мало не майбутнього Гоголя*” („Студентський* Вістник”, 1926 рік, ч. 4.), треба вважати просто наслідком того, що Маланюк *не зрозумів* Донцова, який не раз і пізніше *порівнював* Хвильового з Гоголем, *але* маючи на увазі не *мистецьку вартість творів, тільки трагічну для обох „роздвоєність” їхнього „я”*,** лише у Фітільова — біологічно узаasadнену.

Московська мова творів М. Гоголя є більш українська будовою своїх речень, ніж мова писаних українською мовою творів Хвильового. Оскільки ж звернемо увагу на мистецькі засоби, образи і т. п. творів Хвильового, то ними ці твори, в перший період його творчості, дуже були близькі до подібних засобів московського письменства, а до того ж ціла його творчість вказує на те, що їх автор був продуктом *московської імперської культури*, думав і творив так, як творив би всякий пересічний *московський* письменник. Він *не був тим*, хто б, виховавшись на творах таких майстрів, як Коцюбинський та Леся Українка, підняв на новий щабель нашу літературу, — тільки був одним із імперських *шукачів* нових форм і шляхів, який, коли й мав „батьків”, то їх треба шукати в Пушкіних, Тургенєвих, Арцибашєвих і т. д.

Інакше кажучи, Хвильовий належить до кращих майстрів *серед письменників-приплентачів окупанта*, що тоді творили на окупованій Україні і певні мистецькі цінності, а його твори, як своєю ментальністю, так і „літературною свідомістю” їх автора, міцно звязані саме з *московською культурою*, і він є „рідним” і *цілковито зрозумілим* тільки для читача, вихованого на тій культурі. Цю прикмету творів Хвильового підкреслював особливо Л. Мосендз і менш наголошував Р. Гармаш.

Та ствердивши сказане, мусимо нагадати, що твір ідеоло-

---

* Див. важливу примітку в кінці книжки.

** Тут слід нагадати ще одну подібність, про яку не писав Д. Донцов, а саме: близькі стосунки Хвильового з ЧеКа пригадують нам про загадкову фінансову залежність Гоголя від Миколи І. і субсидії, одержувані через Смірнову та інші.

гічно-шкідливий є тим шкідливіший, чим більше він є талановито написаний, і тому оцінка твору мусить брати під увагу в першу чергу ідеологічний бік твору. Розглядаючи ж твори Хвильового з погляду ідеологічного, ми також не повинні ні на хвилину забувати, що навіть твори, в певних виняткових умовах ідеологічно-корисні або просто нешкідливі за певної доби чи в певних обставинах, *можуть стати* шкідливішими за інших умов.

Згадавши так за те, що було кінцевим згадати, переходимо до розгляду першої збірки нарисів Хвильового, яка вийшла 1923 року під спільною назвою „Сині Етюди”.

Коли ці „Етюди” виходили вже вдруге в 1927 році, вже як перший том творів Хвильового, то автор додав до них ще кілька „етюдів” і „Вступну новелю”, в якій оформлював своє „романтичне вірую”. Він уважав потрібним підкреслити в ньому таке: „Я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огненопері вальдшнепи*... я до безумства люблю ніжних жінок**. Іще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя (?? Р. З.) буря громадянської баталії, люблю вишневі садки...” „Я вірю в „Загірню Комуну” і вірю так божевільно, що можна вмерти...”

Як бачимо, підкреслена тут любов до природи, до землі (території) української, до її краєвидів, до *нижних* „жінок” і безмежна віра автора в *комуністичну* утопію, але *немає* ані *натяку* на якусь любов до *українського* народу, до його славного, трагічно-героїчного минулого, яка повинна була б бути власне у *романтика*, якщо той романтик був би *українським* романтиком. Правда, далі є фраза про „великий життєвий шлях”, який, мовляв, „починається *десь* у минулих віках і *шкунтильгає* осінньою елегією *через* шведські могили, *через* Сорочинський ярмарок і далі аж до Гофманської фантастики”, але цю фразу можна розуміти тільки або як готовість *переступити* *через* „могили” (минуле) й „етнографію”, або як складові частини світогляду, що виріс на ґрунті *неясних* згадок про давно-минулі віки, впливу Пушкінової „Полтави” і Гоголевого „Сорочинського ярмарку”, *але не Шевченка!*

„Гофманська фантастика” ж — це вже щось пов'язане не з Гоголевим „Вієм”, тільки з „Загірньою Комуну”, для якої

---

* взятий з московської мови германізм, по українськи: СЛҮКВИ.

** жінок.

Хвильовий „готовий вмерти”. Отже це „вірую” *завзятого комуніста*, що виховався на *московській літературі*, що згоден для комуністичної ідеї пожертвувати всім, комуніста вродженого на Україні, якому „рідною” є лише сама земля українська, але якому невідоме *далеке або й чуже велике минуле українського народу*.

У згоді з тим „вірую” є й пропагандова фраза про „*синю бурю громадянської баталії*”, а не про *московський наїзд*, *наїзд чужинців*, *що їм помагали Фітільови!* Ми окреслили цю фразу, як пропагандову тому, що Хвильовий, тоді, коли писав її (як вступну новелю до видання 1927 року), вже почав писати „Вальдшнепи” і вже розумів, чим була справді та „громадянська баталія”, розумів, що то була „червона буря” національної навали чужинців.

До речі нагадати, що любов до „землі”, до опанованої території та до „ніжних” жінок тої землі, — типова для всіх *колонізаторів*.

Перший том творів Хвильового не лишає сумніву, що Україна для Фітільова — це не лише колишня імперія київських князів і не колишня козацька держава (згадує він лише „слобожанські полки”, що були, як і „хвильовисти” в *московській службі*), — тільки „*чумацька країна*”, отже свого роду „*феллахська земля*”, на яку його, Фітільова, предки прийшли згідно з уявою Хвильового, як на „*бездержавну територію*”. Шведські ж могили — це лише приємна москвинові „*подробниця краєвиду*” тої землі, якою йдуть туболки — „*сільські дівчата*” з буряків, співаючи своїх „*екзотичних*” пісень. Тінями ж „*середньовічних лицарів*” здавалися Фітільову тільки ті диверсанти керовані Москвою (українці-повстанці є для нього стало „*бандитами*”), які, як і Фітільов, блукали лісами, коли „*народжувалася молода епоха*”, ... „*наша революція*” для нього це не *агонія відродженої української державности*, тільки... „*народження*” молодої епохи! Тому для Хвильового Україна — це не Ірландія і навіть не Прованс, тільки „*голуба Савоя*”, або Гоголівська Україна з її Сорочинським ярмарком і т. п.

Отже ніщо не дає підстав бачити у Хвильового хоч би тінь українського національного патріотизму. Україна для нього є лише імперська територія, щось таке як „*Дикий захід*” американця.

Якими ж ідеями хоче ошчасливити цю країну Хвильовий і чим захоплюється в цьому періоді своєї творчості?

Перша новеля, „Життя” — це ніби на перший погляд су-

часна „нова” редакція „Катерини”, яка однак є одночасно глу-мом з основної ідеї Шевченкового твору. Хвильовий в ній підкреслює пасивну роль сучасного батька, який не має вже го-лосу, та малює „сучасне” революційне „кохання”, яке вражає читача оголеним, позбавленим душі сексуалізмом, притаман-ною комуністичній розхристаністю і *прихованим глумом москви-на* (для якого Україна — лише частина Росії) зі „смішної фан-тазії” Шевченка, що хотів бачити в москвинах чужинців („Мишко був чужинець — з іншої губернії!”).

Наступний етюд („Колонії, вілли”) — півнарис, піврепор-таж „романтика закоханого в комуну”, який все ж був „недо-уком” і тому вірив, що після перемоги московських больше-виків, світ, який вони опанують, стане влвіч іншим, люди ж ідеальними істотами, вірив, аж поки не переконався, що все йде, як і перед тим, *коли не йрше*. Заздрість, хабарництво, его-їзм і злодійство панували довкола далі. Але у нашого „роман-тика” ствердження цього в нарисі „Колонії, вілли” не захиту-вало висловленої там же *сліпої віри в комунізм* та його еди-носпасаємість, як не порушували віри в „праведного царя” наших старих українофілів усі злочини московських окупан-тів на Україні перед революцією. Певні, підкреслено-сексуальні моменти мали цьому репортажеві надати характеру белетри-стичного твору.

Обидва згадані етюди можуть діяти на читача лише *демо-ралізуюче* та ширити *віру в непомилність* і „святість” кому-ністичної ідеї!

„Редактор Карк” у безкритичного читача, настроєного так, щоб у всьому бачити вияв українського патріотизму, може ви-кликати фальшиве вражіння твору писаного українцем, який, мовляв, мусить висловлюватись в тих умовах „езопівською” мовою.

Тимчасом так не є. Цей твір свідчить тільки, що Хвильо-вому тоді вже були добре відомі *погляди українців* на справж-ній характер „большевицького” панування і на московсько-большевицькі взаємини, і тоді вже він засвоїв те, що було ві-доме пересічному українцеві.

Хвильовий вже знає, що величання „по батькові” — *мос-ковський звичай*, і тому пише: „Григорій Савич, Ніколай Ро-мановіч, Владімір Ілліч, Тарас Григорович... так *російська* ін-телігенція *любить...*” Але серцю Хвильового також миле це, і тому пише він далі: „І єсть у цім якась *північна солодкість*, *упертість, калузьські нетри* і Іван Калита і московська *сила* —

велика, велетенська, фатальна". Це все однак, не виключаючи й „Івана Калити", *імponує* Хвильовому, який до того ж думає, що ця сила від варягів! Йому це остільки імponує, що він устами Шкіца висловлює думку: „Нема в нас північної жорстокости, ми — романтики". Шкіц (бувш. есер) зве „ми" взагалі *мешканців* півдня. Герой згаданої новелі тужить за ближче неозначеним „вчора" і не хоче погодитись з „сьогодня". Але „вчора" для нього виростало з „слобожанських полків", „народніх бунтів, селянських повстань, Хмельниччини, Павлюка, Трясила", це б то він, як імовірно й автор, *не бачив нації*, тільки — плебс; не знав про боротьбу за *відновлення державности* і про *національну ворожнечу* За те у героя новелі перебільшена уява про московську силу, уява нащадка кількох поколінь мешканців кольонії, яка висловлюється в словах: „А от варяжська сила *велика, велетенська* — напирас, — ще напирас".

Виникає само собою питання: чи ширення таких поглядів, таких настроїв не то що тепер, а навіть тоді, було користним?

Нарешті в цьому творі є й надзвичайно цікаві натяки, які дають багатий матеріал для важливих висновків. Річ у тому, що в роках 1921-22 москвини, використовуючи посуху, яка приходить у степовій Україні майже періодично, з *метою ослабити силу українського народу*, а одночасно *розчистити терени для московської кольонізації* — *зорганізували штучний голод*, замкнувши степову Україну кордоном з військових відділів і відібравши негайно ж по жнивах за допомогою збройної сили усе, що вдалося зібрати або заощадити з попередніх років.

Тому однак, що московська большевицька влада ще тоді не мала належного досвіду, вона не зуміла (так як в 1933 році) заховати своєї діявольської ролі в тій справі, і закордон дісталися *автентичні урядові матеріали*, які не лишали сумніву в тому, що був *доконаний москвинами*, свідомо й пляново, *страшний злочин*, жертвою котрого впало коло 6 мільйонів українців. (Закордоном була видана кількома мовами книжка, яка висвітлювала справжні причини і розміри голоду на основі автентичних, урядових советських матеріалів).

У році 1953 майже по цілому світі розкидана українська еміграція влаштовувала свята-демонстрації з нагоди річниці голоду 1933 року, але завдяки заходам, м'якко кажучи, „хвильовистів", *промовчано було справу голоду 1921-22 року і пущено в непамять до 6 мільйонів жертв!* Усі спроби порушити

справу того голоду натрапили на *організований опір „хвильовистів”*.

Чому ж „хвильовистам” залежить у першу чергу на промовчанню голоду 1921-22 рр.?

Лише тому, що *інакше* може розцінюватися *співпраця* з окупантом, який *ще не допустився* подібних злочинів, а інакше — *коли він їх уже допустився!*

І Хвильовий і ті його однодумці, що нині опинилися серед нас, *знаючи, що то Москва, якій вони служили*, спричинилася до вигублення *найбільш нелюдським, найбільш жорстким способом, багатьох мільйонів українців, що то вона спричинилася до жахливого здичавіння і вона ж несе відповідальність за трупойство і людоїдство, яке було ствержене тою ж московською владою, — продовжували не лише вірно їй служити, але й вихвалювали та вихвалюють і нині з захопленням ті часи!*

Це важке наше оскарження, скероване також на адресу Хвильового, тоді лише є важним і переконуючим, коли ми матимемо *докази*, що Хвильовий не тільки *знав* про голод у степовій Україні (не знати про це, живучи на окупованій Україні, зрештою, було б неможливим), але й що *Хвильовий знав* про те, що *той голод був наслідком плянної московської політики вигублювання українців*.

Новеля „Редактор Карк” *не лишає найменшого сумніву, що Хвильовий знав про штучність голоду і про те, хто і чому його викликав*.

Ось що читаємо в цій новелі: „У мене, як на сеансі на користь голодних, в антрактах — „на користь”. Між іншим — читайте оповідання на тему „голод” — це корисно” („Твори”, т. I, ст. 47).

А далі на стор. 58 такий багатозначний діяльог:

„— А я вам хочу ще сказати.

Це Нюся.

Карк.

— Говоріть.

— Не думаете ви, що на Волині ліс шумить? Я гадаю, що шумить. Я в цей мент на Волині...

Редактор Карк.

— А я от: *Запоріжжя, Хортиця. Навіщо було бунтувати? Я щоденно читаю голодні інформації з Запоріжжя. І я згадую тільки, що це була житниця”*.

Безпосередньо після цього, немов у наслідок випадкової

асоціації з філіжанкою, „Карк згадав: український мужик ніколи не бачив фарфорової чашки (порцелянової філіжанки — Р. З.), а потім він пішов у повстанці — і бачив чашки. Але він не пив з тих чашок, йому ніколи... Це було в листопаді. Український мужик біг обідраний і темний з гарячими очима, з порожніми руками на багнети — чимало їх бігло. Вони вміли вмирати”.

Спробуємо проаналізувати цей уривок.

„Нюся” говорить, що „на Волині ліс шумить”. Що це значить? Пояснення (*єдино можливе!*) таке: тут натяк на відоме оповідання В. Короленка „Ліс шумить”, що його автор подав як „поліську легенду”. В ньому розповідається про розправу кріпака й вільного козака з паном, що знущався з того кріпака і звалтував його наречену, а потім „вчашав” до його жінки. Та розправа над паном та його посіпакою відбулася під „шум лісу” в бурю і шттовхнула местника до створення гайдамацької ватаги. „Шум лісу” викликав завжди у оповідача легенди згадку про ті події. Отже, безперечно, Нюся хотіла сказати, що на Волині почалася хвиля повстань проти нових „панів” та їхніх „доїзжачих” і що вона серцем — там, з ними. Редактор Карк тоді *по асоціації* згадує про ті повстання, з якими ніяк москвини не могли дати ради. *Власне згадка про ті повстання і привела Карка до думки про голод*. Коли б голод був явищем стихійним, була б підчас цієї розмови нелогічною згадка про голод, яка тоді б ніяк не вязалася зі словами „Ліс шумить на Волині” і з „бунтованням”. Редактор Карк добре знає, що голод *не був* наслідком посухи як такої, що до нього москвини, підтримувані своїми вірними „доїзжачими”, доложили своїх рук. Що це так — на те вказує ясна і недвозначна увага: „*Навіщо було бунтувати?*” Ця увага може значити *лише і тільки*, що коли б степова Україна скорилася москвинам — не було б „*голодних інформацій з Запоріжжя*”.

Тим ствердив Хвильовий *причинний* зв'язок між голодом 1921-22 рр. і спротивом Московщині, і тому думка редактора Карка далі котиться шляхом згадок про „боротьбу українського мужика” і про те, як він героїчно вмирав. Ця згадка про трагічну долю українського селянина і далі *про розстріли* викликає *особисту* ремарку автора: „Я: на те революція, на те боротьба”.

У новелі „Редактор Карк” Хвильовий, *висловив виразно* своє *негативне* ставлення до українського культурного руху, до автокефальної Церкви, до „соціал-демократів в митрах”

(Чехівський) і взагалі до тих, хто боровся проти червоної Москви. Він засудив там також боротьбу повстанців, яка, на його думку, веде тільки до знищення, він ствердив, що *знає* справжню причину *голодових страхів*, *знає* про розстріли українських селян, і все це... *виправдав* словами: „На те революція, на те боротьба”! Мало того, він своїми міркуваннями, зміцнював легенду про непереможність Московщини, про „велетенську варяжську силу”, а після того, як побачимо аналізуючи його наступні новелі, продовжував служити масовим вбивцям українського народу, творячи культ тої ідеї („Загірня Комуна”), яка допомогла окупантам поневолити Україну, ідеалізуючи не лише самих завойовників, не тільки всіх тих „котів у чоботях”, але й просто катів („найкраще слово — чека” — читаємо у Хвильового).

Вправді Хвильовому не все подобалося з того, що робили завойовники, *вправді йому подобався найбільше період явного терору й влади багнета*, вправді йому довелося з кінцем „воєнного комунізму” зректися більших „емоцій” і заступити польовання на людей польованням на качок, для якого він тримав аж п’ять ловецьких псів, вправді довелося йому жити в малому мешканні, а не в салях „фантастичного палацу — будинку розстріляного шляхтича” („Я”), вправді йому також не подобалося, що *вимагалася* любов до всього „калужського” а не до „слобожанської України” („Невже я зайвий чоловік, тому, що люблю безумно Україну?”), але проте він і далі захоплюється „мрійником у Кремлі”!

Як побачимо далі, і сам Хвильовий (а не лише редактор Карк) „безумно любив Україну”, але таку, якою керували б з доручення Московщини його товариші й приятелі — *мешканці* України, а не *прислані* „калужане”, серед яких він не міг надіятися грати будь-яку ролю. Любив Хвильовий таку Україну, в якій звичайно, не мали б жодного голосу ті сини українського народу, які важилися б не захоплюватися діяльністю чекістів і не виявляти *готовности* во ім’я „Загірньої Комуні” розстріляти власну матір!

Тому Хвильовий, який „безумно любив степи”, спокійнісінько далі захоплювався їхньою красою, не бажаючи помічати того, що степові села південної України стояли мертві, *почорнілі*, моторошно рябіючи на сонці темними отворами розбитих вікон, немов чорними ранами вирваних очей! Захоплювався, не бажаючи помічати, що ще в тих мертвих селах серед порожніх стін блукали страшні привиди замучених голодом міль-

йонів українців і ще, здавалося, лунали несамовиті зойки дітей, яких вбивали дорослі пів-трупи, щоб, зівши, продовжити ще на який місяць своє животіння. Та це, повторюю, не хотів бачити Фітільов. Він спокійно, ствердивши устами Карка: „мій* героїчний народ! *Твоєю кровю* ми окропили три чверти пройденої нами путі до соціалізму”, трактує все зло доконане його московськими панами за його ж діяльною допомогою, тільки як „дим” („стоїш на руїнах — важко, бо *смердить трошки* і нагадує...”).

Але Фітільовим немає чого тим перейматись, бо ж „треба жити”, а вони ж „безумно люблять життя, небо, трави, зорі, задумливі вечорі, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи... люблять ніжних жінок з добрими розумними очима”, і шкодують, що їм „не судилося родитися такими шикарними, як леопард”. „Треба” їм хоча трошки закоштувати тих життєвих благ, тої специфічної „поезії”, яка від віків захоплювала наїзників, поневолювачів, галапасів і кольонізаторів. Наїзники і кольонізатори завжди вміли насолоджуватися, не гірше за Хвильового, „ніжними осінніми ранками”, а перед тим „ніжними жінками”, (ніжними жінками), хоча за цю їхню насолоду тисячі й сотні тисяч поневолених мусіли платити важкою працею, муками, голодом і власним життям!

І ось тому Фітільов, відвернувшись від руїн, від яких „*трошки смердить і нагадує...*” таке, від чого робиться моторошно навіть решткам сумління, заглиблюється в особистих переживаннях і настроях завойовників-гнобителів та їхніх приплентачів, а також пише про „*нашу* (?) запашну червінкову революцію”, про „муралів революції”, про „кирпатих” (москвини — кирпаті) з носом, „як головка від цвяшка”, „товаришів Жучків”, що, нищачи вогнем і мечем Україну, ширили замість „опіуму для народу” (так звуть комуністи релігію) — фальшиву легенду, немов: „завязка — Жовтень, а розвязка — соняшний вік, і до нього йдемо” („Твори”, т. I, ст. 67).

Чи випадковим є, що „товариш Жучок” має *кирпатий* московський ніс, і „пареньок”, що її обіймав, „*те ж кирпатенький*”, а все урядовання веде вона *московською* мовою, без українських домішок, тою ж мовою ведуться партійні дискусії,

---

* мова тут не про націю, а „нарід” в розумінню московських революціонерів, „народ” взагалі, „люд”.

а прізвища тих „героїв української революції”: Ларіков, Молодчиков, ну... і Фітільов?

На могилах замучених голодом, на могилах розстріляних і на шляхах, якими гнали виселюваних на заслання — намагається Хвильовий новелею „Кіт у чоботях” створити культ тих гнобителів, що принесли ті страхиття, культ ідеї, во ім'я якої вони доконали тих злочинів, коротко: культ комунізму і комуністів. Чи ж дивно, що для Фітільова, який сам брав активну участь у боротьбі проти українських партизанів, українські повстанці у цій новелі — це „бандити-лісовики”?

Правда, є згадка про „Таращанський полк”, але не лише ми знаємо, але й Хвильовий підкреслює своїми постатями, що в цьому полку українською була лише назва, складався ж він з тих, що мають „кирпатенькі” носи!

Новеля „Кіт у чоботях” ідеалізує „сірих чужинців”, які не знають навіть теорії комунізму, не знають нічого („де ті — що нічого не знають”), але зі зброєю в руках (принагідно — грабуючи, або дискутуючи про... аборти і спричиняючи появу байстрят) допомагають своєму московському народові запрягти в московське ярмо Україну. Новеля ця — є обурюючий панегірик гнобителям українського народу.

Далі, однак, Фітільов, невдоволений тим, що доба воєнного комунізму пішла в непам'ять, що „герої Перекопу” перестали бути панами життя і смерті в окупованій країні і наступила „ієрархізація” та „поділ обов'язків”, в якому Фітільови не потрапили забезпечити собі становища, яке б їх задовольняло, попадає в мінорний настрій і... пише новелю „Юрко”.

Ми не хочемо сказати, що причина того невдоволення була чисто егоїстичного порядку, ні, коли прийняти під увагу те, що „романтичний недоучка” можливо вірив у здійснимість пропагандових гасел тих, які експлуатували віру в легендарну „Загірню Комуну”, які підсичували наївну віру в те, що після перемоги Фітільових світ зміниться і настане „соняшний вік”, „рай на землі” щоб тим легше забрати вугілля, залізо, хліб, цукор для Московщини, — то треба признати, що Фітільов мав аж надто багато підстав, приглянувшись тому „новому ладові”, що встановлено, сказати собі ті слова, які він пізніше написав, а саме: „революція попала в раковину з калом”.

В новелі „Юрко” перед нами „комуніст-романтик”, якому усміхається така „діяльність”, як замах „хоч на самого Пуанкаре”, який „почуває гармати, бачить барикади” і, звичайно,

„клянеться, що комуніст”. Але його обурює думка про можливість „завідувати райрибою” або „райсіллю”.

Але навіть коли ми *шукатимемо* у цій новелі за нотками критицизму до „генеральної лінії” большевицької партійної політики, то і тоді не зможемо заперечити, що новеля в цілому має виконувати *те ж завдання*, що й „житія святих” у християн — це б то *зміцнювати віру в комуністичну ідею і у відданість їй „апостолів комунізму”!*

Коли хто хоче яскравіше змалювати високі якості тих, що „смолоскипом” комуністичної ідеї *наче б то* розганяли „темряву”, — мусить для зміцнення контрасту якнайчорнішими барвами малювати ту „темряву”.

Це завдання і виконує новеля „Солонський яр”.

Побудована вона так, як всі інші подібного роду твори завойовників і гнобителів; оселі тубольців, ціла їх країна — це хвилююче море темряви і бандитизму, це країна в якій панує безлад і анархія, що їх покликані колонізатори усунути і дати спасенний лад, нове видання „римського миру”.

І тому читаємо: „*Темна* наша батьківщина... Блукає вона за вітряками і ніяк не знайде веселого шляху”, а тому, запевняють Фітільови, „хочемо запалити їй груди своїм *комуністичним* словом...” (Твори, т. I, ст. 116). Так кінчає згаданий нарис Хвильовий, щоб узасаднити конечність, як сказав би Пушкін, цьому „гнезду разбойничьх племьон” дати „лад”, „римський мир”, який у Хвильового зветься „Загірньою Комуною”.

Але, не зважаючи на всі пропагандові зусилля Фітільова і його товаришів, у дійсному життю не „Солонський”, тільки „Холодний Яр”, як і за гайдамацьких часів, ще продовжував змагатися з окупантами за ті ідеали, за які підняв прапор боротьби більш ніж два віки тому семидесятилітній ідеаліст — гетьман Іван Мазепа. Тому не можуть Фітільови залишити без „напятновання” в мистецьких творах, як, невідомого їм, зрештою, українського минулого, так і носіїв ідеї боротьби за відновлення державности. „Урядова” формула відома віддавна: „буржуазная Центральная Рада”, „буржуї” приховують під національними гаслами „клясові егоїстичні цілі” і т. п. В творчості Хвильового *ця брехлива пропаганда прищеплюється читачеві рядом новель*, починаючи з „Шляхетного гнізда”.

У згаданій новелі повязано спиритно передплачування „Нової Ради” (редагував Єфремов) з мріями її передплатника про... .. „маєточок у 260 десятин власної землі”. Там же знайдемо й вихватки проти релігії (сценка з молитвою, приїзд пан-отця

і розмова за самогоном), там же і „екскурсія в минуле”. Про минуле наче б то кілька випадкових слів: згадка про „Полуботка нашого — ненашого”, і про те, що „відціля Мазепа тікав, окаяний, проклятий гетьман. Хіба він міг дати волю українському народові?”*

І в тій же новелі, певно згадавши хоч би про ту „волю” від земних турбот, яку дали московські комуністи мільйонам українців, замучених в 1921-22 рр. штучним голодом, Хвильовий пише: „Україна дметься вгору... І люблю я її — більшовицьку Україну”.

Після цього знова береться Хвильовий отруювати комуністичним опіумом українську свідомість і творити апокрифи про комуністичних „святих”.

Героями його слідуючої новелі („Синій листопад”) є „політком — Марія” і „комісар” бригади — Вадім. І знова читач має захоплюватися „апостолом”, що проповідує: „... я закоханий в комуну. Про це не можна казати нікому, як про перше кохання... Це ж роки, мільйони років!”, а далі тут же виправдується зі становища наче б то „історичної перспективи” всі ті явища, які не подобаються і самому Хвильовому. Читаємо: „... все треба, як є... І всефедеративне міщанство, і трагедії в душах одиниць, і бюрократизм”. А ще далі ідея Пушкінового „Мідяного вершника” в новій інтерпретації: „Стоїть неопоетизований пролетаріят, що гігантським мечем підогнав історію, а поруч його стоїмо ми з своїм невдоволенням”. Проте як Хвильовий, так і ряд інших комуністів, не може так легко погодитися на цю концепцію, і тому — „дискусія” між героями „Синього листопаду” (в межах внутрішньо-партійної демократії).

І ось з одного боку: „Я дивлюсь на нашу сучасність з 25 віку... тому я в неї надто закоханий... я чую..., як по нашій республіці ходить комунa. Урочисто проходить вона з оселі в оселю, і тільки сліпі цього не бачуть. По республіці також урочисто, як і комунa, йшла руйна вікових підвалин темряви...”, а з другого: „Я (Марія) не знаю, де кінчається дурість і починається контр-революція”, бо ж довкола „харя непереможного хама”, і тому питання: „А що ж оспівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?” Безпе-

---

* Мазепа — цей символ боротьби проти Московщини, завжди викликав у москалів напади скаженої люті; його лають як москвини, так і москвофіли.

речно, серце Фітільова схиляється до оспівування тільки тих комуністів-фанатиків, які хотіли залити потоками крові все, що не відповідало їхній уяві про „Загірню Комуну”, тих, які з обуренням думають „про глухі завулки нашої республіки, де увечорі молодь співає інтернаціонал, а вранці йде робити на глитуя”.

Але не проминув Хвильовий підкреслити й інший бік справи. Він співає в цій новелі *пеан воякам найздницької московської армії та комуністичній ідеї*, за допомогою якої отуманював північний давун свою жертву. В рямцях цієї пропаганди й є *провокаційне* зіставлення вигаданої звістки про „винайдену американцями гармату” зі „звісткою” про новий винахід в комуністичній Московщині, що робить переворот „у виробництві фарб”.

„Синій листопад” написано саме в той час, коли в межах самої московської партії *кипіла боротьба* між прихильниками „воєнного комунізму” і прихильниками „непу”, коли ще жива також була аргументація т. зв. „робочої опозиції”, засудженої щойно X зїздом моск. комуністичної партії. Отже тому все в цьому творі було легальним, бо легальна була дискусія.

Однак то були лише суперечки „комуністичних богословів”, а в цілому *комунізм для Хвильового був непомільним*, і він важиться тому в цьому творі протиставити справжній Євангелії — „євангелію комуністичну” (Твори, т. I, ст. 169).

Чи ж може нас дивувати, після ознайомлення з попередю написаними творами, що й у новелі „Чумаківська комуна” та ж *тріскуча, півпубліцистична пропаганда комунізму?*

Ось як виглядає ця „мистецька” пропаганда: „Перекличка йде по соціялістичній, федеративній, радянській республіці... Передавайте далі по лінії. Чумаківська комуна в бурю непівського лихоліття почуває себе твердо і непохитно. Комуна певна, що вона є шматок мудрого серця республіки... Ганьба нудьгуючим... шлях важкий, але шлях до комунізму. Гряде час світової революції...” і т. д. і т. д. (Твори, т. I, ст. 181).

Чи ще щось хоче висловити Хвильовий цею невеликою новелькою, крім наведеного?

Звичайно — ні! Хоча може це й не стисла відповідь, бо ж на стор. 175 маємо ще „антирелігійну” пропаганду, яка зводиться до кількох речень, в яких винятковий цинізм переплітається з неменш винятковими богохульними висловами. *Одне й друге таке гидке й обурююче, що не надається навіть для зацитування!*

Поза тим, звичайно, ще трохи типової для комуністичної пропаганди тих часів моральної розперезаності, опису відносин, які зводять відносини між чоловіком і жінкою до самої фізіології, „приперченої” порнографією.

Під цим оглядом переважає новелю „Чумаківська комуна” хіба що новеля Хвильового ж, що зветься „Легенда”. В ній М. Хвильовий остільки цинізмом перевершив самого себе, що тексту, який видрукував був у „Синіх Етюдах” з 1923 року, *не відважився сам автор передрукувати* в році 1927! В оригіналі з 1923 року пишуться такі „словечка”, які можна було бачити хіба на стінах московських міських кльозетів. Подаємо тут цитату з того видання, звичайно, замінивши „словечка” стількома крапками, скільки вони мали літер! Ось ця „перлина” мистецької творчості Хвильового: „Звуть Стенькою (мабуть Степанида), ніхто не брав, а вже за 20 перевалило. Жила була метелиця та й годі: огонь, баска, гаряча кобилиця, ще й ....., змалечку ..……”.

А починає свою „діяльність” легендарну ця „героїня” з того, що коли прийшли „червоні повстанці” (такі, як ті, що їх організував Фітільов), і *прийшли не з порожніми руками* („Ой, було ж молока та ковбас — хоч собак годуй! Вари вареники! Печи пиріжки!”), вона нагодувавши їх, „вискакує до порога: — цю ніч пять чоловік присплю... Хто перший? Виходь!”

Далі в цій новелі пише з захопленням Хвильовий: „... *лютували* повстанці. А найбільше лютував юнак — Стенька. Одна чутка про нього викликала велику тривогу... Вже майже рік *лютує* юнак... і *лилася цебрами* ворожа кров...”

Ідея цієї новелі „запозичена” у Блока („Дванайцять”), а що до мистецького боку, то також не все з нею гаразд, бо Хвильовий, порушуючи мистецьку правду, вкладає в уста неосвіченої селянки хоч би такі слова: „Невже ви не чуєте, як *віки бють на сполох*” і т. д.

Отже і ця новеля знова є лише апотеозою комунізму, борців за комунізм і нічого більше!

Навіть коли Хвильовий виводить негативні типи „будівничих соціалізму”, малює життя „темними барвами”, то і в тих творах він сам лишається 200 відсотковим комуністом, московським приплентачем, що не забуває фиднути копитом ненавистний йому український визвольний рух.

Так, напр., в оповіданні „Силуети”, талановито змальовує глуху провінцію і червоних московських адміністраторів, які не бажають помічати існування українського народу та його

культури, — Хвильовий устами Степана усправедливує те явище й зве „політиканством” ствердження факту панування чужинців. Усі ж темні сторони пропонує перетерпіти, пропагуючи в цьому випадкові типовий для Сходу „культ терпіння” („де радість — терпіння”).

Отже все жахливе й огидне, що принесла московська окупація, вчить Хвильовий, треба сприйняти і перетерпіти навіть тим „романтикам”, які мріяли про інше, бо це все... „героїчні будні”.

Тут же згадує Хвильовий і за тих, хто любив по своєму Україну та український нарід і боровся за його краще завтра, але як згадує Хвильовий? А ось як: „Це генерація старих зубрів, що ведуть свою родословну від Грушевських, Петлюр та інших — цих, знаєте, елегантних панів та панночок з орієнтацією на першу парижську моду — цих скоро не буде”. Вони, мовляв, „стануть іхтіозаврами, матеріалом для археологів”.

Статися має це тому, що по світі „ходять бояни” (до них безперечно зачисляв М. Фітільов і себе! — Р. 3.) „невідомих комун і співають вечірню молитву... Слава в верхівях революції і на землі радість” (для катів. — Р. 3.).

І ось виникає питання, чи і ми повинні читати такі твори, щоб захоплюватися „радістю” тих московських посіпак, що на своїх руках мають українську кров сотень тисяч закатованих українців, а на „сумлінні” (оскільки можна говорити про сумління у тих людей) — кілька мільйонів замучених голодом в 1921-22 роках? Чи повинні помагати тим „боянам невідомих комун” співати їхні блюзнірські молитви?

Адже ж ясним є, що й це оповідання є тільки пробою створити культ „романтичної” віри в комунізм, в комунізм абстрактний, далекий, але саме тому фантастично-привабливий, це є намагання прищепити читачеві остільки міцну і фанатичну віру в абсурдну ідею комунізму, щоб та віра не дозволяла помічати (або й усправедлилювала б) все те лихо, яке та ідея принесла українському народові.

Ця віра, згідно з прагненням Хвильового, повинна була бути такою, щоб той, хто читає хоч би в „На глухім шляху” про те, що „буржуази” (в цьому випадкові — „советські” бюрократи) „забули” про нарід, що „мабуть прийшов кінець”, бо „зіли сукини сини революцію”, — не тільки далі сліпо вірив у комунізм, але й ще хотів його бачити в найбрутальнішому вигляді („треба двацять п'ять архивоєнних комунізмів”).

Так і в цих своїх творах М. Фітільов лишається тим же

завзятим комуністом, яким був від початку. Це під оглядом чисто ідеологічним. Під оглядом же культурним він у всіх попередніх розглянутих творах і в тих, про які ще буде мова, лишається москвиним, який живе в першу чергу ідеями московської літератури.

Ми вже підкресливали, що він має за собою „Светлану” Жуковського, „Вечори на хуторі” М. Гоголя, „Полтаву” Пушкіна, Тургенева, Достоевського, Блока і т. д. і т. д. Оповідання Хвильового „На озері” (без „політики”!) виразно є відгомном оповідань Тургенева, про якого там і згадує Хвильовий, як рівно ж і його „Арабески” та пієтет до „вальдшнепів” (слукв).

На тлі розглянутих новель, новеля „Я” не є жодною несподіванкою. Трийцять три сторінки цієї новелі нічим не різняться від оглядом ідеологічним від майже 200 сторінок інших, попередніх написаних нарисів. Те ж істеричне *звеличчування комунізму*, та ж *ідеалізація „борців”* за комунізм (героя „Я” — борця за комунізм — також *зідеалізовано*) з *виразним* нахилом ідеалізувати в першу чергу не ідеологів чи навіть фронтівих вояків комуністичної армії, а „повстанців”, що *лютують і допускаються звірств та грабунків, чекістів і різного роду „комісарів”*, та ж аморальність і те ж... хитання й сумніви.

Новим є лише те, що „герой”, після де-яких вагань, що були наслідком не якихось етичних засад, тільки особистих настроїв і почувань, вбив власну матір, здобуваючи тим *подив* і співчуття автора. Як і в попередніх новелях, ставить автор питання про „сотні”, „тисячі”, „мільйони розстріляних”, які є „на совісті” (як що така була) „героя” цієї новелі (ст. 13) тільки для того, щоб *виправдати* всі страхіння масового терору словами „передімною проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час” та почати „жагуче благословляти той момент, коли зустрівся з доктором Тагабатом”.

Людина протягом існування людського роду справді допустилася багатьох огидних злочинів, але запитаємо себе: куди ми зайдемо, коли будемо саме для того пригадувати собі ті злочини, щоб ними *усправедливити* все нові й нові злочини? Хвильовий і тут захоплюється „лоними *фанатиками комуні*” та тим, що „будуть сотні розстрілів”, а його „герой” — „смакує” думку: „Всіх їх через дві години *не буде*”, маючи на увазі юрбу арештованих черниць. Герой „Я”, як і автор, *всі* власні злочини *виправдує „загірньою даллю”* (стор. 26) або

„Загірньою комунією”, звеличуванню якої він присвятив стільки творів, щоб тим дати виправдання ще й тим злочинам, яких він чекає від читачів. Це ж Хвильовий (і „хвильовисти”) хоче вести нас усіх до вигаданих „загірніх озер невідомої прекрасної комуні” і навчити вважати їх остільки прекрасними, щоб во ім’я наближення хоч на крок до того міражу пустелі ми без вагання нищили б все, що було і повинно бути найріднішим і найдорожчим. Герой „Я” особисто застрелив власну матір!

Цей твір Фітільова, безперечно, мусів викликати у багатьох почуття жаху, сполученого з огидою і обуренням, у багатьох, що ще мали в собі якісь людські почування!

Були, звичайно, спроби трактувати цей твір, як твір, що мав висловити ідею автора, так би мовити, символічно. З таких спроб заслуговує на увагу спроба бачити в матері „Україну”. Природно, що й такого пояснення, не зважаючи на всю його імовірність, не можуть прийняти (як надто компромітуючого для автора новелі) еміграційні „хвильовисти”, і, щоб його усунути з обігу, намагаються заступити його іншим.

Покищо серед тих пояснень перше місце належить (як найбезглуздішому) „поясненню” проф. „Ю. Бойка”, який пише дослівно: „В цій новелі Хвильовий розстріляв українську мрійність, лагідність, сумирність, розстріляв во ім’я невблаганного фанатизму майбутньої України” („Укр. Слово”, ч. 621).

Читаючи це пояснення, неможливо не згадати популярної „вірменської” (московського виробу) загадки: „Що то таке: зелене, висить у вітальні і пищить?” — Як відомо, має це бути... оселедець!

Проф. „Ю. Бойко” хоче нас переконати, що Хвильовий зробив подібно до того передбачливого вірменина, який, щоб утруднити розгадку, не лише повісив свого оселедця у вітальні, не лише сам за нього „пищав”, але ще й пофарбував на зелено!

Вільно проф. „Ю. Бойкові”, щоб не вгадали, прикривати московське прізвисько українським псевдом, вільно бачити в „Загірній Комуні” (бо ж то їй у жертву приніс герой „Я” свою матір!) його, проф. „Ю. Бойка” „Майбутню Україну”, вільно бажати вбити не лише „лагідність”, але і всі взагалі людські почування „во ім’я невблаганного фанатизму” такої „України”. Більше того! Ми, на підставі дотеперішнього досвіду, не можемо сумніватися, що така „Україна” буде справді „невблаганно фанатична” в нищенню... „українського фашиз-

му", „вістниківства", „бандитизму" і т. п. Вільно, нарешті і комуністові Хвильовому не тільки „вірити в „Загірню Комуну" так божевільно, що можна вмерти", але й в усіх своїх творах, писаних в тому періоді, пропагувати той „невблаганний фанатизм" і захоплюватися чекістами! Однак нікому не вільно припускати, що Хвильовий, пишучи свою новелю, хотів подібно до того „вірмена", щоб ніхто і ніколи не відгадав, що саме мав нею сказати автор, щоб з цією метою Хвильовий, захопившись „фарбованням оселедця", вивів і просто „дегенерата" і „дипльомованого дегенерата" і черниці та ще й так скомпопував її, щоб не було можливим „розшифрувати" цю новелю за рецептою фарбованого „бойка".

Звичайно, ні в У.С.С.Р., ні на еміграції ніхто не уважав новелі Хвильового „Я" „вірменською загадкою", і саме тому вона викликала і викликає огиду і жах у одних (що їм чужий захвалюваний „Ю. Бойком" „невблаганний фанатизм") і невдоволення з хитань і вагань героя — у других (що вислужуються „самоотверженно" своїм „невблаганним фанатизмом" окупантові). Самозрозуміло, ми могли б не додавати, що „проф." „Ю. Бойко" (він же — Блохін) не подав жодних доказів, які б узаasadнювали цілком безпідставне припущення про те, що Хвильовий мав втілити в образі матері абстрактні тямки: мрійність, лагідність, сумирність, бо ж в творі немає навіть найменшого натяку на таке розуміння.

Тут слід нагадати, що Ган цілком конкретно називає події в Богодухові року 1919, як події, що послужили матеріалом для „Я".

Написана в тому ж часі новеля „Пудель" може бути хіба відзначена як типова для тої статевої розперезаности, яку культивували тоді московські комуністи.

Новеля „Лілюлі", що по засмічености мови може займати одне з перших місць серед творів Хвильового, дає також картину з життя комуністів, колишніх комуністів і комунізуючих. У ній виразно відчуваються нотки невдоволення цілістю відносин у тому середовищі, але і в ній на перший плян висувається... статовий проблем, фізіологія.

У „Сентиментальній історії" важко сказати навіть, чого є більше: чи статевої розперезаности чи істеричности, сполученої з патологічним хаосом духа. Природно, є там і антирелігійна пропаганда та блюзнірство. Натомісць бракує будь-яких позитивних вартостей. „Шукання" ж самої героїні також усе якось не можуть вийти поза „зачароване коло" фізіології.

Знова ж „Повість про санаторійну зону” — це також пропаганда комунізму, оскільки мова про ідейне спрямування, про ті ідеї, які не підпадають в ній дискусії. Це не перечить тому, що ціла „повість” залишає вражіння, немов нам довелося побувати не в санаторії, тільки просто в шпиталі для божевільних. Герої цього оповідання, заплутавшись в абстракціях, безплідному філософуванні, дізнавши психічного струсу в наслідок ствердження безодні, яка відділює світ їхніх нездійснених мрій від дійсности, і взагалі втративши ... „здоровля духа”, доходять до такого стану, до таких ідей як напр.: „по суті напевне вже не скажете, що я таке: дійсність, чи фантом?”

А разом з тим і там „культ Леніна”, і там „Хлоня” йде топитися тому, що він „Леніна вже ніколи не побачить”. Всі ті „хворі” бунтуються *не проти комунізму, не проти „Леніна”, тільки проти тої „неминучої осені”, що замінила „весну” воєнного комунізму*. Отже і в згаданих творах той же „лейтмотив” — комунізм і статева розперезаність.

Перед тим, як перейти до розгляду поглядів, які боронив і розгортав Хвильовий протягом літературної дискусії, ми, замикаючи той період творчости, який попередив „літературну дискусію” зробимо підсумок того, що „дав” Хвильовий в цьому періоді в ділянці світоглядково-ідеологічній.

Розглянувши за чергою ідеї, пропаговані в таких творах Хвильового: „Життя”, „Колонії, вілли”, „Редактор Карк”, „Кіт в чоботях”, „Юрко”, „Солонський яр”, „Шляхетне гніздо”, „Синій листопад”, „Чумаківська комунa”, „Легенда”, „Силуєти”, „Арабески”, „Я”, „Пудель”, „Лілюлі” і „Повість про санаторійну зону”, ми мусіли прийти до висновку, що більше ніж девять десятих його прозових творів *пропагують комунізм та ідеалізують московських комуністів та їхніх українських маріонеток*. З окрема девять десятих прозових творів Фітільова, написаних до „літературної дискусії”, як бачимо, ширили:

1. вороже ставлення до гетьмана Мазепи, до Полуботка і суперечне правді трактування доби боротьби козацтва за державність лише як *соціального бунту*;

2. трактування України як землі, що не була державою ніколи, тільки „чумацькою країною”, „голубою Савоєю”, і глум з тих, що людей „з іншої (це б то — не української) губернії”, отже москвинів, уважали „чужинцями”;

3. підміну любови до України як національно-політичної одиниці, що має славне минуле, любовю до території;

4. погляд, що ті, хто боролися проти червоної Москви, були просто „буржуями”, які мріяли про „260 дес. землі”;

5. культ як „кирпатеньких” носіїв ідеї „Загірньої Комуні”, так і кровожерних повій, що своєю „діяльністю” улегшували ворогам поневолення України;

6. культ тих, котрі вогнем і мечем нищили українську державність, та культ катів і чекістів;

7. переконання, що коли навіть кати-комуністи і посіпаки гнобителів-москвинів відзначалися якоюсь своєрідною „людяністю” (якої не збагнути тим, хто не став сам до них подібним), то українські партизани завжди були тільки бандитами, садистами, насильниками, хижими як тхорі, боязкими як зайці, і підлими, як це й личить всякому бандитові („Неречений”, „Бандити”);

8. віру в привабливість тих „соняшних” часів, які наче б то мали принести на вістрях багнетів завойовники, а одночасно віру в їхню непереможну, велетенську силу, якій неможливо противитися.

У ділянці релігійній ширили всі ті твори цинічний атеїзм і спрямовані були до найбільшої компромітації релігії.

В ділянці етичній пропагували ті твори: а) ідею т. зв. „вільного кохання” й розпусти, сполученої з порнографією і цілковитою безсоромністю, і б) негативне відношення до родини, як такої.

Кохання у Хвильового виглядає просто: „В очах темніло, під ягодою тугої перси ревли від солодких мук *отари* самців”, тому „Олексю! Розірви мені сорочку”. (Твори, т. I, ст. 101). Жінка, яку ідеалізує Хвильовий, навіть дивлячися на *вмираючого* від туберкульозу Вадима, який душився від нападу кашлю: „вбирала чаймою ніздер запах мужеського тіла” (том I, стор. 161).

І Хвильовий пише: „Правда: жінщини революції пішли плодити дітей. Тільки Марія й не багато інших не пішли”, а автор пропагує в новелі „Кімната ч. 2-е”, що не „треба плодити дітей”. І саме до цієї Марії, що, як звичайна сучка „вбирала ніздрями запах тіла” самця, ставиться з винятковою прихильністю письменник.

Його „героїні”, коли збирали жіночі збори, то в першу чергу „говорили про аборт, про кохання... Кричали „Геть сімю! Хай живе холоста жінчина!” (Твори, т. I, ст. 79). В інших же новелях описи „кохання” стало мають порнографічний характер.

Отже, як бачимо, твори писані перед дискусією, — це (не завжди мистецька навіть формою) пропаганда комунізму, ідеалізація комунізму і послідовна пропаганда атеїзму, розбещености, розкладу родини, як також нищення підстав української політичної свідомости.

Такі ж ідеї ширить (або хоче ширити) той, хто захвалює твори Хвильового з цього періоду, і тому кожний собі мусить усвідомити, що *ширення або захвалювання творів Хвильового з часів, що попереджують „літературну дискусію”, є ширенням і захвалюванням комуністичних ідей, політичного дефетизму, атеїзму й моральної розбещености, ширенням призи́рства до борців за українську державність і брудних наклепів на українських партизанів.*

III.

ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ПАРТІЇ Й ЛІНІЯ УРЯДУ, ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ ХВИЛЬОВОГО І ЯК ТЛО ПОЧАТКОВОЇ ФАЗИ „ЛІТЕРАТУРНОЇ ДИСКУСІЇ”

Величезною помилкою тих, хто забирає голос у справі творчості М. Хвильового, є намагання розглядати ту творчість або цілком відірвано, так наче б то вона була витвором ізольованої людини, що жила „поза часом”, людини, якій було чуже й невідоме те, чим жили, що переживали його сучасники й товариші, або знова розглядати ту творчість на тлі *наших* уявлень про ті часи, уявлень, які повстали на основі *наших* поглядів на життя й відносини в окупованій москвинами Україні, *головно в період, що попереджував другу світову війну.*

Ця друга помилка спричинює напр. те, що ми трактуємо, як прояв „надзвичайної відваги” Хвильового, ряд думок, які *тоді вільно дебатувалися на партійних з'їздах у Москві!* Це йде тим легше, що зі зрозумілих причин наші „хвильовисти” уникають будь-якого натяку на проблеми, які займали в перше десятиліття керування імперією, московську комуністичну партію і комуністів.

Стверджуючи те, що Хвильовий у своїх творах, писаних до літературної дискусії, в дійсності пропагував лише і тільки те, що уважала користним пропагувати московська комуністична партія, ми мусимо з притиском підкреслити усю хибність приписування *індивідуальним* поглядам М. Фітільова „критицизму” що-до певних проявів „комуністичної практики”, сумнівів що-до непуг і ріжних дефектів бюрократичного урядового апарату, в якому знайшли собі догідні умови існування багато елементів, які були Хвильовим „нап'ятовані” („Свина”, „Іван Іванович”). Майже всі згадані „сумніви” і критичне наставлення також були тільки відгомонам чергових потягнень московської комуністичної партії і *того, що дебатувалося на з'їздах.*

Вже в 1920 році в московській комуністичній партії почали творитися фракції, які мали цілком відмінні погляди на те, *кудою* слід далі йти. Розбіжності в поглядах, сполучені з го-

строю критикою існуючого стану, досягли таких розмірів, що в березні 1921 р. X зїзд моск. ком. партії мусів *головно* зайнятися *приверненням єдності партії*. Ось, як про це пише „Історія ВКП(б)”: „Одні думали, що не треба ослабляти суворого режиму воєнного комунізму, що навпаки — треба „загвинчувати далі мутри”. Інші думали, що партія і держава повинні стати осторонь від справи відбудовання народного господарства” (ст. 236).

Власне згадані погляди, помножені ще на менш істотні особисті інтерпретації їх героями новель Хвильового, і творять *основу* всіх тих „розбіжностей” і „суперечностей”, що спричинюють істеричні „переживання” всіх тих його героїв.

Змальовуючи ті розбіжності поглядів, Хвильовий, *в дусі ухвал X зїзду моск. ком. партії*, стало обстоював *конечність зліквідувати* ті розбіжності. НЕП був також подуманий партією лише як *тимчасовий тактичний* крок, і тому *вільно* було виявлювати *невдоволення Непом*.

Взагалі, говорячи про московську політику, треба ні на хвилину не забувати її нещирість і тактичну мінливість. *Той, хто не встигав змінити „лінію”* так скоро, щоб не лишатися позаду, і почав відогравати ролю гальма, — *діставав штурхана від влади, а як далі плутався — без жалю його усували*.

Так, напр. тільки рік після введення Непу, на XI зїзді партії Ленін вже заявив, що тактичний „відступ” закінчено і слід „перейти до наступу на приватно господарчий капітал”. Хто далі поважно трактував заяви провідників *понеряднього зїзду*, той попадав під удари влади. Ось як про це пише „Історія В.К.П.(б)”: „Біда опозиції була в тому, що вона не розуміла через своє неуцтво... особливості відступу при Непі” (ст. 242).

Такою ж зикзакуватою, фальшивою і крутійською була й московська національна політика. Лихо чекало того, хто не вмів своєчасно *відчути* кождочасову зміну її напрямку.

Коли ще уряд У.Н.Р. мав до диспозиції війська, і вояки регулярної армії билися за *самостійну* Україну, — тоді, щоб вибити з рук українського уряду ідеологічну зброю, треба було *маріонетковому* урядові окупованої частини України *вдавати з себе* уряд суверенної, незалежної від Московщини, держави. Але тоді ж, щоб забезпечити себе від будь-якої несподіванки, москвини не лише тримали на Україні московську збройну силу, але по ухваленню 14. III. 1919 року в Харкові для замилення очей і „конституції незалежної і суверенної”

У.С.С.Р., до її „уряду” дано було всіх неукраїнців, крім двох душ, які не могли відогравати жодної ролі. Коли в 1920 році вже зломано було спротив регулярної української армії, а в 1921 знищено було на Волині під Базаром найбільш завзятих борців за суверенність України і за допомогою голоду було знищено кілька мільйонів непокірного населення степової України й шляхом, так би мовити, „обезкровлення”, унеможливлено будь-яку партизанку на цих землях, — стала бутафорна „самостійність” зайвою.

Тому вже в грудні 1920 року москвини, що сиділи в маріонетковому „уряді” У.С.С.Р., підписують з московським урядом „військово-господарський союз”, яким передають Московщині міністерства: військове, морських справ, зовнішньої політики, торгівлі, фінансів, праці, пошт і телеграфів та вище керування господарчими справами. Від того моменту *навіть формально* не можна говорити поважно про будь-яку самостійність! Але для здобуття симпатії у народів Азії та Африки — ще потрібна легенда про „самостійність” *народів*, підбитих Москвою, і тому: а) лишається закордоном „представників” неіснуючої держави і б) ставляться вимоги до урядовців московського партійного і державного апарату на Україні (як і в інших окупованих країнах), щоб вони „українізувалися” і т. п. Це було тим більш конечним, що еміграція закордоном все голоснійше кричала про те, що керують тими „республіками” самі москвини.

Так процес „якутизації”, „українізації”, „татаризації” і т. п. *починається ще до формальної ухвали зїзду партії в цій справі* і не є, як пізніше писав Хвильовий, наслідком „волі” тих народів.

Однак у Грузії, в Татарській республіці і де-яких інших подібних, наслідком незнання мов тих народів властивого московським партійцям, в „урядах” тих республік не могло бути московської *більшості*, а це потягало за собою те, що політика тих урядів все ж початково в дрібних справах пішла по національній лінії. Щоб не допустити до зміцнення відосередніх течій, москвинам не лишалося нічого іншого, як урочисто відсвяткувавши у жовтні 1922 року „перемогу над інтервентами”, вже в грудні — схвати до „щуфлядки” всі „самостійности” і створити *одноцільну* державу — ССРСР. Цю державу від тих часів і до нині Ленін, Сталін, як також і інші провідники, *не раз звали по просту — Росією.*

Тимчасом „уряди” для грузинів, татар і т. п., до яких вхо-

дило забагато комуністів немосквинів, ще якийсь час далі продовжували вести попередню політику.

Занепокоєні москвини мусіли на XII зїзді моск. ком. партії (квітень 1923 р.) зліквідувати національно-свідоміших комуністичних діячів, що працювали в тих урядах, але зробити це треба було так спритно, щоб світ не помітив того, навпаки, думав би, немов Москва дбає про унезалежнення і розвиток народів нею поневолених. Тому вже тоді, хоча в Грузії зліквідовано „націоналістичний ухил” (Мдівані), а на спеціальній нараді були „викриті” так зв. „татарські націоналісти” (Султан-Галієв), узбецькі (Файзула Ходжаєв) та інші, але для баламучення світу знято величезний галас спочатку на XII зїзді, а потім у пресі з приводу „українізації”, „татаризації” і т. п. Що тут ходило *в першу чергу* про замилення очей народам, які знаходилися *поза межами московського панування*, це ствердив на тому ж XII зїзді й сам Сталін. Як пише „Історія В.К.П.(б)” „Тов. Сталін підкреслив міжнародне значіння нашої політики в національному питанні. Пригноблені народи на Заході і Сході бачать в ССРСР зразок розв’язання національного питання” (ст. 247).

Таким чином „українізація” мала бути тільки „димовою заслоною”, свого роду „потьомкінськими селами” і не більше. Ще й раніше, як і підчас „українізації”, йшла енергійна ліквідація тих національних організацій, які ще залишилися з передокупаційних часів, і заміна їх іншими (кооперація, шкільництво, театр і т. п.).

Потрібний був *галас* про українізацію, але треба було не лише зменшити, але ще й збільшити московський „стан посідання” на Україні. Наші „недоуки”, не розуміючи справжніх плянів Москви, звернулися до Москви за „поясненням”, яка ж властиво має бути культура УССР: українська чи московська? У відповідь на це московські політичні кола, які з огляду на свої закордонні загарбницькі пляни *не могли* розкривати карти, щоб охоронити стан посідання московської культури, висунули початково (не урядово) ідею „боротьби двох культур”.

Ця теорія, як і Неп, була потрібна доти, доки не стало можливим і актуальним забезпечення *цілковитого* панування московській культурі в УССР. Тоді оголошено з черги теорію „боротьби двох культур” хибною і контрреволюційною. Треба було унеможливити українській культурі оборону, оголосивши „боротьбу” — каригідною.

Але у всіх цих посуєннях людам, що дивилися на світ крізь соціалістичні окуляри, було важко зорієнтуватися.

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що Москва вже 22. IX. 1917 року зверталася з відозвою „До всіх працюючих мусульман Росії і Сходу”, в якій закликалося: „Мусульман Сходу, персів, турків, арабів, індусів і т. д. творити під проводом Москви „єдиний фронт проти хижаків *європейського імперіалізму*”.

Щоб зеднати собі симпатії народів Азії, дня 28. I. 1918 року повідомляє Москва за підписом Троцького Персію про анулювання нею некорисної для Персії московсько-англійської умови з 1907 р. (Ділила Персію на „сфери впливів”).

Відомий московський політик І. Майський у своїй праці „Зовнішня політика Р.С.Ф.С.Р. з 1917-22 рр.” пише: „Народи Сходу... можуть навіть де-коли відійти від Москви, але в остаточному підсумку *йтимуть таки разом* з робітничо-селянською Росією”.

Москва 27. V. 1919 року демонстраційно визнає суверенність Афганістану, а в Кабулі московський посол Суріць розгортає шалену пропаганду проти Заходу за... „азійський ренесанс”. У травні 1921 року вдається Москві добитися евакуації з Персії англійських військ. У роках 1920-22 творить московська дипломатія „в порядку ренесансу азійських народів” — Монгольську Советську Республіку! Тому, що чужинці, звичайно, роблять свої висновки про напрям політики на основі преси і виступів відомих особистостей, — московські політики і преса широко розписуються про „азійський ренесанс”. На цей „гачок” ловляться азіяти.

У 1920 році склав Енвер-Паша перші меморіяли до президії організованого Москвою Зїзду Народів Сходу, а в 1921 році пробував повязати в новому меморіялі ідею „советської бюрократії” з ідеєю каліфату. Коли не вдається здобути для цієї ідеї прихильности Москви, — Енвер-Паша пробує сам організувати рух, і це приводить його до конфлікту з Москвою. Москва — прихильниця „відродження азійських народів”, але під умовою, що вже приналежні до імперії народи підуть на повну політичну асиміляцію, а ще не приналежні до імперії народи штурмуватимуть під керівництвом Москви Захід. Щойно при кінці 1922 р. гине Енвер-Паша з рук московських агентів.

Отже, як бачимо, ідея „азійського ренесансу” була *московського* виробу. До того була вона у москвинів не порожньою

фразою, а дуже важливою декорацією, без котрої була неможлива чергова дія історичної драми „Москви проти Заходу за панування над світом”.

Однак таке кокетування народів Сходу та галас про „азійський ренесанс” у московській пресі утруднював наївним „недоучкам” розуміння істоти московської політики та сугерував народам червоної імперії прихильність їх до Азії. Власне під впливом того галасу раптом відчували себе українські комуністи „азіятами”.

Таке було тло, на якому слід розглядати ідеї, висунуті Хвильовим в його творах і підчас дискусії, та взагалі його творчість. Це тло не лишає сумніву, що Хвильовий від початку був вірним виконавцем московських плянів, від початку „переживав” те, що „переживали” визначні московські комуністи, від початку намагався не виходити поза рямці партійних московських директивів, хоча від початку знав, що москвини, а не хто інший, вигубили ріжними способами мільйони українців, і — знаючи те все, — далі служив окупантам. Але він був талановитим... „недоуком”, і тому не завжди вмів зорієнтуватися й зрозуміти: чого властиво хоче Москва? Тому Хвильовий „передав куті меду”, як в справі українізації, так і... „самокритики”, тому він підчас літературної дискусії дав себе стягнути на хисткий ґрунт „теорії боротьби двох культур”, не розуміючи тимчасовости тої теорії, і тому не встиг своєчасно сам (загальопувавшись), зійти з тих позицій, і тому ж, захопившись, прийняв частину поглядів Зерова* та Донцова, змінюючи їх однак так, щоб вони годилися з комуністичними теоріями.

Наслідком того, ті погляди переставали бути тим, чим були, але й московські комуністи мали можливість розглядати їх як „ухили”.

Погляд, що це була лише грандіозна провокація, — не висуваємо за браком доказів.

Переходячи до розгляду становища М. Хвильового в „літературній дискусії”, ще раз стверджуємо, що розглянутий нами цілий доробок Хвильового аж до початку тої дискусії був і є під оглядом ідеологічним *мистецькою пропагандою тих поглядів, якими жила*, або які кождочасно висувала тоді як „ударні” *московська комуністична партія*.

---

* Зеров стояв за підвищення кваліфікації українських письменників шляхом засвоєння здобутків світової літератури.

ІV.

ПОГЛЯДИ ЩО ЇХ БОРОНИВ ХВИЛЬОВИЙ НА ПОЧАТКУ „ЛІТЕРАТУРНОЇ ДИСКУСІЇ”

„Талановитий недоук з романтичним складом натури”, — пише про Хвильового з цього періоду Р. Гармаш, — „який вже починав „мерзнути” коло догораючих полінчат багаття соціальної революції, — відчув гостро потребу нової, свіжої, молоді, великої ідеї”.

Треба думати, що до переконання, немов, як він писав, „багаття соціальної революції вже догоряє”, дійшов Хвильовий не без допомоги Троцького, а потім Бухаріна, які в своїй боротьбі за впливи виступали з подібними оскарженнями на адресу керівництва партії.

Кілька років пізніше з убивчим сарказмом ствердив сам Хвильовий, що люди такого типу, як Карамазов (Хвильовий), „часто розумні й талановиті”, все ж „нездібні бути оформителями і творцями нових ідеологій”, бо їм бракує ширшої індивідуальної ініціативи і навіть відповідних термінів, щоб утворити свою програму свого нового світогляду... Тому Хвильовий робить те, що робили вже перед ним такі ж „визначні” люди „відродженої” України (Квітка, Гулак, Гоголь, Костомаров, Мирний, Грушевський, Винниченко і т. д.), це б то приймає чужу політичну ідею, додаючи до неї лише свої *поправки*. Пізніше Хвильовий усвідомив свою ролю і, захопившись самокритикою, пише далі: „Це запальні Діцгени, що їх використовують, але це не Маркси й не Енгельси”. Коротко кажучи, Хвильовий, нездібний стати творцем власної української ідеї, dokonує політичного плягіяту і відписану у москвинів ідею „азійського ренесансу” містить на прапорі своєї „радянської України”, невідривної частини ССРСР.

І ось той Хвильовий, котрий в особі героя новелі „Я”, на вимогу доктора Тагабата, „символічно розстріляв матір-Україну”, розчищаючи тим шлях до Загірньої Комуні, той самий Хвильовий, котрий не без чужої допомоги почав помічати надто великі плями на своєму „сонці”, — знова має мету в

життю: може захоплюватися „широкістю” запозиченої ідеї „азійського ренесансу”, з поправкою, що перед веде не Москва, а патріоти московського „стейту” — УССР!

Може хтось запитає: чому ж не самостійна Україна, чому не щастя українського народу стало такою метою, чому не ці ідеї викликають ентузіазм М. Хвильового? — Тому, відповідаємо ми, що Хвильовий, сам неукраїнець, в розумінні світоглядом є продуктом „імперської кухні” та спізнілого слабого впливу скрофулічного українського „відродження”.

Москвини, пануючи над кольосальними просторами, звикли протягом останнього століття думати не країнами, а континентами! В уяві москвина не займають окремого, яскраво визначеного місця ні Англія, ні Німеччина, ні Франція, ні Італія, ні Данія чи Швеція, — лише просто: „Європа”, як рівнож „Азія” і т. д.

Тому і Хвильовому ідея боротьби за самостійність України — здавалася „вузькою”, „дрібною” ідеєю.

„Бачить Хвильовий, що по розстрілянні України він опинився в „Заулкові”, — „Заулкові”, з якого для цілої української „провідної” верстви є лише дві дороги, одна „сарай за сараєм — віжки”, а друга туди, де на міді висічено: „Доктор Фальк”.

Хвильовий не знаходить виходу. Хвильовий — душиться... І ось тут за „ідейну оддушину” править „азійський ренесанс”.

Ідеї небезпечно красти, бо крадена у ворога (а тим більше у пануючої нації!), ідея найчастіше не може нічого дати поневоленій нації. Навіть капелюх добирається до голови і до убрання, а що ж говорити про ідеї. Ідея повинна органічно вирости з історії даної нації, її традицій, економіки, культури, *реальних спроможностей*, та допомагати найефективнішим і найпевнішим способом в досягненні життєвих цілей нації. Коли хтось цього не прийняв під увагу, — він дуже скоро опинюється в ролі того хлопчика, який з бляшаною шаблею й дитячим пістолем пробує вдавати зі себе Наполеона!

Безперечно, М. Хвильовий, котрий справді був талановитою одиницею, почав дуже скоро сам відчувати, що його новий „ідеал”, який не виріс з ґрунту, не вростає в ґрунт, починає губити листя й пелюстки та вянути, але це відчуття зростає у нього, як побачимо пізніше, не без впливу Літературно-Наукового Вістника; а тут ще й стара „велика віра”, як ми вже казали, також втратила свою яскравість і силу.

Сам Хвильовий ще перед дискусією почав розуміти, що в

нагороду за „вбивство матері” йому лишився тільки спогад про те, „як ішла мятежна епоха... ішла духмяна романтика, і нечутно ходили по борах тіні середньовічних лицарів” і... легенда про „геніяльного мятежника, закутого в міцні ланцюги...”, який *можливо* знову підведеться, *можливо* знову зійде на наш *азіатський* корабель і візьме румпель, але *ніколи* вже він *не прорветься* з *холодного* *всесильного* льоду” („Санаторійна зона”).

Більше того! „Світова сволоч, що пролізе в святая святих, сховається там за його (Леніна) ім'ям і зробить з нього *брудне знаряддя*, яким *відкидається* людськість *назад*”.

Наведені міркування Хвильового, звичайно, що далекі від істини, бо й *Ленін не був тим, чим здавався Фітільову*, і багато було інших помилкових тверджень, але ці міркування вказують, що Фітільов справді опинився в „заулку”!

В ім'я ж чого, властиво, Хвильовий мусів „убити” матір-Україну? Якою показалася „Загірня Комуна”?

— „... ішла глибока сіра осінь по сірих заулках Республіки” („Слово”, 1924).

— „... село темне і гние в пранцях...” („На глухім шляху”).

„Авангард соціалізму” — комуністична партія — теж тепер показався інший для „ідеаліста-мрійника” з числа де-що здегенерованих інтелігентів:

— „Товаришка Шмідт сказала: „Ви безпартійний?... Але це було так холодно, ніби зима..... ясно. Тільки ми!” („Лілюлі”)

У цих словах є прихований бунт проти ідеї диктатури партії, проти режиму!

А національно?

— „О, красний, прекрасний цвет! Рабочій, рабства больше нет!” („Лілюлі”), Але це „НЕТ” на словах тільки. Коштом робітника далі живуть усі нові „зайві люди” численних його оповідань, а московська мова наведених слів підкреслює факт пановання *чужої* нації москвинів, що прикриваються „красним” (червоним) коліром. Отже — *ні політичної, ні соціальної, ні національної рівності*.

Мало того, в голові „романтичного недоучки”, що так наївно мріяв про „Прекрасну Комуну”, починає кільчитися підозріння, що і „геніяльний мятежник” мав у собі *більше бунтарства, як геніяльності*, бо ж у тій же „Санаторійній зоні” читаємо: „Він нарешті зрозумів, що ВСІ його утопії є плід

його *недозрілого розуму*. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні?"

Очевидно, це все добре для підтримання духа, не так читає, як самого автора. Чи ж справа *тільки* у „відсталости країни", бо ж „всесильний лід" і „світова сволоч" узяті у плянетарному масштабі!

Кільчиться тому вже поволі, але неухильно думка, що помилкою, немов „революція — романтика, а справді *штайна-хівське відмодження*".

А тоді *само собою* випливає питання: „І на чорта ж я істную? Щоб битися з вітряками?"

І ось всі такі зламані мрійники, здеморалізовані інтелігенти, що *заплуталися* у тріскучих фразах, філософіях і вигадках, ціла „достоевщина" творців уєсесер спливає шумом на спінених хвилях ріки, що перед тим прорвала греблю, щоб, покрутившись в якійсь несамовитій веремії (в стилі Едгара По), зникнути у брудній каламуті загнившого озера. Ці „бувші люди" заповнюють „Санаторійну зону" Хвильового і фігурують у інших оповіданнях ті ж самі „бувші люди".

І тому, як ми вже згадували, корчевим рухом хапається Хвильовий ще перед дискусією за ідею „азійського ренесансу". Один з його героїв пише:

„Я писав тобі: дивіться на Схід. І тепер пишу. Цей *трагічний* поклик, можливо, не найде відголосу.

Його не розуміють. Одні в нім побачать рупор Івана Каліти і — заклик до дикої азійщини. Але це ж не те й не друге.... Другі помиляються, бо дивляться на Азію як на кущі тьми і забобонів. Це ж зовсім не так! Ми ж *бачимо, що західня цивілізація гние і в ній гние людськість*. І ми знаємо: *скоро прийде новий спаситель і предтечею йому буде — Атіля*. Предтеча пройде огнем і мечем, мятежною грозою по ланах Європи, і тільки тоді (тільки тоді!) свіжі потоки прорвуть напружену атмосферу. Це буде! Дивіться на Схід!...

... Коли ти тут будеш шукати елементів месіанізму, ти їх знайдеш. Але ти ніколи не знайдеш тут дерев'яно-калуцької матушки або гопаківсько-шароваристої неньки. Ти знайдеш тут Месію і ім'я йому — майбутній анархізм... Але майбутній Атіля (а він не за горами) повісить на гіляці двох: і то буде *не тільки* Мазепа, але й Петро.... йду на Голготу. Але *книжники* й фарисеї знову наздоганяють мій надзвичайний патос. Я *чую вдари глуму і падаю, стікаючи кров'ю*".

Аналіза наведених уривків лише стверджує те, що було тут написано про Хвильового.

Ідеалізація Азії — це відгомін московських ідей, які знайшли свій вислів не лише на тлі міжнародних відносин і агресивних плянів Кремля в зовнішній політиці, але навіть і на еміграції в усяких „евразійствах”. Хвильовий не безпідставно отже побоюється двох закидів, а саме: служення московському імперіялізму” („рупор Івана Каліти”) та ідеалізації руйніцтва і примітивізму. Одначе тим закидам він *не може* протиставити *нічого*, крім голого заперечення та усправедлилювання конечности руйнації. Однак і це усправедлилювання є не нове. Теза про „гнилої Запад” від московських „славянофілів”, через Герцена („пора кончить эту тупую Европу”) та Блока („Скити”)* дійшла до рук герольдів червоного Кремля, в руках їхніх стала *реальною зброєю* і, зміцнена аргументами Шпенглера, безкритично, механічно майже прийнята Хвильовим. Звідти ж взята й ідея „Нового Месії” та Атилі, що грозою прокотиться над Заходом. Але це все цілком чуже, штучне й не органічне для України. Коли під „дерев'яно-калуцькою матушкою” розуміти те, що т. зв. „общерос” Драгоманів розумів, говорячи про „великоруську культуру” то заперечення її (як і народньо-етнографічного „українства”) ще не вихід *поза межі* ССРСР, поза ідею бльоку тих „російських” або „азійських” народів, скерованого проти Європи, це ще є тільки дуже маленьке посунення поза тези Драгоманова. Тому фраза про Петра I і Мазепу, хоч з трудом, але рівнож могла ще вміститися в урядовому: „партія поборює в першу чергу російський великодержавний шовінізм, але одночасно мусить з усією силою ліквідувати прояви українського націоналізму”.

А тому і цілий той „надзвичайний патос” згучить як *фальшива* нота, а „книжники” наздоганяють його...

Саме тоді за „рижською лінією” виходив Літературно-Науковий Вістник, редагований від 1922 року Д. Донцовим, який ширив такі відмінні від „драгоманівських” думки, такі цікаві погляди! Невелика кількість примірників дістається до центральних бібліотек до диспозиції комуністів, мистців і творців „советської” ідеології.

М. Хвильовий (як і згадані категорії інтелектуалістів) читає стало „Літературно-Науковий Вістник”, ідеї якого почина-

---

* Див. „Додатки”.

ють у переддень літературної дискусії впливати на письменника, що саме переживав ідеологічну кризу, з тим більшою силою.

З огляду на такий вплив Л.Н.В. й Донцова, мусимо нагадати ті з ідей Донцова, які, лише де-що змінивши форму, міг Фітільов погодити з комунізмом і повторювати як свої підчас дискусії.

Донцов у статті: „Українсько-советські псевдоморфози” виступає проти, як він висловився, „бляшаних революціонерів”, пишучи: „Ті, кого я назвав бляшаними революціонерами в часи упадку воєнного комунізму захриплими голосами горлали „Марсельезу”, не завважаючи як смішно ця пісня згучала в „совбурівській” республіці...” (тут підкреслена невідповідність і фальшивість тріскучої порожньої фрази і дійсності, протиречність реального життя і нещирого патосу). Під впливом наведеної думки Хвильовий на початку літературної дискусії виступає також проти голосних фраз про „комуністичне мистецтво” і чудотворний вплив комуністичної ідеології на кожного, пишучи: „Зверх людей — нема, але є яскраві індивідуальности. Цього цілком досить, щоб не поспішати з дешевими фразами про „октябрське” колективне мистецтво... Мистцем треба народитися, „бо ніяка октябрська плятформа в цьому разі ніяк не вратує”.

Те, що пробує зробити М. Хвильовий зі своїми ідеалами, ось як описує Д. Донцов у статті, присвяченій Хвильовому:

„Як і багато його попередників, спершу він думав вхати свою країну, „рідні” елементи в рамки чужої синтези. Дати їй чужу корону. Під крилами тієї синтези — розцвітатимуть і свої чинности — свої „вишневі садки” — в яких вродився Шевченко, „як геніяльний Леонтович в бурянах мого степового краю” („Слово”), свої мрії, свої, що бродять в борах, „середньовічні лицарі”, з яких потім повстане надзвичайний „азіятський ренесанс”. Але дійсність глузувала з його химер. Дійсність поставила перед ділемою: або — створити свою синтезу своїх елементів, або — прийняти чужу, і вона стопче твої сади, зашле Шевченка, розстріляє Марію й Леонтовича, „лицарям” припечататиме тавро бандитизму,* з народу зробить племя феллахів...”

---

* Тут Донцов помиляється. Хвильовий уважав „середньовічними лицарями” не українських повстанців, а московсько-большевицьких диверсантів. А українським повстанцям сам Хвильовий „припечатав” тавро „бандитизму”.

Слушно, отже, тоді ж написав Донцов: „Трагедія Хвильового сильно нагадує трагедію Гоголя”. Далі ж з приводу „Санаторійної зони” той же Донцов питає автора: „Чи не здається йому, що над всіма сими „кармазиновими дзвонами” і „дівчатами”, над усім, з чим *жилося* його серце, замість Месії зі Сходу розсілася власне „деревяно-калуцька матушка”, гидка, некультурна і брудна?”

І тоді ж повторює Д. Донцов слова Хвильового: „Треба піти геть і нема сили піти геть”.

Донцов, як бачимо, вже тоді *правильно* визначив істоту засадничої помилки Фітільова і *правильно оцінив* *вдачу* Хвильового та не чекав від нього того фанатизму, яким відзначалися черниці Хвильового в його новелі „Я”. Донцов уважав, що „*стати новим Лютером проти московського Риму — на те Хвильовий не мав сили*”.

Крім Донцова виступав тоді також Зеров і його однодумці, які звертали увагу на технічну відсталість літераторів „найбільш передової країни світу” та, як і „Літ. Наук. Вістник”, підкреслювали величезне значіння західньої культури.

Все згадане сприймає М. Хвильовий, і коли почалася, викликана підлабузницьким виступом Яковенка, „літературна дискусія”, Хвильовий виступає на самому початку її як герольд ідеї підвищення *мистецьких* кваліфікацій і культурного рівня українських большевицьких письменників шляхом засвоєння основ західньої культури.

Яковенко, що мав охоту перевершити Хвильового у відданості і „невблаганному фанатизмі” підчас виконування обов'язків чекіста... напався на Фітільова в своїй статті за те, що мовляв з одного боку Хвильовий надто „реалістично” змалював „чорний трибунал комуні”, а з другого боку замість „бездоганного” й „незнаючого сумнівів” чекіста змалював героя, який все ж вагався і щойно після внутрішньої боротьби застрілив свою матір.

Названа стаття викликала гостру відповідь Хвильового і так, несподівано, з тої малої іскорки почалася відома „літературна дискусія”.

Властиво предметом прилюдної дискусії в Києві стала стаття Хвильового „Про „Сатану в бочці”, або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян”, яка потім ввійшла до збірки „Камо грядеши?”, як один з трьох її розділів. У ній він викривав „безшабашну свистопляску в тій же українській літературі” (большевицькій). Другий розділ-стаття мав давати

„абетку азійського ренесансу в мистецтві”. У ньому пробував Хвильовий визначити, чим є мистецтво (спираючися на Плеханова — марксистського теоретика мистецтва). При тому оскаржує ряд мистецьких течій у такому страшному в СРСР гріху, як служення рупором для „непівської буржуазії”, а не для комунізму.

У згаданих статтях Фітільов ще не виходить поза рямці тих дискусій, які велися між правовірними комуністами в межах самої партії, і Хвильовий ще виступає як ортодоксальний „плехановець”. У них ще не може бути мови про вплив Донцова тільки помітна близькість до Луначарського, Вронського і... Троцького, або можемо говорити про залежність у де-яких твердженнях від Шпенглера.

Хвильовий в де-чому „виправляє” згаданих авторів і пропагує „романтику вітаїзму”, якої історичним виявом має стати „азіатський ренесанс”. Хто з ним не згоджуватиметься, того він оповіщає — представником „червоної просвіти”.

В процесі дискусії, ці питання *під впливом Донцова і Зєрова заміняються* спочатку питанням „Європа чи Просвіта”, а щойно потім, під впливом головно Донцова,* на „Європа чи Росія”.

Але, безперечно, Хвильовий ще не усвідомлював собі тоді справжньої лінії що-до порушених питань московського партійного центру, московської большевицької партії, якої лише звичайною філією була комуністична партія України. Він не сподівався такої безкомпромисовости Москви, яка була зрештою наслідком висунення пізніше гасла орієнтації на „психологічну Європу”, і саме тому він домагався підвищення кваліфікації власне „свідомого пролетаріату” України, який в теорії покликаний був творити „новий світ”. Однак він рішуче й виразно, як ми вже казали, пише: „Нове мистецтво утворюють робітники й селяне... тільки з умовою: вони мусять бути *інтелектуально розвиненими, талановитими* геніяльними людьми.”

Ця думка повинна була б бути саме в „робітничо-селянській державі” остільки переконуючою й незаперечною, що, здавалося б, навіть є зайвим її висловлювати, але в життєвій

---

* Кажемо, головно Донцова, бо, пізніше, Зєров у своєму „каяттю”, цілком згідно з правдою твердить, що він справді поборював підчас дискусії „просвітянство” і вказував на західно-європейські зразки, закликаючи підвищити кваліфікацію, але не виступав проти вивчання також і московської літератури.

практиці в СРСР передусім „партквиток” плюс *московський* патріотизм (або що найменше — *москвофільство*) були головними критеріями, що ними керувалася влада, і які виводили і в мистецтві навіть звичайного графомана на шлях, що забезпечував перші місця на „советському парнасі”.

Ті, хто вже зайняв такі місця, і в думці не мав братися до науки чи згоджуватися на перевірку кваліфікації.

Вони змобілізували всіх, які сподівалися тим же шляхом здобути становище і славу, шляхом значно легшим, чим важка праця над самим собою, і розпочали широко закронений контраст.

Так на початку, як бачимо, проти Хвильового виступають оборонці „масовізму” і обниження кваліфікаційного рівня, які, самозрозуміло, є й оборонцями „тісної співпраці” з Москвою.

Кремль знова не бажав собі зміцнення чи створення *української* (навіть комуністичної!) еліти та скріплення її на будь-якому секторі, в тому числі й на літературному.

Проти Хвильового, отже, повставав одноцілий фронт усіх нездар, московських льокаїв та прихильників „масової” літератури. *Початково*, як ми казали, дискусія розгорнулася лише в цій площині, а влада (назверх) зайняла позицію спокійного спостерігача, бо поки не було мови про орієнтацію на „психологічну Європу” і відсепаровування від московської літератури, — не було чого нервуватися!

Це пояснення є конечним для правильної оцінки як первісної теми дискусії, так і для дальшого розвитку поглядів самого Хвильового, більше того — поступової, але виразної *зміни* тих поглядів.

Особливе обурення повинно було викликати таке виразне домагання Хвильового: „Треба негайно „одшити”, або принаймні поставити на своє місце ріжних писак що, вміючи так-сяк зробити репортерську замітку, *тикають свого носа в мистецтво й більше того, намагаються кермувати ним*”.

На початку, як бачимо, дискутувалося про конечність *підвищення кваліфікацій* письменників і *підвищення мистецького і культурного рівня комуністичної літератури*, українською мовою писаної.

Шойно Донцов* у статті „До старого спору” (після виходу збірки памфлетів Хвильового під спільним заголовком „Камо грядеши”) *ставить справу інакше*, пишучи: „Назовні спір

---

* Див. „Примітку ч. 8”.

іде про „пролетарську” літературу, про „просвітянство” та „халтуру”, але на ділі... як рятувати національну культуру, що душиться за кільчастим дротом... Питання стоїть так: „Європа чи Росія”.

Отже Донцов властиво перший так формулює дискусійну проблему і тим штовхає дискусію на новий шлях.

Як ми далі побачимо, власне цей *новий цілком* напрямок дискусії, що надавав їй *гостро-національний* характер, і був єдиною причиною спочатку натиску, а потім і нагінки на Хвильового. Дискусія перестала бути „академічною” дискусією про методи підвищення кваліфікацій українських комуністичних письменників, стаючи відразу дискусією на тему: західня культура чи московська має бути зразком для нас.

Так, у нових формах *відживає стара дискусія* між москвофілами і „націоналами”, між Драгомановим і Грінченком, а потім між Донцовим і автономістами (від Єфремова до Коряка включно).

На цей шлях штовхнув дискусію Донцов свідомо, а Хвильовий — пішов ним... з „романтичного” захоплення новою для нього ідеєю.

Мало того, — Донцов живо реагує на всі події, які відбуваються на Україні, і тому безперечно узаasadненим було вміщення пізніше Федчишиним у великому збірнику „Шляхи розвитку української пролетарської літератури”, який майже на 400 сторінках дрібного друку подає для партійного вжитку матеріали з „літературної дискусії”, також кілька статей (з невеликими скороченнями) Д. Донцова, „Посланія” Є. Маланюка і друкованої в Л.Н.В. рецензії пера І. М. на „Думки проти течії”. Перечислені писання, хоча й друковані поза межами СРСР і то в єдиному поважному націоналістичному журналі, — *мали не аби-який вплив на розгортання дискусії, і обійти їх було неможливо*. Хоч би згадану рецензію цитує А. Хвиля в „Комуністі” за травень 1927 р. Це й зрозумів упорядчик збірника.

М. Хвильовий читає однак на сторінках Л.Н.В. не лише таку оцінку і розуміння власної творчості та істоти дискусії, але і в новорічній статті (1924-25) Донцова „По новім році”, такі слова: „Чи Україна в грядучих поколіннях відіграє важну роль, годі сказати. Але певним є, що її *географічне становище* є рiшаюче для висліду нової імпрези Москви... Для останньої ключем позиції є Чорне море з Константинополем, *бо лише з цього міста* може вона мріяти про свій гігантський плян: сти-

снуті, як колись каліфи, в одній руці Азію, Африку і Схід Європи, аби повести їх проти романо-англьо-саксонського світа... Коли б це Росії удалося, „іневітабл гвайт” про якого поетично оповідає Д. Лондон, *не мав би що більше робити на світі*. Його місце зайняли б „скити” з „раскосими і жадними глазами” та їх сателіти — індуські толстовці, єгипетські фелляги та інші визволені „нації”.

Повторюю, ніхто не може знати, яку роль відіграє Україна в цьому конфлікті — активну чи пасивну, — *але перемога „скитів” була б для неї катастрофою, страшнішою від мазепинської, бо піднесла б великодержавну міць Москви на небувалу височину*”.*

Отже, як бачимо, М. Хвильовий *не раз* мусів прочитати щось подібне в Л.Н.В., а факти „советського життя” служили чудовою і переконуючою ілюстрацією, яка пояснювала і підтверджувала. Очевидно, *ідея „азійського ренесансу” аж ніяк не могла залишитись після того без змін, і мусіло зародитись антимосковське наставлення*.

Проте Хвильовий в кінці початкової фази дискусії підкреслює *лише* просто факт, що українська література задихається, хоча пару місяців пізніше висуне він і жадання „*засвоїти Європу*”, а згодом і повернутися спиною до московської культури.

Все попереду нами зясоване дозволяє наперед передбачати, що поскільки ще не закінчився складний і важкий процес „ломання” дотеперішнього і творення нового світогляду, — постільки думки Хвильового в цьому періоді мусять бути *неузгіднені*, старі й нові погляди *переплітаються* і схрещуватимуться, а письменник буде силкуватися створити з них якусь можливу синтезу: погодити свій комунізм з поглядами засадничо чужими комунізмові, а тим більше московському. Так воно і є.

Хвильовий вже не боїться закиду своїх противників, що він хоче творити групу „олімпійців”, бо вже він сприйняв цілком і живився з ідеєю поділу на еліту й масу, так завзято пропаговану в попередніх роках *Літ. Наук. Вістником*. Мало того,

---

* Сучасний читач, який звик читати (і вірити їм) наклепи на Донцова в контрольованій тепер московськими агентами і яничарами еміграційній пресі, та пофальшовані ними ж його писання, нехай подумає, чи багато знайдеться політиків, які 53 роки тому так докладно передбачали, що буде діятися нині.

він вже слідом за Л.Н.В. відкидає потребу приховування цих ідей від маси, потребу творення у мас ілюзій, немов то вони є справжньою „сіллю землі”.

Він починає рішуче пропагувати *наближення до Європи*, майже культурну *орієнтацію* на Європу (не аби-який злочин на думку кожного москвина і „малороса”), але не маючи чим заповнити брак власної політичної ідеї, — плутається ще з ідеєю „азійського ренесансу”, яка в кожній новійшій інтерпретації Хвильового все більше тратить глузд і поволі заміняється в порожній вислів без жодного змісту, зберігаючи однак *комуністичний* характер.

Повстає неймовірний хаос протиречних думок: з одного боку — вчитись треба у Європи, а з другого — Європа, на думку Хвильового, „чекає”, коли зі Сходу прийде „нове мистецтво”.

Ось, що пише *тепер* М. Хвильовий:

„Отже гряде могутній азійський ренесанс в мистецтві, і його предтечами ми, „олімпійці”. Як в свій час Петрарка, Мікель Анджельо, і Рафаель і т. д. з італійського закутку запалили Європу огнем відродження, так нові мистці з колись пригноблених азійських країн, нові мистці-комунарі, що йдуть за нами, зійдуть на гору Гелікон, поставлять там світильник Ренесансу, і він, під дальній гук барикадних боїв, спалахне багряно-голубим п'ятикутником над темною європейською ніччю”. „Саме з південно-східної *республіки комун* — саме з *радянської* України й піде те нове мистецтво, що його так чекає Європа”.

У цьому твердженню ще далі бачимо, з одного боку, приховану ідею про „гнилий Захід” (вираз „над темною європейською ніччю”), а з другого — бездоказове твердження про те, що йдуть „нові мистці з колись пригноблених азійських країн”, бездоказове, як з огляду на те, що пригноблені країни такими й далі лишалися, так і тому, *що в цьому часі* не відмічено там появи жодного генія, а *до наступу* готувалася цілком поважно *тільки Москва...*

Є підстави думати, що тоді Хвильовий і сам був де-що менше певний правильності ідеї азійського ренесансу, мусіли на нього впливати й голоси критики, а в першу чергу Донцова.

Донцов же ще *на початку 1925 року* цілком ясно і недвозначно *засував чим є „азійський ренесанс”*, подаючи таку його генезу: „Втиснута межі експанзивною Америкою з одної сторони і експанзивною... Англією з другої, непевна своїх сил, Мо-

сковщина згадала, що не сама вона в обценьках англо-сасів, але й два великі континенти, Азія і Африка. Стати на їх чолі в ролі організатора — ось був помисел Чічеріна... Сун-Янт-Сен... звернув увагу Москві, що подібно Японії й Туреччині, вона могла би бути третім сторожем, що пильнує вхідних брам до Азії. Сі оферти, розрихлений національний ґрунт Азії й Африки, що ставав „нічиєю землею”, — пхнули Совети до нової політики. Большевицька Росія пригадала собі, що, як і Туреччина, вона є в суті авангардом Азії, близької їй духом, якої принципи державности вже собі засвоїла...”

Далі, як ми вже подавали, Донцов пише, що коли б „скити” Блока перемогли — то „перемога” „скитів” була б для України катастрофою, страшнішою від мазепинської, бо підняла б великодержавну міць Москви на небувалу височину” (ЛНВ., 1925, кн. II.).

Кілька місяців пізніше той же Донцов пише: „Хвильовий говорить про азійський ренесанс, зачисляючи й Україну до Азії, та про поміч Європи, потрібну для цього ренесансу. Химери!” („До старого спору” 1926 рік). У цій же статті її автор, подавши переконуючі докази химерности і шкідливости тої ідеї, підкреслює з усією силою безсумнівну істину: — „Жодна східна ідея не стала творчою на Україні”.

Вправді були тоді і пізніше інші голоси. Іншу думку заступав пізніше С. Николишин. Він був, безперечно, подібним до М. Хвильового „романтиком”, і тому не надто відрізняв дійсне і можливе від вимріяного і неможливого, а що не орієнтувався як слід в життю окупованої України, — то йому було тим легше виводити свої „арабески” на тлі цитат і скупих відомостей советських видань. Сказане було причиною, чому він не лише помилявся в оцінці М. Хвильового, але ще в 1939 році, пишучи свою книжку „Культурна політика большевиків і український культурний процес”, захоплюється ідеєю „азійського ренесансу”! Він не тільки не зрозумів усієї глибини уваг Донцова і не помітив того, що і сам Хвильовий цю ідею остаточно „здав до архіву”, але й не помічаючи комічності концепції „перелицьованої” Хвильовим ідеї „азійського ренесансу”, комічності, що була наслідком нерозуміння того, що ідея ця, в руках політиків московської імперії, які мали до диспозиції поважні економічні й мілітарні засоби, була цілком конкретною й поважною, але в устах того збунтованого помішника окупантів, який лише з їхньої ласки міг друкувати свої твори, була майже дитячою забавкою.

із заходу „деталях”, які ми маємо вже, органічно створити власну універсальну ідеологію”.*

Тут же пояснює Донцов, що є основною прикметою західної культури, так:

„Фавстівська культура для Шпенглера — є та, що ломить перешкоди і сама різьбить свої форми, наповнюючи їх своїм змістом, а не компіляцією”.

Ці останні, такі важливі нині слова показують, що добрим є, а навіть кінцевим плекання волі, але й людина з міцною волею мусить знати, чи може і як досягнути бажане, мусить усвідомити собі і скристалізувати в слові „неписаний програм”, намічений його нацією протягом віків. Однак поневоленій нації це зробити не так легко, не так легко вирватись з під впливу чужих ідей.

Далі, критикуючи твердження: „український пролетаріят ще й досі не дав потрібного селянським і інтелігентським письменникам компаса”, Донцов пише: „пролетаріят *„має сам „компас” з Москви...*” „Отже чи не в цій орієнтації на чужу ідею й лежить причина кризи — не тільки української літератури, але й цілої нашої духовости взагалі”.

„Штучне приймання чужої ідеології — ось причина нашої кризи!”

Далі Донцов наводить слова Пилипенка і стверджує, що „як „азійський ренесанс”, так і „романтика вітаїзму” можуть розглядатися лише як туга, шукання за власною ідеєю”.

Власне у прийманні чужих ідей лежить основна причина „української кризи”, а всякі „азійські ренесанси” і подібні „власні” ідеї не міняють справи. Донцов писав: „Наші москвофіли (мова про червоних москвофілів) беруть собі девізою Семенка: *„Я повторю чужі слова і кажу, що це мої, що це з душі”, гадаючи в пасивнім плягіяті з чужого знайти своє майбутнє*”. Однак такий спосіб не дає нічого. Треба збагнути, чому свого часу Достоевський з одчаєм нарікав на своїх одноплемеників за „наше унізітельное безсіліє проізвисті ідею”, тим більше, що для поневоленого народу, для нас, від цього залежить існування!”

Отже Донцов знова вертається до конечности — „на тих

---

* Шерех у цю „запозичену” від Донцова ідею (бо, як бачимо, Донцов на яких 20 років раніше за Шереха пропагував „органічність”) вкладає цілком інший чужий нам зміст, оголошуючи його „нашим”. Це ж робив початково Хвильовий своїм „азіатським ренесансом”.

узятих із Заходу „деталях”, які ми маємо, *органічно створити також власну універсальну ідеологію*”. Для того, очевидно, слід також де-що відсвіжити духовий контакт із Заходом, щоб досягнути „європейські наслідки”, а „європейських наслідків” тим менше можна досягнути на Україні під Росією”.

Так писав Д. Донцов ще 1926 року.

Та цього мало! Саме навіть засадничі думки Донцова, повторені, звичайно, зі змінами М. Хвильовим, ми мусимо поставити ясно питання: чи наведені нами думки, а з окрема конечність перестати бути московською духовою провінцією, висунув Донцов лише в роках дискусії, чи висував їх і раніше, та чи висував подібні думки раніше також і М. Хвильовий?

Кожен без труда переконався, що *Хвильовому подібні думки до „літературної дискусії” були чужі, натомість Д. Донцов почав їх пропагувати ще від 1913 року!*

Вже в 1913 році виступив Донцов з голосною тоді брошурою „Модерне москвофільство”, в якій *поборював провінціалізм тодішньої української еліти та її духову залежність від московського диригента.*

У тій же брошурці вже висунув Донцов також ідею конечности відсвіження колишніх культурних звязків із західнім світом.

В обороні московської культури та її духової зверхности виступив *проти Донцова* тоді ж Коряк з книжкою „Перед брамою”, цілком подібно, як підчас „літературної дискусії” проти повторених Хвильовим думок Донцова виступив, в обороні тих же *московських* впливів, Кость Буревій з книжкою „Європа чи Росія” (Москва 1926 р. ст. 40).

Та й після 1913 року ще не раз вертався Донцов до справи „комплексу меншеартости”, сполученого з побожним захопленням всім московським, і не раз звертав увагу на конечність відновлення звязку з Заходом та на епігонізм самої московської літератури.

Самозрозуміло, що Фітільов тих писань Донцова, аж до того часу, коли з наказу партії почав писати українською мовою та без жодного наказу партії почав переживати під впливом невдоволення дійсністю духову кризу, — імовірно не читав і про їх існування не знав!

Кризу, про яку тут говоримо, помітили не лише ми тепер, на підставі аналізу писань Хвильового, але й тоді вже стверджували її існування про-урядові критики У.С.С.Р.

Так напр. вже в „Молодняку” за січень 1927 року вказують на його більш скептичне ставлення до „комуністичної дійсності”, наводячи при тому, як доказ, такі слова Хвильового з його передмови до збірки поезій В. Еллана: „громадянська війна скінчилася. Комунар (яснійше лірик) *не зрушив* „бетонно-світові підпори”, замість „червоних зір” над розвіяністю хмар „замаячив” *безвихідний неп з його диким бюрократизмом і гладкими непманами...* всяка лірика (коли вона лірика)... послідовно і логічно прямує коли не до цілковитого песимізму, то в усякому разі до напівпесимістичних мотивів... Розумом переконується, що „все добре — не плач”, ..., але його серце зовсім іншої співає”. З одного боку ти мусиш (обовязково мусиш) *душити живе слово...* бо воно „буржуазне”, *але з другого — ти, наперекір диктатурі пролетаріату, сам хочеш почути це „живе слово”* бо ти вже затоскував за ним і задихаєшся в сірій, нудній *роздериротизованій казенщині*”. Так писав Хвильовий в 1926 році, а такі думки не могли у нього появилися раптово, тільки він до них мусів прийти поволі.

Затужив за „живим словом”, хоч би й з етикеткою „буржуазного”, і почав шукати його наш зневірений „романтичний недоучка” можливо під впливом того ж Донцова, який глузував з „бляшаного патосу” підсоветських письменників („роздериротизованої казенщини”) на сторінках Л.Н.Вістника!

Чи ми, кажучи це, виключаємо всі інші впливи, в тому й Шпенглера, а навіть і де-яких московських авторів? Безперечно ні! Але, як тому, що писання Донцова з того часу безпосередньо й виразно порушували саме ті питання, які тоді найбільш цікавили Хвильового, так і тому, що Донцов своїми блискучими статтями фактично *брав участь* у літературній дискусії, — думки Донцова повинні були впливати найбільш сильно, і природним є шукати „джерела” нових ідей саме у Донцова.

Поскільки ж, так би мовити, „хронологія” підтверджує з усією переконливістю, що „зброю” проти культурного москвофільства, провінціалізму і т. д., якою орудує Хвильовий, ми перед тим бачили в „арсеналі” ЛНВ і лише там її повинен був бачити Хвильовий, — постільки ми не можемо сумніватися у впливі Донцова на Хвильового.

Інша річ, що стрункий, логічно пов’язаний світогляд Донцова не був сприйнятий Хвильовим, який тільки намагався твердження Донцова, що вражали його своєю силою й ефек

товністю — прилатати до досить подертих старих лахів „марксизму-ленінізму”.

Ми подали вже досить доказового матеріалу, який підтверджує сказане, але ми його можемо знайти багато більше, коли візьмемося порівнювати написане обома авторами.

Натомісць смішним виглядає неузасаднене твердження „Діла”, котре „дихаючи вогнем” на український націоналізм, пробувало пояснити виступи Хвильового такою „метафізичною”: „у ньому (Хвильовому — Р. З.) перемиг український національний інстинкт, перемогла стихія...” („Діло” ч. 139, 1926 року). А де ж був той „український національний інстинкт” тоді, коли Хвильовий організував проти українських військ Директорії партизанку і коли плюгавив у пропагандових творах борців за українську державність? Смішність і неузасадненість міркувань „Діла” є ясна.

Ще більш комічною виглядає, подиктована тою ж ненавистю до справжнього українського націоналізму („вістниківства”) і боязню, що молодь колишніх советських громадян почне захоплюватися ідеями Донцова, хоч би як „забороненим овочем”, спроба Гана *антимосковські* гасла Хвильового пояснити впливом на нього критичних поглядів на московську культуру самих москвинів!

Цілковитий брак доказів у Гана на підтвердження тої вигадки і неможливість зясувати, чому не раніше, а саме в роках літературної дискусії мав познайомитися з тими поглядами Хвильовий, робить зайвим всяке полемізовання з цією вигадкою. Мало того, як ми вже знаємо, сам Хвильовий, незважаючи на всі фатальні наслідки, які тягнув за собою закид залежності від поглядів Донцова, — ніколи не заперечив його правдивості. Тотожність „еретичних” же ідей Хвильового можна ствердити саме порівнявши їх з ідеями Донцова, а не іншими.

Тому не лишається найменшого сумніву, що *Хвильовий висував підчас „літературної дискусії” не власні ідеї, не власну концепцію, тільки ідеї запозичені ним від Донцова, викривлені в наслідок намагання погодити їх з теоретичними засадами комунізму!*

Цілковито ж безпідставною антинауковою вигадкою є твердження проф. „Бойка”, немов „Хвильовий з нечуваною

смівлістю* протиставив *свою універсальну концепцію світової місії України, концепцію „азійського ренесансу”* („Українське Слово”, ч. 621), бо згадана концепція як ми це вже довели, була „московського виробу” і „протиставляти” її не доводилося. Про „нечувану смівлість” мова буде далі, а натомісць фактом є справді, що, як пише той же „Бойко”, Хвильовий в процесі розгортання дискусії „опинився на позиціях українського націоналізму”, це б то, додамо ми, „позиціях”, які *тоді* будував і боронив *лише* Донцов, але викривлених і формально наче б то узгіднених з ленінізмом.

Тут, як бачимо, „Бойко” цілево промовчав, що „опинився” там Хвильовий *під впливом писань Донцова*, а не яких інших, бо навіть організація, що *прийняла назву націоналістичної*, повстала щойно в 1929 році. Однак Хвильовий думки Донцова, як ми вже казали, викривлював, „доповнюючи” їх комунізмом.

Видавництво „Українські Вісті” в цитованій вже передмові до „Вальдшнепів” ласкаво згоджується оголосити Хвильового одним з „вождів” і *основоположників українського націоналізму*”, але приймаючи, як вони пишуть, „націоналізм за М. Хвильовим, а не за Донцовим” („Вальдшнепи” ст. 35). Інакше кажучи, для „Українських Вістей” *несприемливий націоналізм без... комуністичних додатків і комуністичного „сосу”*, бо ж коли виключити *комуністичні „доповнення”*, внесені Хвильовим, і „запозичену” у москвинів ідею „азійського ренесансу” з „концепції” М. Хвильового — *тоді лишається в ній лише ідеї Донцова*. Більше того, як побачимо, „концепція” Хвильового підчас дискусії стало мінлася, бо Хвильовий *все більше підпадав під вплив ідей Донцова*, який уважно стежив за еволюцією поглядів Хвильового і *вміло штовхав його на правильний шлях*. Нарешті і окупаційна влада переслідувала Хвильового не за ідеї, якими „доповнив” Хвильовий Донцова, тільки власне за перейняті від Донцова ідеї. *Коли ж виключити ідеї Донцова — лишилась чистий комунізм*.

Кожна людина, яка не має на меті спритно переводити в життя якихось своїх плянів, може знайти багато доказів того, що Донцов „вів” Хвильового.

---

* Сумніваємося, чи можна „романтизм недоука” ототожнювати зі „смівлістю”, бо урядова преса („Комуніст” ч. 94, рік 1926) цілком спокійно відповіла йому статтею під красномовним заголовком „Не тратьмо перспектив!”.

Ось напр. у вже цитованій статті Донцов, навівши слова Хвильового „нове мистецтво утворюють робітники і селяни... Тільки з умовою: вони будуть інтелектуально розвинені...”, зауважує: „А звідси два висновки: перший (який робить Хвильовий) — *треба вчитися в Європи*, і другий (якого він ще не робить) — від Росії нема чого вчитися...”

До цих слів Донцова, додамо, Хвильовий не лишився глухим і — по прочитанні цієї статті (як також писаних раніше на цю тему Донцовим) — і цей другий висновок пізніше — зробив!

Маємо підстави твердити, що негативне наставлення до московської культури, яке виявив Хвильовий *наприкінці* літературної дискусії і яке було одною з *найголовніших причин* безпосереднього втручання влади, було у великій мірі наслідком брошури Донцова „Культура примітивізму”, виданої в 1918 році в Києві, і можливо, „Підстав нашої політики”. Про „культуру примітивізму” не раз згадує сам Хвильовий в одній із своїх статей навіть у 1933 році („Пролітфронт” ч. 4, ст. 257 і 295), звичайно тоді вже він згадує їх для того, *щоб оскаржувати інших авторів окупованої москвинами України в ширенню націоналістичних поглядів, але ці згадки доводять, що Хвильовий цю брошурку свого часу читав.*

Так під впливом Донцова поволі модифікується „азійський ренесанс” Хвильового і з нього усувається один з *наріжних каменів, а після того він взагалі зникає з творчости Хвильового*, а одночасно приймає Хвильовий і де-які інші подані попередю погляди Донцова.

Щоб уже закінчити з переказом висловлених тоді Донцовим думок, які мали такий величезний вплив на М. Хвильового, подаємо пару тверджень Донцова: „Тепер українці... починають догадуватись, що не між „капіталістичним” Заходом та советською Росією мають вони вибирати, а *просто* між двома типами культур, між двома засадами: — *засадами Окциденту і російського „євразійства”.*

Далі Донцов підкреслює, що *не можна „географічно” ділити на Захід і Схід: саме найтрагічніше було те, як він твердить, що українці, виховані ворогом на покручів-провінціялів, „брали не найліпше, але все і з правила найгірше... одні у Росії, другі — на Заході”.* Як приклад, між іншим, Донцов подає, що українці „у такого Достоевського не помітили ряду користних ідей, таких, як антикосмополітизм, антипацифізм, неохильність до угоди з ворожими думками”.

Як побачимо далі, хоч би знайомлячися зі статтями Хвильового, є всі підстави твердити, що ті спеціально наведені нами думки зробили на М. Хвильового велике вражіння і допомогли йому знайти зі своєї ідеологічної кризи шлях у майбутнє, шлях, яким він — коли б не „братській русській народ” і якости його власної вдачі, — зайшов би далеко.

V.

МІЖ „ЗАГІРНЬОЮ КОМУНОЮ” і УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІЗМОМ

Перші статті Хвильового, що викликали літературну дискусію, вийшли після появи їх у пресі, ще й окремою збірочкою під назвою „Камо грядеши”, про яку була попереду мова.

Після того Хвильовий продовжує вести розпочату полеміку на сторінках преси, і дальші його статті на цю тему виходять в 1926 році окремою книжкою під назвою „Думки проти течії” (вид. „Держ. В-ва”, стор. 125).

Зі змістом цієї збірки познайомимо читача, *передруковуючи в цілості* рецензію на ту книжку з ЛНВ за 1926 рік. Згадана рецензія, з дуже невеликими пропусками, була передрукована в книжці С. Федчишина „Шляхи розвитку української пролетарської літератури” (понад 400 стор.), і про неї згадує та наводить кінцевий висновок відомий „урядовий” критик А. Хвиля в „Комуністі”.

Рецензент ЛНВ. про „Думки проти течії” пише:

„Ця живо й з темпераментом написана брошура звязана з тою полемікою, що провадиться від довшого часу на Сов. Україні і показує на повільне „прояснення атмосфери”.

В передмові до розділу „Дві сили” автор збиває страшні для „правовірного комуніста” закиди та натяки на те, що ніби він, Хвильовий, та „праві кола” (неоклясики) „не хочуть пускати в літературу робітничо-селянську молодь, бо не довіряють їй, бо зневажають її”, і що він висловлює ті самі погляди, що й праві. Принагідно автор вказує, що патентовані радянські письменники з „Плугу” також мають в своїх лавах колишніх „правих”, та, беручи в оборону Зерова й Рильського, мусить „відкривати комуністам Америку”, кажучи: „Щоб показати свої симпатії, зовсім не треба губити почуття людської гідности”. Тут же, говорючи про групу Зерова, заявляє, що вона ви-

різняється „більшою культурністю, поважним і серйозним відношенням як до історичного моменту, так і до молодого суспільства, так і нарешті до самої себе”.

В розділі „Дві сили” стверджує автор зріст сили „куркуля” й що день міцніший натиск на мистецтво, причому, звичайно, запевняє, що легше підпадуть цим шкідливим впливам не він і його однопумці, а саме „плужане” й інші пролеткультівські представники „масовизму”. Далі стверджує свою комуністичну чистоту, робить певні закиди своїм супротивникам і запевняє, що саме правильне розуміння марксизму змушує орієнтуватись на Європу, а не на „просвітянщину”. Така постановка справи, звичайно, уможливило дискусію.

На стор. 27 ще раз стверджується, що „мало не всі пролетарські мистці б'ються над проблемою, як вийти з тупика, куди зайшла ревлітература”, а говорячи про різні „погляди” патентованого тепер *комуністичного* критика *Кияниці* каже: „І справді, як усе це дешево, як усе відстало, як нарешті безграмотно!” Все це зрозуміло, бо, по словам Хвильового, в комуністичній літературі запанували „писарі” та неуки, яким він радить: „мандруй до книгозбірні, діставай відповідну літературу й вивчай цю галузь. *Бо для мистецтва писарів не треба*” (підкреслення автора). Корінь цього неучтва й хуторянства вбачає Хвильовий у зрості впливів „куркуля” й стверджує в кінці розділу, що „найлютішим ворогом пролетарського мистецтва є ідеологія столипінських отрубів”.

Цим розділом, певне, забезпечує себе Хвильовий від всяких закидів у контрреволюційности, представляючи боротьбу за європеїзм та справжню культуру як необхідний висновок правильного розуміння комунізму, і лише після того переходить до розділу „Психологічна Європа”, вже багато для нас цікавішого. В ньому, на початку зазначивши, що в умовах комуністичних селянство зовсім не є пролетаріатом, навіть потенціально, а в своїй більшості чимсь цілком іншим, тим самим ще раз кинув камінця на адресу „плужан”, а потому вже переходить до визначення свого відношення до європеїзму.

„Що ж таке ця психологічна Європа, яка так лякає Дорошкевича?” і додає: „Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: минулу, — сучасну, буржуазну — пролетарську, вічну — мінливу... Тут нарешті стикаємося з *ідеалом громадської людини*, яка вдосконалювалася протягом багатьох віків і є *власністю всіх клас*” (підкреслення Хвильового). „*Це європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це коли*

хочете — знайомий нам чорнокнижник з Вюртенбергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. — Це доктор Фауст, коли розуміти його як допитливий людський дух". Далі цитатою з Плеханова підкреслює значіння й кольосальну силу всякої особистості; навяжуючи до цієї цитати, каже: „Саме ця страшна сила і є згаданий нами тип, і є психольогічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися. Клясичний тип громадської людини вироблено Заходом”.

На цім кінчається другий розділ, і автор переходить до ще цікавішого третього — „Культурний епігонізм”.

На початку автор висвітлює свій погляд на мистецтво, як на засіб, проте одночасно стверджує, що „ми мусимо знайти найближчі шляхи до нового розвитку”, але цьому на перешкоді стоїть культурна відсталість України. Україна є „клясична країна рабської психольогії... від Котляревського, Гулака, Метлинського через „братчиків” до нашого часу включно, українська інтелігенція страждала й страждає на культурне назадняцтво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку”. І далі: „Українське мистецтво мусить найти найвищі естетичні цінности. Для нас славетний „мужик” Франко, який вважає Фльобера за дурня, менше дорогий, ніж (да не буде це „персоналія”) естет Семенко, ця трагічна постать на тлі нашої сучасности. Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти... Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західнього інтелігента... Куліш був по суті ідеологом сильного „третього стану”, і коли б він не стикнувся з мертвою стіною культурного епігонізму тодішньої української інтелігенції, ми б, безперечно, в часи горожанської війни не мали б таких вождів, які завжди пленталися в хвості маси”.

Далі наводить автор „цікаві” аргументи п. Дорошкевича, на думку котрого не можна ставити великі вимоги нашому письменнику тому, що „він не кінчав клясичної гімназії, не знайомиться з курсом історико-фільольогічного факультету св. Володимира”, і слішно автор у відповідь зазначив, що: „дійсно соціально-побутові можливости того письменника тожні відповідним можливостям якогось дикуну. Але чи буде це письменник? На наш погляд, звичайно, ні!, коли ми маємо на увазі не писаря, а таки письменника. Що ж до справжньо-

го художника слова, то він може навіть і не сторожувати в університеті св. Володимира, але він повинен зрозуміти цю абстрактну Європу”.

Правда, „наші можливості низької марки, але це не значить, що ми мусимо втішатися тим примітивним, напівдикунським письменством, яке дає нам наш новий „разночинець”. Отже, всі поради Дорошкевича „ведуть свою родословну від тієї ж культурної української інтелігенції, яка весь час стежить за диригентською паличкою російського діда-шостидесятника, ми ж, — закінчує цей розділ Хвильовий, — ми, як і пролетаріят, ведемо свою родословну від Куліша, від великого „третього стану”, і висловлює віру в прихід того, хто „нанесе смертельний удар культурному епігонізму”.

В розділі „формалізм” Хвильовий доводить своїм „освіченим” колегам з пролеткультів, що: „художній твір треба оцінювати в першу чергу по законам мистецтва” і що це не є жодний формалізм. Він стверджує, що „по циркуляру — не можна утворити мистецтва”, а тому „вас 1200 письменників із Хвильовим умісті, які за 8 років революції не дали жодної повісти, жодного роману, глибоко поважаємо. Але покиньмо дурити себе: в атмосфері диких поглядів на мистецтво ми ще 8 років, коли не всі 80, будемо плентатись позаду інших країн”. Мистець, на думку автора, мусить „уміти думати і почувати”, і для того він „тягне до психологічної Європи” й закликає „вбити в собі віковий епігонізм”.

В останнім розділі („Новий організований шлях”) читаємо, що: „Завдання письменника ширші й глибші за ті, що їх ілюструють „плужансько-гартванські вечорниці”, і тому треба „докінчити з гуртковщиною”. Усі літературні Ц.К. зовсім непотрібні. *Справа не в літературному Ц.К., а в літературі*”. „Гарт і Плуг, наче „тощі фараонові корови”, втягли в себе письменників і художників і композиторів. Але дали вони їм щонебудь? Ні! Одержали від них щонебудь? Теж ні!” Тай не диво, бо „широке втягування та прийом у свої лави нових членів (— Чи до вас у „Плуг” можна записатися? — А ви звідкіля? — Та от із Микитівки, хлібороб. — Чому ж ні, будь ласка, подайте заяву!) довело врешті, що більшість, одержавши членські квитки, вважали себе за цілком закінчених письменників. Це розвинуло чванство, політиканство, ледарство”.

Це привело до певного хаосу в мистецтві, і тепер треба взятися за „відтворення мистецького критерія”. Для цього всі

досі існуючі мистецькі організації мусять, на думку автора, „оголосити себе спілкою гуртків мистецької самоосвіти”.

Закінчує автор цей розділ порадою своїм супротивникам: „раніш ніж відповідати, ознайомтеся як з українським, так і світовим культурним придбанням”.

На цім властиво кінчається цикл статей на теми, звязані з дискусією, і тому переказувати додаток під заголовком: „Ах-танабиль сучасности, або Валеріян Поліщук у ролі лектора комуністичного університету”, не буду, тим більше, що Хвильовий помиляється, думаючи, що „порожне белькотіння славнозвісного автора поеми „Онан” та „Європа на вулькані”, а рівнож його „теорії” можуть бути розраховані „куркам на сміх”... і емігрантам на розвагу”.

Читаюча інтелігентна публіка не є такою малограмотною, як припускає п. Хвильовий, і тому, не зважаючи на те, що й він сам, і інші з „тактичних міркувань” мусіли „кричати, рекомендувати цього гвінтика як грандіозну махіну” (ст. 119), на Заході оцінили п. В. Поліщука правильно, і завжди були переконані, що його не лише, як каже М. Хвильовий, треба гнати з комуністичного університету, і то „втриши”, але й взагалі не варто про нього балакати.

Переказавши головні думки, висловлені М. Хвильовим у цій книжечці, головню з метою познайомити західньо-українського читача з ними, мушу зазначити, що хоча вони не є чимсь абсолютно новим взагалі, але, беручи під увагу місце їх появи та партійну приналежність автора, набирають великого значіння.

Те, що для західньо-європейських критиків є давно відомою аксіомою, те в умовах комуністичних є майже „ересью”, тим більше, якщо мати на увазі московський характер комуністичного руху. Автор брошурки, який в розумінню талановитости й читаности перевищує о цілу голову своїх співпартійців, і який, ознайомившись з цивілізацією Заходу, відважився не лише порівняти її з російською, але й, відмітивши епігонізм та ідейну залежність більшости представників дотеперішньої нашої літератури, мав сміливість голосно звернутися з закликком: „Від російської літератури, від її стилів, яко мога швидче тікати”.

Правда, Хвильовий застерігається, що „не треба плутати політичного союзу з літературою”, але на мою думку, визволення української культури з-під убійчих впливів російських і введення її в блискучу родину західніх національних літе-

ратур матиме вплив на весь спосіб думання нашої інтелігенції і приведе многих до переконання, що можна, *навіть лишаючися комуністом*, бути свідомим того, що „політичний союз з Москвою” є в дійсності *кольоніальна залежність*, та що в силу економічних і культурних причин Україна може бути або московською кольонією, або справді самостійною нацією” — І. М. Л.Н.В. за 1926 р.

Таку оцінку „Думок проти течії” дав рецензент Л.Н.В. ще в 1926 році.

Тут треба підкреслити, що і Донцов („До старого спору” Л.Н.В.) і Хвильовий („Думки проти течії”) пишуть, що одною з основних причин лиха є наш „провінціалізм” і закликають „перемогти в собі провінцію!” Лише Донцов вказував на цю нашу болячку ще в 1913 році („Модерне москвофільство”).

Що „центральною питанню” справді стало відношення до московської літератури, *конечність* його зревідовання і знищення залежності від неї, а також *конечність поширення емансипаційного руху на сферу політичну*, найкраще доводить те, що в статті, яка появилася в „Комуністі” аж 15 травня 1927 року, ще наводить її автор цілий останній абзац поданої рецензії і, навівши його, з запалом переконує:

„Ми вже не будемо говорити про „загальновідому справу, що Жовтень поклав нові основи взаємин між народами колишньої Росії, що жодних кольоніальних елементів взаємин між цими народами немає й не може бути, бо комуністи не можуть стати кольонізаторами, бо вони авангард робітничої кляси (хвиба це перешкоджає? — Р. З.), бо, нарешті, партія вживає всіх заходів, щоб лишки русотяпства викоринити назавжди. І воно буде вирвано! Доказом цього велетенська робота радянських республік на терені Союзу на підвалинах самостійности кожного народу і братерських взаємин... Кожен робітник, селянин і інтелігент... може в цьому переконатися”.

Потреба доводити цю, наче б то „загальну істину”, власне є найкращим аргументом слішности твердження Л.Н.В. і того, що ним рецензент „як у око вліпив”. Але на тому не спиняється „Комуніст”.

Далі ось що пише автор цитованої статті:

„Але справа тут далеко глибша і міститься вона не в цьому. Коли вузьколюбим українським емігрантам-націоналістам від злості в голові все перевертається догори ногами, то як бачимо з наведеної цитати, пани Донцови (рецензія про яку мова, подана нами в цілости — *не належала* перу Донцова — Р. З.)

раді об'єднатися і з „комуністами”, тільки такими, що ідучи шляхом Хвильового, *нарешті дійшли до того*, що „є в дійсності *колоніальна залежність від Москви*. Як бачимо, фашизм може простити й комуніста, коли той фактично дійде до *чистого націоналізму*, який стане в його руках зброєю”.

Таким чином, на думку цього московського письменника, „чистим націоналізмом” є усвідомлення існування колоніальної залежності від Москви, ну, і, як логічний висновок, орієнтація на ворогів Московщини, на сили, що схочуть розбити на самостійні держави *зліплені силою до купи „народи Росії”*. Власне панічний страх перед чимсь подібним і змушує „Комуніста” все наново пригадувати собі витриману майже в „академічному” тоні рецензію з Л.Н.В. та блискучі статті Донцова.

Наведене ж доводить також, оскільки доцільним було пересунення Донцовим дискусії з площини: „Європа чи просвіта” у площину: „Європа чи Росія”.

До цього ж періоду, що й „Думки проти течії”, належить стаття Хвильового „Дайош пролетаріят”,* яка входить до циклу його памфлетів „Апология писаризму”. Подаємо її уривки:

„... Розв'язуючи проблему *ідеологічної організації літературних сил*, ми знова викидаємо бойове гасло „Дайош пролетаріят” ... *Ми требуємо (по українськи „вимагаємо”) серйозно поставитись, кому це слід, до українізації пролетаріату*. На димар Бродського ми не будемо кивати”.

„Але що ж нам заважає перевести дерусифікацію робітництва? Адже ж відповідна постанова компартії є. Тут дозволяйте „почастувати по башке” російського міщанина, бо він (безсмертний) і є головною перешкодою. Хіба ви не чули, як він хіхікав на протязі нашої дискусії: мовляв, „перегризлись хохли”... „Ми говоримо про нього, про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про „вольний город Одесу”, який „із скрежетом зубовним” вивчає цей „собачий язик”, який кричить в Москву: „Гвалт, рятуйте, хто в Бога вірує!”, який почуває, що губить під собою ґрунт, який по суті не менший (коли не більший) внутрішній *ворог революції за авто-кефально-„століпінський” елемент*”. Цей сатана з цієї ж самої бочки, що й наш куркуль. Саме він і є головною перешкодою по дерусифікації робітництва”.

Отже, наше друге завдання (коли перше — передати ком-

---

* Стаття подана в кінці книжки.

бінацію з трьох пальців на одрубі) — ошарашити „по башке” російського *міщанина*. Тов. Щупак в своїй талановитій статті майже в кожному рядку згадує „мистців-пролетарів”. Це, звичайно, похвальна звичка, але де він їх набрав, — наш „давнішній” марксист так і не признається. Мовляв, „ага, в тебе нема!” Припустім, що тов. Щупак перехитрив нас, киваючи на димар Бродського. Але хіба справа в цьому? Хіба, затягнувши якийсь пяток робітників у „Гарт” чи то „Плуг”, ми розв’язуємо питання? Справа не в плужансько-гартованських „артистах” (за термінологією Леніна), *справа в тому який соціальний ґрунт обрала культура, справа в тому, чи контролює її пролетаріят і безпосередньо масою, і через свій авангард*. Цього не розуміє тов. Щупак, як і його харківський патрон, і не розуміє саме через свою, вибачте за вираз, „марксистську короткозорість”. *Інакше він покинув би „лепетати” щось про „плеяди мистців-пролетарів” та „культурний ренесанс”*. Замість того, щоб витратити енергію на організацію в Києві димаря Бродського, тов. Щупакові слід піти в якийсь робітничий профсоюз і українізувати його верхушку. Вже час зрозуміти наше гасло „дайош пролетаріят” так, як того вимагає дана політична ситуація”.

„Українізація, з одного боку, є результат непереможної волі 30-мільйонної нації, з другого — *це єдиний вихід пролетаріяту заволодіти культурним рухом*. І коли цього не розуміє російський міщанин, що сидить в робітничих кльобах, у відповідних культурно-правових установах, то перше бойове завдання для тов. Щупака — є допомогти йому. Треба нарешті переконати цього міщанина, що все одно йому прийдеться передати „бразди правління” у більш певні руки, все одно він скоро опиниться без бази і примушений буде остаточно капітулювати. Його „лебединая песня пропета”.

Як бачимо з тексту уривків наведеної статті, Хвильовий в ній стоїть цілком на *комуністичних* позиціях і домагається „українізації пролетаріяту”, розуміючи, що оскільки його не буде зукраїнізовано, — *остільки він не зможе „заволодіти культурним рухом” українським*, а тим самим той рух буде носити національний* і антикомуністичний характер, а цього *не хоче й комуністична партія*. Хвильовий заперечує в цій статті всякі вигадки про „культурний ренесанс”, про який тоді,

---

* (український і по дусу, не лише по формі).

кажучи словами Хвильового, „лепетав” щось „тов. Щупак” (нині про нього „лепечуть” новоявлені „хвильовисти”).

Тут слід зауважити, що Хвильовий представляє справу „українізації”, як його „дерусифікацію”, але це не цілком правильно, бо серед мійського пролетаріату був надто високий відсоток московських робітників-пролетарів — кольонізаторів України.

У цій статті Хвильовий виступає рішуче проти „російського міщанина”, що захопив у свої руки державний апарат, заповнивши його (таке ставлення справи не виходить поза межі комуністичної політичної пропаганди). Така концепція була назверх цілком до прийняття комуністам, коли б в дійсності не керувала Україною Московщина, спираючися як на того ж міщанина, так і на московському та жидівському робітництві.

Наведена стаття (не ціла) мало має спільного з ідеями Донцова* і тому не викликала більшої реакції з боку влади. Натомість викликають велике занепокоєння ті статті, в яких Хвильовий повторив антимосковські погляди ЛНВ.

Ось яскравіші думки, висловлені Хвильовим підчас „Літературної дискусії” слідом за Донцовим, бо, як ми бачили, М. Хвильовий *перед тим* висловлював інші, а Донцов обстоював ті погляди з 1913 р

Хвильовий виступає в цьому періоді вже ясно і недвозначно проти українського провінціалізму й духового провансальства, *яке перед тим* так докладно проаналізував і зганив Донцов у своєму „Націоналізмі” та в ряді праць, писаних у попередні роки. Хвильовий пише: „*Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати зади, малпувати. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку*”.

Це глибоко правильне твердження є висновком чи інакшим висловом Донцовського „Додаток чи суть, — провінція чи нація” та його думки: „світ може числитися з нацією, яка живе ідеями Леніна... але ніколи не рахуватиметься з нацією, яка живе перекладами з Леніна”.

Як бачимо, Хвильовий, сказавши те, що сказав, в теорії в ділянці культурній *переборює у собі* провінціалізм і зрозумів,

---

* вона не говорить про московську літературу взагалі, а тільки про небезпеку для ухваленої партією українізації з боку того московського „міщанина” (в розумінні московської літератури, це б то „сірої людини”).

що місце думці й ідеї в світі, признання літератури — „великою літературою” здобувається *не* писанням на „всесвітні” теми, *не* змальовуванням „людини — громадянина всесвіту” і *не* творенням ідеалу „тверезого всесвітянина”, нарешті *не* галасом „про потребу великої літератури”, — а тільки й виключно шляхом створення справді оригінальної *власної і потрібної для нас і для світа ідеї*, втіленої в мистецьких образах.

Такий шлях і вказував нам Донцов...

Тоді ж виступає Хвильовий зі своєю статтею „Московські задрипанки”, яка наробила свого часу стільки шуму.

Цю статтю написав М. Хвильовий у відповідь на брошурку К. Буревія „Європа чи Росія”, в якій останній *завзято боронить москвофільські погляди в ділянці культури*. Зокрема писав він в тій брошурі: „Пушкін, Гоголь, Достоевський, Некрасов, Толстой, Бєлий — це ті наймення, *що без них не може встояти світова культура*. Багатство ріжних літературних напрямків і шкіл в минулому, багатство напрямків і літературних обєднань в сучасности — *підносить російську літературу до рівня найкваліфікованішої літератури в світі*. Працями з теорії творчости російська література *найбагатша в світі і ніодна європейська література не мала* такої багатой критики, яку має в своїй історії російська література. *На творах російських майстрів ми вповні можемо вчитися чудес творчости*” і т. д. і т. д.

Такий характер брошурки Костя Буревія був причиною, чому Хвильовий, боронячи тез висунутих ним підчас дискусії, не міг обминути її мовчанкою.

Отже, *як відповідь*, на цю брошурку й була написана стаття „Московські задрипанки”.

Тому, що на цю статтю покликаються і нині — як прихильники Хвильового, так і вороги, *пояснюючи її цілком фальшиво* (мова про ворогів), або *фальшуючи її* та неправильно коментуючи (мова тут про наших „хвильовистів”*), подаємо тут повний, *оригінальний її* текст.

Ось ця стаття:

„МОСКОВСЬКІ ЗАДРИПАНКИ”

„Єслі рускіє могут гордітєя нескількімі поетічєскімі іменами, оні первоначально обязани етім сопрі-

---

* Зфальшований текст статті появилєся в органі У.Р.Д.П. „Наші позиції” ч. 2, стор. 60-64, рік 1948.

косновенності своєї історії к історії Європи, і усвоеним у Європи елементам життя”.

„Что же касается малоросіян, то смешно і думать, чтобы із їх поезії могло тепер что-нібудь развітсь. Двінуть ейо (малоросійськую поезію) возможно только тогда, когда лучшая, благороднейшая часть малоросійскаво населенія оставіт французкую кадріль і снова пріметсь плясать трепака і гопака”.

В. Г. Белінскій.

Цією красномовною і пікантною цитатою ми зовсім не дуємо обвинувачувати Белінскаво в шовінізмі, ми цим хочемо підкреслити, якою ненавистю до української поезії просякнүто було ту літературу, що в ній радять нам үчитись наші москвофіли. Це зовсім не значить, що ми цю літературу не любимо, а це значить, що ми органічно не можемо на ній виховуватись. А в тім ми жартуємо: ми й не для цього наводили цю цитату: ми хочемо сказати тільки, що товариш Бүревій помиляється, — Белінскій „зробив помилку” не лише „проти Шевченка”, він зробив її „проти” всієї української літератури. Отже, ранійш, ніж радити „нашим критикам” в претенсійній брошүрі „прочитати Белінского”, йому б самому не зашкодило б при цій нагоді сходити до якоїсь московської книгозбірні.

Це — як вступ, що мусить з місця в карер *шпигнути нашого москвофільського „европенка”*.

Отже ще раз: в даній брошүрі* нас цікавлять не ті тези, що варіюють пилипенківський меморандүм, *нас цікавить „европенкова” порада нашої молоді үчитись у росіян*.

Дозвольте перш за все відрекомендувати вам „погляди” того *москвофіла*, що „імеет жительство в городе Москве”. На його погляд „життя сучасної України якось на два три роки запізнюється проти московського”. В цьому він ніколи не сумнівається, бо він перш за все, розглядаючи якесь явище, турбується: де ж паралель? Де ж цьому явищу ідентичний факт чи то фактор „у московському житті”. Хвильовий вистүпив?

---

* К. Бүревій „Европа чи Росія” Ізданіе автора — Москва, 1926 рік, стор. 40. (Автор її був підчас революції московським лівим соц. революціонером, жив стало в Москві, був завзятим ворогом усякого українського націоналізму. Був і політичним і культурним москвофілом. Тепер його „хвильовисти”, розчисляючи на непоінформованість, представляють мало не українським націоналістом і пробують ширити його москвофільські писання).

Ага — Воронський! Не годиться? Ну, так тоді хай Воронський буде Кость Буревій. Так і написано в інформації, присланій з Росії: „Кость Буревій — український Воронський**“. Пільняк? У нас є Хвильовий! Не годиться? Та що ви, от історія. Ну, так тоді хай буде Всеволодом Івановим Копиленко. „Американці“ Досвітнього? Прекрасно, у нас в Москві є Сінклер... Чи то пак перекладено на російську мову, що по суті одне й теж: ви все ж одно не вчите по англійськи. Напостівщина? Ага, у нас „Плуг“. Воронщина? Прекрасно, найдемо й „Гарт“!

Ми цим не хочемо заперечувати того, що Хвильовий — „українізований Пільнячок“, Боже борони, навіть навпаки, що ті чи інші явища „життя московського“ мають відповідні віддзеркалювання в сучасному житті України. Ми цим хочемо підкреслити, як наші москвофіли вульгарно спрощують цю методу, до якого абсурду вони докукурікаються, коли пропонують нам російський крам, російську школу: мовляв, ідіть туди”, „там маємо прекрасні переклади творів світових письменників“ (так і написано в брошурі), нібито ми про це чуємо перший раз, нібито ми такої геніальної літератури не можемо й у себе „утворити“. Скажіть, будь ласка, яка мудрість: переклади чужу річ і потім задавайся!

Не туди бете, товаришу Буревіє! Перекладами не заманите. Не заманите навіть оригінальною літературою, бо сьогодні, коли українська поезія сходить на цілком самостійний шлях, її в Москву не заманите ніяким „калачиком“.

Не знайдете ви паралелів у „московському житті“ і в нашій дискусії. І це зовсім не тому, що той чи інший учасник українського диспуту талановитіший за того чи іншого російського (Боже борони!), а тому, що українська дійсність складніша за російську, тому, що перед нами стоять інші завдання, тому, що ми молода кляса молодої нації, тому, що ми молода література, яка ще не мала своїх Львов Толстих і яка мусить їх мати, яка не на „закаті“, а на відродженні.

Звичайно, розвиток культури „визначають економічні відносини“. Але в тому то й справа, що ці відносини не зовсім „однакові в обох країнах“. Вони однакові, оскільки вони однакові в світовому халяйстві і оскільки це потрібне для єдиного фронту проти буржуазії. Українська економіка — не росій-

---

** Воронський — учасник „літературної дискусії“, але не „нашої“, тільки тої, що була на Московщині й закінчилася в 1924 році ухва-люю Ц.К.

ська економіка і не може бути такою, хоч би тому, що оскільки українська культура, виростаючи із своєї економіки, зворотньо набирає специфічних форм і характеру. Словом, *союз все ж таки залишається союзом*, і Україна є самостійна одиниця. Радимо товаришеві Буревієві приїхати сюди і уважнійш придивитись. Боїмось тільки, що закричить він „гвалт“! Бо й справді: Малоросія вже одійшла в „область преданій“. Ми під впливом своєї економіки прикладаємо до нашої літератури не „славянофільську теорію самобутности“, а теорію *комуністичної самостійности*. Правда, ця теорія наших москвофілів „європенків“ може налякати, але нас, комунарів, вона зовсім не лякає і навіть навпаки. Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна.

Отже, оскільки наша література стає, на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс?

У *ВСЯКОМУ РАЗІ НЕ НА РОСІЙСЬКУ*. Це рішуче і без всяких застережень*. *Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою*. Від російської літератури, від її стилів, українська поезія мусить яко мога швидче тікати. Поляки ніколи не дали б Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчив нашу психіку до рабського наслідкування. Отже, вигодувати на ній наше молоде мистецтво — це значить затримати його розвиток. Ідеї пролетаріату нам і без того московського мистецтва відомі, навпаки — ці ідеї ми, як представники молодій нації, скорійш відчуємо, скорійш віллємо у відповідні образи. *Наша орієнтація — на західньо-європейське мистецтво*, на його стиль, на його прийоми.

Товариш Буревій гадає, як і кожен москвофіл „європенко“, що ми, „з погляду досягнень російської післяреволюційної літератури топчетесь десь далеко позаду“. Цього ми не сказали б, бо ж не халтура Гладкових та інших новоявлених Львов Толстих буде конкурувати з нашою молоддю. Але справа не в цьому. Що це доказує? Те, що ми не утворили ще геніальних річей. Це доказує, що коли нас, молодих, вже зараз рів-

---

* Порівн. зі словами Донцова написаними *раніше* ніж ця стаття Хвильового: „А звідси два висновки: перший (який *робить* Хвильовий) — треба вчитися в Європі, і другий (якого *він ще не робить*) — від Росії нам нема чого вчитися“.

няють із „старими” росіянами, то, очевидно, нічому вже нам учитись у них. Очевидно, „в конечном счёте” вони пасуть задніх. Що таке Європа, ми знаємо, знають це й наші читачі. І коли товариш Буревій досі не знає, то нехай приїздить до Щупака чи до Пилипенка — вони йому розкажуть.

Дуже цінне побажання прислав нам на Україну Буревій: мовляв, учись європейських мов, бо „лише тоді будеш цінним „енком”. Справедливо він обурюється й проти Зерова: мовляв, чому не знаєш ще й кіргізьської! Шкода тільки, що він не спитав, скільки мов знав його московський господь-бог, В. Белінскій. А знав він ось скільки: жодної! Правда, пікантно, дорогий товаришу „європенко”. Але що це значить? А це значить, за вашою кваліфікацією, Белінскій „не годиться в провідники до Європи”. Хто це не годиться? Белінскій? Та ж ви нам допіру радили від нього вчитися? Де ж тут льогіка?

Але справа і не в цьому. Товариш Буревій страшенно на нас обурюється: мовляв, замовчуємо „значення російської літератури”. Він так і пише: „Я не буду замовчувати свого обурення” і т. д. Він з обурення інформує нас заднім числом із своїх московських задрипанок*, що Достоевський заволодів думкою цілої Германії, що”... іт. д. В ім'я російської літератури він готовий уже штовхати нашу молодь в достоевщину.

От так „європенко”! Де там він у Москві побачив „процес літературного відродження” — хто його знає. Але таки він ніяк не второпав, чому московське мистецтво сьогодні не може переживати „процесу відродження” і чому нам не можна наслідувати Достоевського. Що російська література є одна з найкваліфікованіших літератур — це так. Але наш шлях не через неї. Коли сьогодні московська література це ті джерела, з яких черпають „європенки”, то завтра вони визнають, що М. Зеров незрівнянно вище стоїть в своїх перекладах російських Жуковських (див. рецензію проф. Білецького). Нарешті вони знають, що кінець прийшов не тільки малоросійщині, українофільству і просвітянству, але і задрипанському москвофільству**.

Досить „фільствувати” — „дайош” свій власний розум! Коли ми берем курс на західньо-європейське письменство, то

---

* Примітка в кінці статті. ** В Л.Н.В. за 1926 р. була коротенька рецензія на цю книжку, де підкреслено москвофільський характер цієї книжки К. Буревія. Тут мова про москвофільство Буревія — мешканця московських „задрипанок” (передмістя).

не з метою припрягти своє мистецтво до якогось нового заднього воза, а з метою освіжити його від задуршливої атмосфери позадняцтва.

В Європу ми поїдемо вчитись, але з затаєною думкою — за кілька років горіти надзвичайним світлом. Чуєте, москвофіли з московських задрипанок**, чого ми хочемо? Отже — смерть достоевщині! „Дайош” культурний ренесанс!

Нашій статті фініс. Апольогети писаризму ще раз пройшли перед нами. Але що ж таке писаризм? Писаризмом ми називаємо те явище в нашому житті, що його виховують писарі від мистецтва. Цей оригінальний апарат бере на себе місію паралізувати волю активного суспільства. Писаризм — це є брунька від масовизму, це є рідний брат дрібної буржуазії.

П. С. Пробачте: ми так і забули про кримінальну справу з літератором Миколою Хвильовим.

Отже просвітянська публіка страшенно нервується: мовляв, парвеню і — на тобі — „потрясає основи пролетарської літератури”. Отже треба нарешті розшифрувати цю таємну особу. Придивимось, що він тоді заспіває. Словом, поштенні громадяни нашої республіки скоро будуть читати таку афішу:

Увага, увага, увага!

На днях буде знято „чорну маску” із всеукраїнського чемпіона полеміки Миколи Хвильового (вхід безплатний)... хоч знято буде, правда і не по правилах циркової боротьби, бо, як відомо, машкару тоді знімають, коли супротивника положать на дві лопатки, тут маємо навпаки: спершу знімемо, а потім положимо!”

Примітка Хвильового рукою на афіші:

„Даремно турбуєтесь: не положите і знявши... А втім може і є рація: недарма думаю тікати за кордон”.

Так кінчається стаття Хвильового.

* *Наша примітка до статті Хвильового.*

Мусимо пояснити вираз „московські задрипанки” та „задрипанське москвофільство”, бо слідом за Пилипенком, який зробив то в *провокаційних* цілях, і Николишин та інші приписують Хвильовому, що він наче б то назвав Москву — „задрипанкою”.

„Задрипанками” звуть у Харкові брудне, занедбане передмістя. На Лівобережжі взагалі вживають цього виразу для

означення далекої периферії, не брукованої, де людина задріпується до пояса. Хвильовий в „Творах” т. II на ст. 36 пише: „Тут веселіше, ніж десь на задрипанках”. Хвильовий *ніколи не вживав* цього виразу на адресу Москви, тільки так зве те москвофільство, яке ширить К. Буревій, що був мешканцем передмістя Москви і ширив на думку Хвильового *передміське* москвофільство.

Наведена стаття, яка є відповіддю на *яскраво москвофільський* виступ К. Буревія*, скерований проти Хвильового в обороні культурної залежності від Московщини могла би лише з невеликими змінами появитися в Л.Н.В.. Саме Кость Буревій, який стало „не бачив світу” поза московською культурою, який і пізніше інформував москвинів про все українське, як про другорядне і провінційне**, виступивши в своїй брошурці „Європа чи Росія” з *пропагандою орієнтації не на європейську, а на московську культуру*, штовхнув Хвильового у бік зближення до Донцова. Хвильовий, прочитавши хоч би в брошурці К. Буревія, що „без Пушкіна, Гоголя, Достоевського, Некрасова, Толстого, Горького, Блока, Белого... не може встояти світова культура”, що „На творах російських майстрів ми вповні можемо вчитися чудес творчості”, — кинувся по „контр-аргументи” до Донцова. Так Буревій штовхнув Хвильового ще більше на позиції Л.Н.В. і Донцова й змусив з усією силою виступати проти нашого провінціального, чи краще сказати „передміського” („задрипанського”) москвофільства.

Вправді, обперті „Московські задрипанки” наче б то на поглядах московського критика — Белінського, а не на цитатах з Донцова, але кожному ясно, що комуніст-Фітільов, поборюючи комуніста ж, та ще й москвофіла, Буревія і живучи в червоній *московській же* імперії, коли б покликався на Донцова, — засудив би себе на цілковиту поразку.

Щоб вплинути на обмосковлених читачів і поставити у важке становище москвофіла — Буревія, мусів Фітільов „бити” його словами, що їх написав „його московський господьбог, Белінській”. Та слід нагадати, що *цю ж методу* і то *раніше*

---

* В Л.Н.В. за 1926 рік була коротенька рецензія на цю книжку, де підкреслено москвофільський характер цієї книжки К. Буревія.

** У передмові до книжки Скворцова „Жізнє художника Т. Шевченка” (1929 р.) згадує Буревій „о Шевченке, как о кустаре-живописце”. Книжка ця повчає, що „Украини во всьом многообразіи єіо самобитности в іскустве не существовало”, а „о сколько нібудь последовательной революціонности Шевченка не может бити і речи”.

за Хвильового, застосував той же Донцов, поборюючи наших москвофілів цитатами з московських же авторів, а в тому Белінського, Розанова, Достоевського і інших. Надзвичайно ж вороже наставлення Белінського до українського відродження, підкреслював цілий ряд українських поетів.

У наведеній нами статті, Хвильовий: 1) закидає вороже наставлення до української літератури московській демократичній критиці (закид Кревецького, Донцова і інших); 2) закидає Буревієві, що він завдяки своєму москвофільству, думає, що всі літературні явища на Україні є лише спізненим повторенням московських (закид особисто Хвильового); 3) покликуються на те, що ми „молода кляса *молодої* нації”. Це звучить „батьоро”, але... але є одночасно доказом того, що Фітільов *таки не знає української історії* („аргумент” — належить Хвильовому); 4) висовує аргумент, що „союз все ж таки залишається союзом, і Україна є самостійна *одиниця*”. Цей аргумент є доказом „наївности недоука”, що не розуміє річей, які, хоч би, чудово зясував у своєму відчиті „Про суть конституції” Ф. Ляссаль. Поскілки за фразою про „самостійність У.С.С.Р.” не стояло нічого реального (населення було за допомогою „фітільових” стероризоване і здеморалізоване, а влада, військо і поліція — були московські), як також не було і вистарчаючих формально-правних підстав (маріонетковий уряд України, накинутий за допомогою московських багнетів і складений з москвинів та „фітільових” ще у грудні 1920 року, „входячи в союз” з москвинами, „передав” їм керування справами: військовими, морськими, закордонної політики, торгівлі і фінансів, шляхів, пошти, і телеграфу, найважливішими господарчими і основне законодавство) — *постільки* смішно було покликатися на *пропагандову* „самостійність”; 5) Повторює безперечно правильну думку Донцова, що „треба взяти курс у всякому разі не на російську літературу” і б) заявляє, що треба покінчити з провінціалізмом і з захопленням усім московським (думка належить рівнож Донцову).

Однак слід підкреслити, що сам Хвильовий не встані виволитися з-під прищепленого москвинами вражіння величезної ваги московської літератури, і звідси вираз „російська література є одна з найкваліфікованійших...”

Як бачимо, оскільки мова про зміст цієї статті, то і вона *західньому читачу не дає нічого*, крім може емоцій — бо те, що в ній є *правильного* — західній читач чи емігрант взагалі мав і має змогу *прочитати в оригіналі*, це б то в писаннях

Донцова, не викривлених ще для комуністичного вжитку *та ще й з багатьма поважними доказами!*

Хвильовому ж належить гострий, місцями — переконуючий своєю силою, а місцями — задиркуватий тон. Однак цей тон, ця суггеруюча переконаність *скерована проти москвофілів і москвофільства*, цей „виклик” московській літературі — був безперечно в розумінню *пропагандовому* — додатнім явищем. Особливо сильно мусів він діяти в умовах московської окупації, а неприступні широким масам читачів „У.С.С.Р.” антимосковські погляди Донцова та думки про не таку вже й велику вартість московської літератури (хоч би вислови про Белінського) — згучали *там* більш ніж революційно.

„Московські задрипанки” показують, що Хвильовий, слідом за Донцовим, почав уважати всяке москвофільство в ділянці культури висловом рабської пошани до метрополії, подібної до тої, з якою говорить мешканець глухого, темного, небрукованого передмістя про... „саме місто”.

Хвильовий розуміє, що *москвофіл* Кость Буревій сам грає в *московському* культурному життю таку ж роль, як і мешканець глухого, забутого і занедбаного передмістя Москви у життю властивої столиці. Хвильовий також вже зрозумів, що лише *скінчивши з провінціалізмом*, відвернувшись від Москви і відновивши культурний звязок з Західнім світом, — можна вийти на шлях власного творчого розвитку і стати щойно тоді на рівні з іншими культурними народами, а потім можна й перевершити їх.

У поданому нами публіцистичному творі досягає М. Хвильовий *кульмінаційного пункту* розвитку прийнятих від Донцова українських політичних поглядів, *наближаючися* в ньому в ділянці *літератури* до справжнього „*вістниківства*”, яке було у всіх ділянках життя висловом *повноти української самосвідомости*. „Московськими задрипанками” безперечно Хвильовий спокутував якусь *малу частину* своїх важких гріхів проти українського народу. *Коли б* Хвильовий бодай вдержався на раз осягнутій височині, — можливо б він спокутував усі. Але... не допомогло Хвильовому застереження, що „не треба плутати політичного союзу з літературою”. Москвофільські елементи разом з московською владою взялися за Хвильового, а цей останній, як це передбачав Донцов, не був українським „Лютером”!

Не треба й казати, що саме „задрипанське москвофільство”, „українофільство” і навіть червона та біла „малоросій-

щина", накинулись тоді дружньо, з оскаженінням, спільним фронтом на Хвильового. Коротко — накинулись люди дуже близькі своїми поглядами до... наших еміграційних „хвильовистів"! Вони, підготовляючи ґрунт до втручання влади (бо силою аргументів не сподівались і не могли досягнути перемоги — адже ж за Хвильовим, чи краще сказати за Донцовим, була правда, яку інстинктом відчував український нарід), поставили ряд *провокаційних* питань і закидів Хвильовому, та про них не будемо тут говорити.

У тому ж періоді висунув М. Хвильовий ще й такі твердження: „Коли українська радянська культура робиться в себе на Україні гегемоном, то це зовсім не значить, що вона не може стати комуністичною, але коли в боротьбі її проти російського конкурента (будь то конкурент з пролетарських письменників чи з „зміновіховських“) цю культуру не хочуть розуміти, то це вже загрозове явище і з цього моменту ми будемо спостерігати відхід її до табору дрібної буржуазії. Треба бути послідовним: або ми визнаємо національне відродження, або ні. Коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки". Тому, що в комуністичній державі видавнича справа є в руках держави, самозрозуміло, що одним із „висновків" визнання національного відродження є призначення відповідних коштів на культурні потреби.

„Отже цей момент в новому гаслі, так би мовити, шпункового характеру, з одного боку „гоні монету", з другого — не перешкоджай мені боротися з моїм конкурентом, *бо ж ти, так би мовити, сам декретував (фактично, коли не де юре) цю конкуренцію визнанням відродження. З третього боку, не добавчай в цьому контрреволюції*" („Україна чи Малоросія").

— „Висловлюючись вульгарно, але за те яснійше, боротьба за книжковий ринок, за гегемонію на культурному фронті двох братніх культур в Україні, — це є та життєва правда, та проза, яка далека від сантиментів і романтики, і яка з кожним днем становиться яснійшою" (Тамже).

Таке ставлення справи не лише сумнівів, що Хвильовий у своїй наївності припускав, що той хто „декретував" „відродження", під згуки „єрихонської сурми" Хвильового, це б то московська комуністична влада, почне підтримувати хоч і *тільки комуністичну*, але все ж українську *формою* культуру в її боротьбі проти власної (московської) культури і не буде добавчати в тому „контрреволюції"!

Ствердження в цих обставинах будь-якої залежності від

Донцова — було не лише загрозливим для самого Хвильового, але й що важливіше, ставило б усіх, хто його підтримував, у такі умови, що всяка боротьба стала б неможливою, та й сам Хвильовий лишився б відразу цілком осамітненим. Отже, коли Хвильовий „ризикнув” у „Думках проти течії” (не „ризикнути” не міг, бо йому *наводили* його твердження, які *справді повторювали тези Донцова*) зазначити, що правильна думка, висловлена найбільшим контрреволюціонером і ворогом, не перестає бути через те правильною, — то й це було дуже багато. Що більше, в одному зі своїх памфлетів у певному питанні Хвильовий *признав рацію Донцову*, але це все було можливе лише тому, що той же Хвильовий написав: „Коли треба буде і будуть на те можливости, — ми найдемо місце не одному пану Донцову у „штабі Духоніна”*

Самозрозуміло, тут серед нас, апостолам „задрипанського москвофільства” вигідно приймати ці слова в цілості за щирі правду, вигідно вдавати, що вони не розуміють *конечности* для Хвильового саме так поставити справу. Однак і ми, розглядаючи ці слова як тактичний крок, цілком не думаємо, що в сфері *соціально-політичній* не було в той мент *глибоких розбіжностей* між ЛНВ і Хвильовим, не думаємо запевняти, що він визбувся свого комунізму, а тим самим, що ті слова були *тільки* тактичним кроком.

Донцов і співробітники ЛНВ розуміли це все, більше того — розуміли, що без *унезалежнення політичного* від Московщини всяка розмова про орієнтацію на „психольгічну Європу”, всяка боротьба з культурницьким москвофільством є балаканиною, засудженою на неуспіх. ЛНВ виразно і не раз, як мовою поезії, так і звичайнісінькою прозою, підкреслював, що *політичне унезалежнення неможливе без усунення шляхом кривавої боротьби московських військ з України і без мілітарної поразки Московщини*. А знова навіть використання мілітарної поразки Московщини у боротьбі з її ворогами — *неможливе* (як це ми бачили на прикладі революції) без попереднього усвідомлення українською інтелігенцією *конечности* ліквідувати заздалегідь всяке москвофільство, всяку ідейну залежність від Московщини.

Однак ЛНВ, розуміючи те все, уважав, що „романтичний недоук”, незважаючи на поважну працю над собою, ще не ро-

---

* ген. Духонін — був ком. штабу московської армії і був як „контрреволюціонер” — розстріляний. Цей вираз означає — розстріляємо.

зумітиме тісного зв'язку між культурним життям і політикою, більше того, йому тому буде важко збагнути цю взаємозалежність, що він вірив у „внутрішньо-партійну демократію”, у те, що в справах культури він — колишній активний московський диверсант, звеличник чека, 100 процентовий партієць (і можливо — агент того ж Н.К.В.Д.) — може собі дозволити пропагувати все те, що не перечить партійним постановам, все те, що можна погодити з теорією комунізму. Враховуючи все сказане попереду, ЛНВ підкреслював не раз, що можна наче б то бути 100 процентовим комуністом*, а одночасно боротися за вільний розвиток української культури, подібно до того, як московські комуністи не тільки забезпечили розвиток московській культурі, але й дбали й дбають про культурну гегемонію цієї культури, про її прискорений розвиток коштом і засобами поневолених народів. Для того, щоб цю ідею легше могли сприйняти Хвильові і колишні „хвильовисти” — не раз хвалив твори „підсоветських” авторів-комуністів *дещо більше, ніж вони на те заслуговували*. А одночасно *вперто інспірувалася думка*: „можна, навіть лишаючися комуністом, бути свідомим того, що всякий політичний „союз” з Москвою „є і буде в дійсності кольоніальною залежністю” (з наведеної попереду рецензії). Цією тактикою хотіли націоналісти з Л.Н.В. стимулювати в бажаному напрямці кристалізацію ферментів серед людей українського походження в ком. партії.

Чи це вдалося? Чи сприймали „там” інспіровану думку?

Відповіддю на поставлене питання можуть бути такі вже цитовані слова А. Хвилі („Комуніст” з 15. V. 1927 р.): „Коли вузьколобим емігрантам-націоналістам від *дрібної* злости в голові перевертається догори ногами, то... *пани Донцови раді обіднатися і з „комуністами”, тільки такими, що... нарешті дійшли до того, що „є в дійсності кольоніальна залежність (України) від Москви”*. Отже навіть А. Хвиля вірив цим словам і, повторюючи їх, тим самим ширив цю думку далі, на *всякий випадок* доводячи, що такої залежності нема.

На ці слова А. Хвилі відповідає Донцов так: „— Так, єдиний фронт проти комуністичного і буржуазного філістерства... проти адораторів *смаженої капусти і федерації*, проти анемії і зради, за свобідне виявлення національної енергії”.

---

* в теорії — це можливе, але на практиці, поскільки Москва оселила у себе й удержувала найбільш авторитетну для тодішнього комуніста установу — Комінтерн, і вона ж окупувала Україну, — це було неможливим.

Саме появи цього „єдиного фронту” найбільш боялася Москва, яку, звичайно, лякала практично не „єдність фронту”, а небезпека, що „яничари” перестануть вірити в „Магомета”. Небезпека стає остільки поважною, що „Перший Всеукраїнський Зїзд Пролетарських Письменників” у 1927 році авторитетно стверджує в опублікованих матеріялах Зїзду (стор. 36): „*Націоналістичні настрої через Літературно-Науковий Вістник знаходять собі відгуки на Україні*”.

Як бачимо, ці відгуки мусіли бути вистарчаючо сильними, коли про них довелось говорити спеціально на — зїзді.

Наведені тут свідощтва виключають будь-які сумніви щодо великого впливу Донцова на певні кола, котрі мали змогу читати ЛНВ поза „рижською лінією”, а аналіза процесу „зміни ідей” у Хвильового, аналіза підставових ідей, *сприйнятих Хвильовим між 1924 і 1928 роком, особливо в період 1925-28, — не лишає жодного сумніву, що ті ідеї належать в основному Донцову (де-що було зі Шпенглера), а М. Хвильовому належить тільки талановите втілення в образи мистецтва („Вальдшнепи”) та в пристрастні філіптики в рямцях „літературної дискусії”.*

Мусимо признати, що москвини та їхні наймити краще за західніх українців орієнтувалися у вартості політичних ідей та їх походженню, і тому пізнійше не раз і Хвиля і Коряк, і Постишев, і Косіор підкреслювали вплив Донцова, або й подавали докази тотожності ідей М. Хвильового та Д. Донцова.

Так, напр. політично-економічний орган Ц.К.К.П.(б)У. „Більшовик України” за 1929 рік, черга I, подає промову секретаря Ц.К. Станіслава Косіора, який *наводить ряд уривків зі статей Донцова в ЛНВ, щоб довести, що „ідеї Донцова знаходять собі де-яких послідовників і тут”, а далі, він же робить висновок, що „Хвильовий і Косинка додержуються одного погляду з шановним Донцовим”.*

Було б цілком неприродним, коли б московська влада залишилася байдужою до ширення ідей Донцова, хоча би і змінених в наслідок спроби поєднання їх з комунізмом. Дуже швидко по тому, як висунуте було гасло „Європа чи Росія”, московська партійна експозитура на Україні заворушилася згідно з вказівками Москви. На Хвильового „натиснули” і... Хвильовий дня 4. XII опубліковує у „Вістях” своє перше „каяття”.

Це „каяття” перекреслювало ті думки, які почав ширити Хвильовий, оголошувало саме їх помилковими й шкідливими.

У зв'язку з цим каяттям повстають два побічних питання: 1. чи становище Хвильового підчас дискусії вимагало виняткової відваги і чи тому його каяття було наслідком незрозумілого заламання? і 2. чи це каяття було щирим?

Нині широкий загал української еміграції беззастережно вірить, забуваючи про де-які обставини, всьому тому, що оповідають і описують *нинішні* еміграційні „хвильовисти”. Більша частина нинішніх „хвильовистів”, це — „бывшіє люди”, це б то особи, які *за тих часів*, коли почалася літературна дискусія, користувалися більшою чи меншою ласкою окупантів і довірям, яке заслужили *зрадницькою діяльністю* за часів підступного нападу червоної Московщини на Україну. Вони допомагали окупантам зміцнювати їхню владу і здебільшого *тоді* не були „хвильовистами”. Це не значить, що вони всі мусіли працювати в Че-Ка або в карних відділах, — могли вони також працювати в секторі господарчому і допомагати ліквідувати ті українські економічні установи, які ще збереглися (як хоча би В. Гадзінський допоміг зліквідувати українську кооперацію, в тому „Дніпросоюз”), або ліквідувати освітні та наукові установи, що ще не стали слухняним знаряддям в руках окупанта (як це робив Скрипник вводячи в склад У.А.Н. партійців, що не мали відповідних кваліфікацій, і потім *ліквідуючи Українську Академію Наук*).

Можна було рівнож допомагати окупантові у ділянці містецькій та ідеологічній, торпедуючи все те, що не хотіло бути рупором, який би розголошував кождохасові посунення керуючої чужої партії та її ідеологію.

Ті з них, що виявили потрібну елястичність, — ті далі користувалися ласкою, ті ж, що повірили тій чи іншій черговій партійній тезі й, захопившись її популяризованням, не вміли відмовитися від неї на перший кивок влади, ті попадали у неласку. Де хто з таких, що потім „попали в неласку” (яка часто було пов'язана з засланням), опинившись серед нас, потайки захоплено згадують ті часи, коли вони ще користувалися такими ласками окупантів. Вони з одного боку, малюють нам ті часи, коли вони були ще „людьми”, як часи „ренесансу 20-их років”, а з другого, щоб *закрити* свою справжню роль, — представляють свої тодішні виступи, а також виступи таких комуністів, як Хвильовий, М. Куліш, Скрипник і т. п., як виступи „революційні”, що вимагали *виняткової відваги*. Тимчасом це було далеко не так. Проаналізувавши уважно хоча б навіть найгострійшу статтю М. Хвильового („Московські задри-

панки'), то ми і в ній не знаходимо нічого, з погляду *комуністичної* ідеології, яскраво „протизаконного”. Коли ж візьмемо цілість статей, то тоді й ця стаття *може бути* трактована як виступ *тільки* проти „російського міщанина” (отже не комуніста!), який, мовляв, „проліз” в установи і своїм „шовінізмом” підважує „мудру політику партії”. Потреба опановання „української культури” пояснюється в ній konieczністю взяти під контроль ком. партії культуру, щоб вона не набрала небажаного комуністам характеру. Одночасно в ній „бе” Хвильовий і по „автокефально-столипінському елементові”, це б то по українському національному елементові, що виявив себе в рухові, очолюваному Українською Центральною Радою, Директорією, що відновив український характер православної Церкви, елементові, що, за термінологією комуністів, *мав бути* обов'язково „куркульським”. Теорія „боротьби двох культур” також мала „марксистську” аргументацію.

Чи ці ідеї *вже в 1925-27 роках* були „контрреволюційними”? *Безперечно ні*. Адже ж ми знаходимо навіть у 1930 році у виступі ген. секретаря Ц.К.К.П.(б)У. — Косіора на XI зїзді такі слова:

„Велетенських успіхів... партія досягла, послідовно здійснюючи ленінську національну політику, провадячи боротьбу на два фронти — з *великодержавним шовінізмом* і з українським націоналізмом... Чи змінюється в зв'язку з безперечним зростанням українського націоналізму постава питання про боротьбу з великодержавним шовінізмом? Нині є такі люди, що говорять: як-що активізується український шовінізм, значить, змінюється постава питання про великоруський шовінізм. *Така постава питання неправильна, шкідлива, антиленінська.. Лінію партії на нещадну боротьбу як з російським, так і з українським шовінізмом, треба провадити цілком твердо і послідовно*”.

Такі тези проголошувала на Україні експозитора керуючої партії окупантів, навіть і після процесу С.В.У. та каяття Хвильового!

Ясно, що Хвильовий мав усі підстави думати, що і його виступи влада не трактуватиме, як „контрреволюційні” тим більше, що проти нього як опоненти виступали не лише партійці, але й люди (драгоманівці-москвофіли), що не мали нічого спільного з партією (напр. Дорошкевич). Так розцінюючи свої виступи і враховуючи своє минуле, — Хвильовий не міг

уважати свої виступи надто „небезпечними”, тим більше, що його виступи були друковані на сторінках урядової преси, а пізніше виходили окремими книжечками накладом Д.В.У.

Це значить, що в них, початково, ніхто (крім москвинів) не добачав якоїсь особливої єреси, та й пізніше не могли в них бачити нічого іншого, як лише і тільки „ухил”. Поки дискусія йшла в справі підвищення кваліфікації комуністичних авторів і пропагувалося „азійський ренесанс” — влада взагалі не мала наміру інтервенювати. Щойно висування провідної ролі „психологічної Європи” було небезпечним для московських окупантів. Приймаючи сказане під увагу, не можемо припускати, що ті виступи вимагали „великої відваги”, а коли так, то й каяття (перше) не було якимось несподіваним „заламанням”. Хвильовий міг припускати, що каяття розвіє всі сумніви, і він зможе собі дозволити ще щось написати, не надто числячися з тим, чи його слова подобатимуться, чи ні.

Звичайно, „хвильовисти” навмисне промовчують, що якщо у виступах Хвильового було щось справді незгідне з „лінією партії”, — то це були здебільшого думки, запозичені від Донцова або ЛНВ, а головно — ідея орієнтації не на Москву, а на „психологічну Європу”. Але, й ті думки Хвильовий, викривлюючи, поєднував з ідеями, що їх тоді ніби то ширила партія. Наслідком одержувався часто справді ледве помітний ухил, але цей ухил, завдяки гостроті вислову та інтенціям, завдяки натиску на тезу, яка в постановах партії була лише фразою, починав виразно дражнити московських і москвофільських керівників України. І тому, напр. не дражнили нікого з москвинів слова *москвина*, московського патріота-шовініста Белінського написані для москвинів по московськи, про потребу вчитися у Європи і про підрядну роль московської літератури, але подібні ж думки українця Донцова, висловлені зі становища українського, українською мовою, навіть забезпечені Хвильовим комуністичною аргументацією, — викликали у москвинів і москвофілів велике обурення і неспокій.

Можливо, що сам Хвильовий не передбачав рішучого *втручання влади* і не розумів, чим він властиво його спровокував, так як цього не хочуть розуміти й наші „хвильовисти”.

Московщина саме тоді, як слухно писав Донцов, „пригадала собі, що є в істоті речі авангардом Азії, близької їй духом”, і після ліквідації панування німецької династії, що силоміць насаджувала європейську культуру, СРСР під проводом уряду, в якому азіяти становили і становлять більшість, по-

чала гарячково відновлювати свої традиційні звязки і обертається цілим фронтом проти Європи. З дня на день ростуть у червоній московській імперії впливи Азії. Гомерову Іліяду й Одисею та Вергілієву Енеїду — заступають твори Руставелі, Джагара, Нізамі, а „олімпійця” Гете чи представників сучасної західньої літератури заступають такі поети, як Джамбул, Халід Алімджак, Турса Заде, Джевахашвілі і т. д. і т. д.

Москвини знають, що серед азійських народів їм, що вирости в атмосфері азійських впливів, завжди буде належатися керуюча роля. Вони свідомі того, що вони і політично, і мілітарно, і культурно перевищують інші азійські народи, а тому вони не мали нічого проти того, щоб і українці почали себе уважати азіятами та захоплюватися азійським ренесансом. Тому ніколи й ніхто з москвинів чи представників московської влади не атакував Хвильового за висунення ідеї азійського ренесансу. Були такі, що нею не захоплювалися й тільки! Тому й „наші” перефарбовані на українців москвини та москвофіли, наші „хвильовисти” захвалюють нам ідею „азійського ренесансу”. Тимчасом усяке намагання звернутися до культури Заходу, всяке намагання вчитися у геніїв західньої літератури не тільки було виразним рухом „проти течії”, але й з невблаганною льогікою загрожувало позбавити москвинів „ведучої ролі”. Орієнтація на культуру Заходу була одночасно ударом по московським впливам, вела до неможливого засуду московської літератури й культури до слів „в усякому разі — не на московську”.

Московщина могла дозволити Хвильовому дискваліфікувати московських приплентачів і посіпак „українскаво проісходження”, але не могла дозволити пропагувати зміцнення культурних звязків з Європою, бо така пропаганда підкопувала самі підстави московського пановання. Мало того — засвоєння „психольогічної Європи” вело послідовно до засвоєння тих політичних ідей, які у „Вальдшнепах” пропагує Аглая.

Цього всього правдоподібно не розумів М. Хвильовий, не розумів того, що він, в певному моменті ступивши на шлях вказаний Донцовим („Європа чи Росія”), почав „гратися з вогнем”.

Про це мовчать „хвильовисти”, щоб зробити з Хвильового „героя” та бажаючи й нині зберегти єдність обернутого проти Заходу фронту „народів Росії”, чи якогось тісніше звязаного. Промовчують вони, що тоді „центральною питанню” було ви-

сунуте під впливом Донцова питання, що загрожувало набрати альтернативності: „З Московщиною проти Заходу чи з Заходом проти Московщини?”

Наші „хвильовисти”, всупереч правді, ставлять наголос на вигаданій „революційности” ідеї „азійського ренесансу” і цю ідею, разом з де-якими менш важливими, в тому і кожде, згідне в основі своїй з партійною лінією твердження Хвильового, представляють нам як його сміливе відкриття, а його самого, як „борця й ідеолога”!

Дм. Соловій у книжці „Голгота України”, забувши про вигаданий тут „хвильовистами” т. зв. „ренесанс 20- років”, пише: „Ще в перші роки (1920-30) жорстоко розгромила влада большевиків (чому не москвинів? — Р. З.) *всі* форми вільного українського життя... дальший розвиток цього життя був *цілком підпорядкований* органам окупантів... люди почали відчувати, що задихаються... *оцією атмосферою*... треба пояснити тодішні самогубства, а в тому числі й самогубства таких відомих українських діячів, як М. Міхновський (консерватор, націоналіст, повісився року 1924) та Г. Сиротенко (кол. член уряду У.Н.Р., застрілився влітку в Полтаві)... І от несподівано, щоб випустити свіжого повітря, почали, кажучи образно, вибивати вікна українці — члени К.П.(б)У. ... у шерезі перших хоробрих виступав активний діяч визвольних змагань (?), ідейний комуніст, заслужений партієць... М. Хвильовий” (стор. 63-64).

Як бачимо, автор, щоб зробити рекляму комуністам, намалював *цілковито неправильну картину, перекручуючи* відомі факти. Не був Міхновський „консерватором”, тільки націоналістом, що з доручення таємної націоналістичної організації („Самостійників”), як і кілька інших, коротко працював у лавах консерваторів. А найголовніше те, що *він не впав духом і не повісився* під впливом якоїсь психічної депресії, або безнадійности („атмосфери”), *тільки тоді, коли Хвильовий та інші комуністи* — однодумці Фітільова думали, що є „панамі ситуації й завзято допомагали окупантам, спочатку опанувати Україну, а потім жорстоко „розгромлювати *усі* форми українського вільного життя” та через „Фітільових” підпорядкувати „дальший розвиток того життя окупантам”, — *тоді Міхновський знову ж з доручення націоналістів намагався* протидіяти *усім „Фітільовим” та їхнім господарям*. Саме в звязку з *цією протиакцією*, Міхновський в 1924 році приїхав до Києва, і за ту його протиакцію (може в наслідок одержаних від якогось „фітільовщика” інформацій) його *арештувало саме те Че-*

Ка, якого діяльністю так захоплювався Хвильовий, і якого співробітником можливо був. Тоді Міхновський, *знаючи, що йому загрожує розстріл, а перед тим „допити” зідеалізованих Хвильовим чекістів, що будучи, як вони признаються, тільки „нікчемами” в руках всяких Тагабатів, здатні вбити навіть власну матір, — повісився у в'язниці (а це далеко не „атмосфера”!) щоб не дати ворогові знущатися над собою.*

Отже то був не акт розпачу, — тільки прояв відваги і твереза оцінка свого становища, — то була „остання куля”, яку вояк залишає для себе. Дальші слова наведеної цитати є такою ж підлою брехнею, написаною з наміром представити *ворогів українського народу, зрадників (але за те комуністів) — борцями за той самий нарід, якого вони допомагали гнобити. Як ми це вже усталили, Хвильовий, якого п. Соловій зве „активним учасником визвольних змагань”, ніколи не брав участі в боротьбі проти московських більшовиків, натомісць справді брав активну участь у боротьбі тих московських більшовиків, проти українських визвольних сил, проти Директорії.*

Неправдою є, що Хвильовому і іншим *комуністам* бракувало того „повітря”, що було конечне для розвитку *української культури*, а правдою є, що коли ці „отаманчики” *большевицької „революції”* не вмiли добре виконувати директив влади й забуваючи, що період революційної боротьби, період, в якому ще було місце для певних „індивідуальних” інтерпретацій, минув, — продовжували заховуватися по старому, то окупанти, які вже їх не потребували, почали їх усувати. Щойно тоді почали послугачі окупантів, що зійшли на манівці, *загрожени особисто, „вибивати вікна”, але не на те, щоб рятувати українську культуру, тільки щоб рятувати себе.* Коли ж вони побачили, що врятуватися не можуть і „панська ласка” до „мурина, що зробив своє діло” є втрачена, вони почали *не після арештовання, не у в'язниці, а ще на „волі”, яку вони допомагали встановити, кінчати самогубством.* І це починає діятися *кілька років пізніше, ніж покінчили своє життя Міхновський і Сиротенко.*

Що це було так, зраджує книжка колеги п. Соловія — Підгайного, який про подібні власні переживання, *звичайно після свого арешту і після того, як почув від жінки, що заслужений помішник окупантів, комуніст Скрипник застрілився, пише так: „З цього мені було зрозуміло все, що робиться на так званій „волі”, і мені тільки хотілося жити, а волі не*

хотілося. Хай буде краща каторга, чим така воля. Як *не вміємо красиво жити*, так треба принаймні героїчно вмерти” („Недостріляні”, стор. 25).

Отже могли гинути в муках голоду 1921-22 років мільйони українців, могли гинути українці протягом усіх попередніх років в льохах Че-Ка, на засланні, в процесах С.В.У. і т. д. — але *це ще все* для різних Фітільових і Підгайних було „волею”,* і вони думали лише, як *їм особисто* на тій „волі „красиво жити” (пригадаймо слова Хвильового: „Я до безумства люблю ніжних женщин... і шкодую, що мені не судилося народитися таким шикарним, як леопард”)!

Маємо підстави твердити, що слова Підгайного про те, що „краще героїчно вмерти”, — були просто „красивою” фразою, бо ж він не пробував „героїчно вмерти”, тільки чіплявся за найбільш підле й важке існування, аби лише далі „жити”.

На підставі наведеного маємо цілковите право припускати, що Хвильовий, підчас літературної дискусії лише дещо (як йому здавалося) збочуючи з шляху, задеклярованого партією в *пропагандових цілях, не передбачав всіх можливих наслідків* того, а тому не може бути й мови про його „*нечувану відвагу*”, а й пізніше самогубство могло бути подиктоване звичайним страхом, боязню дістатися в лапи ним же оспівуваних чекістів.

На прикладі наведеного нами уривка з книжки Соловія „Голгота України” бачимо, що ті, що намагаються переконувати нас, наче б то виступи Хвильового, навіть в період, коли він захопився де-якими ідеями Донцова, слід розглядати як прояв виняткової відваги, — *не можуть довести свого твердження без явної брехні і перекручування фактів*.

Ще важче було б, коли б не виняткова непоінформованість західньо-українського читаючого і пишучого загалу, зробити з Хвильового „ідеольога”, та ще й до того, виключивши з „його ідеології” запозичені ним від Донцова ідеї, а в першу чергу ідею бодай культурної орієнтації на Захід і зірвання культурних звязків з Московщиною. Пишемо „бодай культурної”, бо, як видно, з поданого попереду автентичного матеріалу, не Донцов тільки Хвильовий підкреслив, що мова йде

---

* Напр. в 1927 р. лише на підставі відомостей *больш.* урядової преси було розстріляно не менше 204 душ, а заслано на термін 10 років — 832. А про скількох розстріляних не подала урядова преса, — того не знаємо.

лише про творення культури (літератури), „вістниківці” ж ніколи не відокремлювали культури від політики.

Але, відповідь читач, справа не в тому, як дивилися справжні українські націоналісти на зв'язок між літературою й політикою, і чи вважають нині „дискусію” за тіснійший контакт з Московщиною та її літературою, чи проти такого зв'язку, „старим питанням”, що має у нас свою історію, лише: як на ці питання дивилися учасники „літературної дискусії”, а також і маріонеткова „влада” УСРС?

Спробуємо, ілюструючи і підтверджуючи автентичним доказовим матеріалом свої думки, коротко відповісти на поставлене питання.

Не може бути сумніву, що *визначніші москвини* і москвофіли, починаючи з „батька” нашого модерного москвофільства — М. Драгоманова, прекрасно розуміли, що „культурна” орієнтація тісно пов'язана з політичною та що серед українців доводиться москвофілам ширити *практичне* москвофільство під плащиком *теоретичного* „всесвітнянства”, підкреслюючи при тому стало „спільність” московської літератури і культури (імперської) для всіх „трьох руських народностей”. Ще Драгоманов не тільки вигадав схему: „культура малоруська”, „культура великоруська” і „спільна культура російська”, але йому ж належить стосована нині комуністами московськими тактика поборювання (*в теорії*) „обох шовінізмів”, а в практиці — лише *одного* (звичайно — українського).

Застосовуючи згадану методу, виступають оборонці всякої залежності і зв'язку з Московщиною проти М. Хвильового, наче б то зі становища „об'єктивної безсторонності”, своїми аргументами однак зраджуючи, що вони далекі від неї, що говорячи про літературу, думають про політику і, що з цілковитою свідомістю боронять *драгоманівське* москвофільство.

Скерована проти Хвильового стаття в „Комуністі” з квітня 1926 року (ч. 93) на початку, щоб приспати чуйність *українського* читача і непомітно закрастися в душу, „атакує” яскраво-москвофільський виступ *проти* Хвильового *відомого москвофіла* — *Костя Буревія*. Ось це місце: „Нема чого говорити такі нісенітниця, що однакові політичні й економічні умови в Росії й на Україні! А Кость Буревій у розмові про літературні справи України так заявляє: „У нас на Україні і в Росії однакові політичні й економічні умови, а тому однакова боротьба”.

Далі автор цитованої статті вдає, що поборює К. Буревія, твердячи „не в однакових умовах доводиться і зараз працю-

вати комуністичній партії, радвладі в Росії і на Україні. Зрозуміле це вам, Костю Буревіє?" („Комуніст" ч. 93). Але повторюємо, це лише трік, бо не тільки тут же повчає стаття про конечність „виступати єдиними лавами" з москвинами, але й трохи далі вона ж доводить, немов „єдина система нашого економічного будівництва... приводить до утворення *єдиного цілого* господарчого організму". (Словом — „єдіная і неделимая!" — Р. З.). Далі ж іде завзяте захвалювання московської літератури, яке починається з запиту: „Скільки років треба, щоб ми мали кілька гарних *перекладів* на українську мову з західньо-європейських клясиків?", і такого „льогічного" висновку: „Га? А чого ж ви... піднімаєте такий галас на російську літературу?".*

Далі такі ж крутійські методи захвалювання самої московської літератури. З одного боку: „Ми проти старої російської літератури... що служила владній (пануючій — Р. З.) клясі", а з другого: „Ми за те, щоб художня творчість Пушкіна, Лермонтова й інших видатних письменників стала доступною для широких кол українських письменників".

У „Комуністі" з 28. IV. 1926 року (ч. 95) читаємо в продовженні статті дослівно: „Отже лозунг *проти* „літературної Росії" маємо замінити другим лозунгом „*разом* з літературною Росією"... а по цьому — цінне признание: „В свій час з приводу цього (то б то з приводу орієнтації на московську літературу — Р. З.)... *говорив Драгоманов і кликав* українську демократію не відштовхувати себе в справі літератури від російської революційної демократії, а йти разом з нею і... в основному, він мав рацію!"

Що тут говориться про літературу, а думається рівно ж про політику, доводять такі слова з тої ж статті: „Драгоманов говорив, що для повалення царату, який панує над усіма народами Росії, потрібна спілка демократії всіх народів, *одностайність думок* і виступів. Інакше повалити царат *неможливо*. Візьміть і прочитайте його „Чудацькі думки", „Листи на Наддніпрянську Україну"... і інші твори. Багато найдете ви там наївного по теперішньому часі, а багато і користного. І уявіть собі, що в основному свого часу Драгоманов переміг, а Грінченко був розбитий".

Тимчасом, хоча „Комуніст" і запевняє, що Драгоманов „в

---

* Так „західньо-європейські клясики" — стають... „російською літературою"!

основному мав рацію", але ми чудово знаємо, що в дійсності: а) царат був повалений *патріотично* настроєною *московською* демократією за посередництвом *московського ж* робітництва і військових частин Петербургу.* Тим самим ясна *помилковість твердження Драгоманова* про *конечність „співпраці“*, а тим більше про *„одностайність усіх думок і виступів“* усіх поневолених народів, як *конечну передумову* повалення царату; і б) „Одностайність усіх думок“ українців-драгоманівців з московськими демократами була справді дуже корисна, але тільки для імперіялістичних московських плянів, бо завдяки їй не використали українці московської революції для себе, хоча би в тій мірі, як її використали фінляндці, поляки, а навіть литовці, що „одностайности“ не мали і мати не хотіли.

Симптоматичним є, що навіть в 1926 році комуністи, коли їм треба зміцнити *москвофільські* настрої серед українців, *радіють їм читати того ж Драгоманова*, а з окрема „Чудацькі думки“ і „Листи на Наддніпрянську Україну“.

Що в дійсності варті аргументація і твердження проф. Драгоманова та чи і як „переміг“ Драгоманов, ми не будемо тут зясовувати, щоб не відхилятися від теми, відсилаємо натомиць читача до нашої праці „Національно-політичні погляди Драгоманова“ („Критичні нариси“ т. 3).

Наведені нами цитати не лишають жодного сумніву, як що-до того, в чому полягав *основний „ухил“* Хвильового, так і що до його генези *й стислого звязку з українським ґрунтом* (отже і з писаннями Донцова), а не з якимись іншими (московськими) впливами. Однак ми, для ще більшої ясности і переконливости, наводимо далі ще кілька цитат зі статті того ж советського критика, які ще повнійше висвітлять сказане. Ось ці цитати:

„Товаришу Миколо, ми любимо робітничо-селянську Україну... але коли перед нами повстає питання: разом чи не разом іти з пролетарською робітничо-селянською Росією, то ми кричимо, галасуємо — і так робимо — разом, поруч, у братній спілці, а не інакше“.

„Справа мистецтва в радянській Росії *в тій же мірі* повинна нас цікавити, як цікавить — *своє* мистецтво, *своя* література. Бо інакше розбрат в культурному будівництві *може* бути *перекинуто на політичні взаємини“*.

---

* Див. Млиновецький „Нариси з історії українських визвольних змагань“ („Про що історія мовчить’...) т. I.

Вже подані нами цитати ще й ще, з усією переконливістю, доводять, що неспокій, а то й переляк викликала у окупантів *боязнь втратити одну з найбагатіших колоній*, наслідком дальшого ширення ідеї, що слід почати вчитися у Європи, а не у Московщини і то не лише форм творчості, але й почати жити „духом Заходу”. Та ще більш переконуючим є те, що це ж питання, питання „Європа чи Росія”, довелося ясно порушити й на черговому пленумі Ц.К.К.П.(б)У., що ухвалив у справі гасла орієнтації на „психологічну Європу”, слідуюче: „Такі гасла можуть тільки служити прапором для виростаючої на ґрунті Непу української дрібної буржуазії, що розуміє... орієнтацію на Європу, ... як відокремлювання від цитаделі міжнародної революції, столиці ССРСР — Москви”.

Самозрозуміло тут навмисне звужено для баламучення мас і розуміння „Москви”, немов мова йде про саме місто, а не цілу Московщину. Що партійці розуміли, що була мова не про саме місто Москву, — доводять дальші слова: „Курс на звязок з буржуазною Європою, протиставляючи інтереси України інтересам інших радянських *республік*, ... розраховано якраз на задоволення потреб української буржуазії”.

Отже бачимо, що небезпечною була московським більшовикам *не московська ж ідея „азійського ренесансу”*, не ідея приналежності до гурту кинутих проти Заходу азійських народів (ідея „позичена” Хвильовим у тих же москвинів),* тільки навпаки — *ідея затіснення звязків із західнім світом, протиставлення інтересів України інтересам очолюваного Московою азійського блоку*, це б то ідея, як ми переконалися вже „позичена” у Донцова!

Рівно ж ясно кожному, кого саме підтримують наші „хвильовисти”, висловлюючися за ідеєю *азійського ренесансу і проти тісніших звязків з Заходом та протиставлювання інтересів України інтересам Московщини.**

Кожний, хто пригадає собі праці Донцова „Модерне москвофільство”, „Культура примітивізму”, „Підстави нашої політики” і погляди, що ми їх цитували за Л.Н.В., — не матиме сумніву, кому саме належать „*проскрибовані*” ідеї Хвильового

---

* Див. „Додаток ч. 1”.

* Еміграційні „хвильовисти”, як і московські більшовики, є проти цього основного „ухилу”, вважають його помилкою Хвильового, а навіть фальшують текст твору Хвильового „Вальдшнепи” (ст. 123, вид. 1952 р., Ульм).

і хто властиво спричинився до того, що дискусія на тему „Європа чи просвіта” перетворилася на дискусію величезного політичного значіння — „Європа чи Росія”.

Нарешті всі крапки над „і”, ставлять цитовані вже тут слова Донцова: „А звідси два висновки: перший (який робить Хвильовий) — треба вчитися у Європи, і *другий (якого ще не робить)*, — від Росії нема чого вчитися... „Ці слова ясно вказують на те, хто штовхнув Хвильового зробити той „другий” висновок, що викликав такий „рух” серед окупантів!

Більше того! Цитована нами стаття часопису „Комуніст” була не лише скерована проти висунутих Хвильовим антимосковських поглядів Донцова, але й була посередньою відповіддю на статтю Донцова, що появилася *перед* появою в „Комуністі” цитованої статті. Донцов же, в тій же, опублікованій безпосередньо перед тим статті, писав: „Ціла наша національна ідеологія ніколи не вийде з-за... дужок провінціалізму, поки не почнемо її будувати на *європейських* засадах, а це аж доти буде неможливо, доки *спершу* ідейно, а потім і політично не відірвемося раз на все від спілки з Росією... треба на тих, узятих із Заходу, „деталях”, які ми маємо вже, органічно створити власну універсальну ідеологію... Світ може числитися з нацією, що живе ідеями Леніна... але ніколи не рахуватиметься з нацією, яка живе *перекладами* з Леніна... З чисто соціального гасла комунізму *московські* большевики зробили свою національну ідею, ідею панування Росії над світом”.

Минуло від написання цих слів 60 років. Тоді міг не один пробувати їх заперечувати. Тепер — кожному ясно, яка глибока правда в них крилася. Ми знаємо, що справді „світ” рахується з тою нацією, що висунула Леніна, і не помічає „перекладачів”, та що московські большевики справді з ідеї Маркса зробили ідею московську — *панування Росії над світом*.

Чи ж можливо дивуватися тому, що москвини і москвофіли відразу збагнули усі можливі страшні наслідки того, що, хоч і у викривленій формі, але все ж повторив Фітільов ті думки голосно, викликаючи процес ферментації в багатьох українських головах. У цьому причина, чому під всяким сосом, в усякій формі, серед ріжних закидів Хвильовому, — все і завжди висувався *основний* закид, який, властиво, слід було робити не Хвильовому, тільки Донцову.

Москвини й москвофіли, поборюючи Хвильового підчас дискусії, робили те, що й нині роблять наші „хвильовисти” та

ріжний „шерех”, це б то *поборюють властиво ідею Донцова, „вістниківство”, або інакше кажучи — справжній український націоналізм!*

Ще більше підкріплює слухність наших міркувань і те, що тодішній редактор „Більшовика України” — Шумський, бажаючи допомогти Хвильовому і зменшити його вину, виступив на пленумі партії з промовою, яку опублікував у 2 числі „Більшовика України” за 1927 рік. У цій промові читаємо: „Хвильовий у полеміці й шуканнях шляхів розвитку української культури *несподівано став побіч українського націоналістичного табору... На превеликий жаль, треба констатувати, що автор „Кота в чоботях” — найвидатніший фундатор української жовтневої, пролетарської літератури, в запалі боротьби з просвітянщиною, ... несподівано, суб’єктивно того не бажаючи, але об’єктивно заговорив голосом „отих” українських громадських кол”.*

„Справа в тому, що тов. Хвильовий своїм *гаслом од Москви на Європу* об’єктивно, для самого себе непомітно, ... збивається на шлях єдиного національного фронту”, тоді, як „*Москва — столиця нашого союзу ... Це є наша Москва*”.

На цю статтю відповів, користавший тоді безмежним довірям вірний слуга Москви — Скрипник, і у своїй відповіді написав: „*Нас може цікавити те, що товариш Шумський, хвильовистське наставлення — „Не Москва, а Європа”, яке визнала червнева резолюція партії за буржуазний ухил суто політичного характеру, спробував прикрити своєю безвинною формулюванням: „Європа чи просвіта”.*

Думаємо, що наведених аж надто численних доказів, більш ніж вистачає, щоб ні у кого не лишилося навіть тіні сумніву, ані що до того, в чому полягає головний гріх („ухил”) Хвильового (з останньої цитати впливає, що навіть і „Європа” якось би пройшла, аби її висували проти українського національного руху, але не проти „священної” — Москви!), ані до того, — хто штовхнув „романтично” настроєного Фітільова на цей „гріх”!

Залишається ще додати, що налякані поважністю „страшного злочину” Хвильового, яким займався аж „червневий пленум” партії, — колеги Хвильового по літературній організації (все *комуністи і московські приплентачі*), це б то „вапліт’яни”, подали до відому таке своє рішення: „Хоча товариші і зреклися в листі (І. XII. 1926 р.) своїх помилок, проте надалі в остаточних по літературній дискусії висновках, а також у погля-

дах на шляху розвитку пролетарської літератури на Україні, між товаришами та рештою „Вапліте” не досягнуто згоди... постановили виключити тт. Досвітнього, Хвильового та Ялового зі складу „Вапліте”.*

Та Хвильовий, враховуючи свої попередні заслуги, безперечно, не розумів ще поваги ситуації та трактував своє каяття не надто поважно.

Так думаючи, Хвильовий дав до друку свої „Вальдшнепи”, першу частину яких він писав, безперечно, підчас дискусії, бо про них згадує у передмові до першого тому творів, що вийшов у 1927 році, як про річ, яка вже писалася („мій сюжетний любовний роман „Вальдшнепи” буде в третьому томі”).

З огляду на сказане не зробимо помилки, коли припустимо, що писати його почав Хвильовий десь в першій половині 1926 року.

Шукаючи, так би мовити, за „побудником”, який вплинув на Хвильового і викликав появу цього твору, мусимо знова прийти до того ж Донцова.

Безпосередньо перед тим, як Хвильовий почав писати свої „Вальдшнепи”, у грудневій книжці Л.Н.В. за 1925 рік появилася стаття Донцова, а в ній такі слова про Хвильового: „... Він би наново, не зважаючи на свій комунізм, підписався би обома руками під словами Івана Карамазова: „Я тобі повинен зробити одне звірення... Я ніколи не міг збагнути, як можна любити своїх ближніх. Власне ближніх, по моему, і не можна любити, хіба лише далеких.

Аби полюбити людину, треба, щоб вона сховалася; як тільки ж покаже вона своє обличчя, — і пропала любов”. В сім власне моменті екзотеризму добачаю я той здоровий момент, який може вивести нашу рознаталчену і розполтавчену літературу до того, чим повинна бути література великої нації, — виразом її інтелекту, що повинен будуватися на її генії, не в нім розпливатися”. (Примітка Донцова: „Ані на хвилю не припускаю, щоб Хвильовий прийняв мою інтерпретацію його творчості, проте уважаю її за вірну”)...

У тій же статті стверджує Донцов, що він більше надіється від наших Хвильових (очевидно, коли вони зі Савлів ста-

---

* Звертаємо увагу читачів, що М. Куліш, за відомостями (яким безпечніше не надто довіряти!) В. Радзиковича „стояв у проводі Вапліте” і був „вірним сином своєї нації („Українська література 20-го століття”, ст. 113), в цю критичну хвилину був не з тими, кого виключили за „ухил”, не з Хвильовим, тільки з тими, що „виключали”.

нуть Павлами), чим від емігрантів; бо — як каже він — мав рацію Шопенгауер, підкреслюючи, що „не з вівці виховала собі людина свого найліпшого приятеля, а з вовка”.*

Далі подаємо уривок з „Вальдшнепів”, який безперечно був відгомонам цієї статті Донцова, яка вплинула на письменника, і тому затямилась йому з неї і наведена нами попереду подробиця, щоб потому ожити у „Вальдшнепах”. Отже у Хвильового читаємо: „Шкода! — кинула Аглая й взяла резонерський тон. — Треба бути послідовним навіть і в дрібницях. Здається, Толстой *говорив колись, що найважче полюбити ближніх. Я думаю, що багато важче їх же таки зненавидіти справжньою ненавистю...*

— А ти, знаєш, цілком правильно спостерегла; я говорю про ближніх. Мені це твердження дуже подобається. Здається, мій „однофамілець” — Альоша Карамазов — *ставив якийсь там наголос на любов до дальніх. А я от думаю теж, що цей наголос треба перенести на ненависть до ближніх*”.

Очевидно, наведений уривок *формально* пов’язаний з твором Достоевського, але це лише дуже формально. Не можна вважати „збігом обставин”, жодним випадком, що Хвильовий: 1. спинився саме на цьому творі Достоевського; 2. з цього твору спинився саме на цьому реченні, котре, говорячи про самого Хвильового, зацитував Донцов саме перед тим, як Хвильовий почав писати своїх „Вальдшнепів”; 3. не випадково, що Хвильовий при тому поставив такий наголос на „ненависть”, ролю якої саме так яскраво підкреслював Донцов; 4. не випадково, що Донцов ототожнив Хвильового з Карамазовим (*під певним оглядом*), а Хвильовий, *почавши після прочитання цієї статті свій роман, назвав героя, який репрезентував фактично самого Хвильового, — Карамазовим.*

Тепер же мусимо підкреслити, що в основному опублікована частина „Вальдшнепів” пропагувала *ті ж ідеї*, які пропагував Донцов у „Вістнику”, з дуже невеликими змінами.

Твердячи це, ми не заперечуємо аж ніяк думки Л. Мосендза, що всі без винятку типи, виведені в „Вальдшнепах”, — е типами *не українськими*. Більше того, — вони надто часто мають характер лише „імен”, що існують тільки для того, щоб висловлювати ті „вістниківські” ідеї.

Вже на початку Карамазов так узаasadнює свою ненависть

---

* Донцову, звичайно, не вдалося з Хвильового „виховати приятеля”, бо Хвильовий не був „вовком”, тільки *московським „лсом”!*

до дружини Ганни: „Я її ненавиджу за те, що вона тиха і лагідна, за те, що в неї лагідні очі, за те, що вона *безвольна*”...

На запит товариша, з якого часу почав *так* думати Карамазов, він відповідає: „Саме з того, коли я весело подивився на майбутнє, коли в мене знову з страшною силою заговорила *воля до перемоги*, коли я знов почав безумно ненавидіти своїх обмежених сучасників”... „Дмитрій Карамазов *воістину пророк*”.

Можна би було вправді добачити в цих словах і впливи Ніцше, і Шопенгауера, але важко заперечити, що коли ми *не можемо* твердити, що *саме тоді* читав цих авторів Хвильовий, то навпаки, *ми можемо категорично твердити*, що тоді читав Хвильовий книжку Донцова „Націоналізм” (вийшла в 1925 році), а в другому і в третьому числі ідеологічного журналу „Більшовик України” безперечно читав статтю, написану з приводу появи цієї книжки, в якій писав автор тої статті: „Його (Донцова) *поклик до культивування* волі не позбавлений значіння і для нас”.

У „Вальдшнепах” виступає Карамазов як член *еліти*, як провідник, пророк, вищий за масу і оточення, яке стоїть далеко позаду і його не розуміє; звідси також слова: „Знова... більш серйозна розмова безперечно відбила б від нього й Вовчика”.

Далі не знаємо, чи справді пахощі морелів нагадували Карамазову на Україні саме Прованс, у якому він безперечно не бував, а не якусь з тих місцевостей, де ростуть морелі і де він бував, чи скорше така асоціація виникла *під впливом означення в „Націоналізмі” Донцова словом „провансальство” психіки — народу-провінції*. Це наше припущення є тим більше узаasadнене, *що цей же Прованс згадується і вдруге у „Вальдшнепах”, саме тоді, коли Аглая виправила Вовчикові якийсь ним ужитий москалізм і... „Вовчик спалахнув. Він хотів щось доводити, згадав чомусь (і зовсім не до речі) Прованс, провансальську літературу...”*

Ми певні, бо наведені аргументи за тим промовляють, що Аглая, назвавши Карамазова „справжнім *провінціалом*”, мала на увазі саме *ті властивості психіки, які мав на увазі Донцов*. На заперечення Карамазова, що він живе в столиці, — Аглая іронічно питається, чи не в тій, „що на Лопані?” Цей запит відразу мав визначити справжню істоту справи, це б то, чим є „столиця” — Харків і чим є українська советська „держава”!

Увага Карамазова „про нашу „закобзарену психіку” має

аж надто багато спільного з Донцовською „рознаталченою і розполтавченою літературою”. Ріжниця лише в тому, що Донцов *не конкретизував* того вислову і безумовно *не звязував* з „Кобзарем”, а Хвильовий скерував закид Донцова *на фальшиву адресу* тому, що дивився на „Кобзаря” *крізь драгоманівсько-українофільські окуляри*. Розуміючи *цілком неправильно* „Кобзаря”, Хвильовий накинувся з цілою тирадою на Шевченка, якому поставив ряд обвинувачень (*цілком не слушно*, бо всі ті закиди належалися *тільки* українсько-провансальським „критикам” і коментаторам та панегіристам Шевченка).

Ось, як зясовує Карамазов причини своєї ненависти до Шевченка: „А зате я його ненавиджу, що саме Шевченко *кастрував* нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба-просвітянина, що ім'я йому леґіон? Хіба це не Шевченко — цей, можливо, не поганий поет і на подив малокультурна і безвольна людина (ці два закиди запозичені Хвильовим з „української” критики, де їх перший пустив у рух... Драгоманов!) — хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати „по катеринячому”, бунтуватися „по гайдямачому” (цей закид взято з „Послання” Маланюка) й дивитися на світ і будівництво крізь призму підсолоджененого страшними фразами пасеїзму? Хіба це не він — цей кріпак — навчив нас лаяти пана, як то кажуть, за очі й пити з ним горілку та холуйствувати перед ним, коли той фаміліярно потріпає нас по плечу й каже: „А ти, Матюша, все-таки талант”. Саме цей іконописний „батько Тарас” і затримав розвиток нашої нації й не дав їй своєчасно оформитися у державну одиницю. Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України. А я от гадаю, на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж досі, ... бо в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотичними українізаціями* в соціяльних процесах вона виконує *ролю* тормоза”.

„— Цілком справедливо — погодився Карамазов — кіл очевидно вибивають колом, „закобзарену” психіку можна вибити тільки, так би мовити, *загаяватизованим* „Капіталом”. —

— „Це не в брову, а в око — з захопленням сказала Аґлая.

— „Без якогось Льонґфельо і справді вам не зробити своїх економістів і політиків”.

---

* У виданні „Вальдшнепів”, випущеному в світ ульмовськими „Українськими Вістями” це слово цілком *підмінене* іншим, а саме: „українцями”, яке основно змінює думку. Мета — ясна!

Подавши ці уривки, не зашкодить нагадати, що саме в 1926 році була друкована в Л.Н.В. стаття Донцова „Про дух американізму” (стор. 357), в якій її автор *протиставив* той „дух американізму” — духові українського провансальства, безхребетності і підкреслював *ролю ентузіазму і своєрідного ідеалізму у всьому, в тому числі й економіці*. Чи не ця стаття натхнула Хвильового, підсовуючи ідею „вибивання” того духа провінціалізму Льонгфельом, загаяватизованим „Капіталом”, Америкою? На це можна зауважити, що Донцов ні словом не згадував у своїй статті про Маркса, але не треба забувати, що

1. Карамазов є ще поки що *комуністом*,
2. *не має він чим заступити „Капіталу” і*
3. *втілення „чистого націоналізму” — Аглая не забуває тут же з притиском сказати: „От я тільки думаю, що Маркса ти зовсім даремно припрягаєш сюди... Бо Маркс є зовсім чужорідний елемент для вашої країни.*

З цим останнім твердженням тепер ще не може згодитися Карамазов, але він *думатиме над ним і до нього ще вернеться*.

Ми знаємо, скільки місця уділив у своєму „Націоналізмі” Донцов підкреслюванню ролі „національної романтики”; — Аглая виступає *також* проповідником „національної романтики”. Від цієї теми вона переходить до „*проблеми ненависти*” і каже: „Є дві ненависти: справжня і твоя, недоношена. Перша — *велика ненависть і вона творить життя*. Ця ненависть не знає „ближніх”. Друга, недоношена, це тільки тінь від першої”.

Є, безперечно, всі підстави припускати, що Хвильовий такий наголос на значіння ненависти поставив *не без впливу того ж ЛНВ* (Зокрема стаття „До старого спору” з 1924 р.). Знову ж твердження Карамазова, що „хто хоче жити в наші дні, той обов'язково мусить починати з абетки...” і, як додає Аглая, ... „*витягувати з архіву старі гасла*”, має дуже велике значіння. Не менш вартим уваги є і те, що Карамазов і на це погоджується, але є й далі неясні для Хвильового питання, і тому, як слушно каже Аглая, він „з одного боку, висловлює безперечно мудрі думки, а з другого — *плутається в Леніних, у клясах то що*”. Саме тому, що Карамазов *не є націоналістом* у справжньому значінні цього слова, бо відродження нації далі „*мислить як засіб, не як мету, як чинник, що допомагає розв'язати основну соціальну проблему*”.

На це Хвильовий не без причини наказує Аглаї відрубати: „*Значить, із твого відродження ні чорта й не вийде*”, але безперечно має рацію і Карамазов, бо „*відродження нації*” не

може обмежуватись до абстрактного гасла, мусить мати *оригінальний*, докладно розроблений також соціяльний програм (і всі інші проблеми), щоб той, хто за нього бореться, знав докладно, за що саме він бореться, за право, як укласти своє незалежне життя, як він хоче його будувати, на яких світоглядних основах. Але цей соціяльний програм має *впливати* з націоналізму, а не з соціялістичних та ліберальних підставових тверджень (як це було в „Націократії” Сціборського).

Значіння „Вальдшнепів” саме в тому, що Хвильовий в них пропагував під московсько-большевицькою окупацією ідеї, котрі висунув *перед тим* Донцов у ЛНВ, у „Націоналізмі” та в своїх статтях. Лише маючи це на увазі, можемо зробити належний висновок з тиради Карамазова, досить механічно наведеної до особи Ганни — тиради, яка мала на меті поставити перед *жіноцтвом* України питання про потребу виховання дітей з *новою психікою*, новими думками, в дусі думок Донцова, хоча, звичайно, Донцов там не названий, згадуваних нами.

Ми не знаємо закінчення „Вальдшнепів”, і тому для нас це поки що „Декляративна заява”, — ми не знаємо, чи Карамазов, остаточно поборовши внутрішню кризу, „убив” би „минуле”, чи з огляду на брак опрацьованого ким іншим повного „символу віри” — як і Хвильовий, не можучи знайти „велику ідею”, якій би *цілком* віддався, заплутався б і, скапітулювавши, *вбив би себе...**

Безперечно, мав підставу Хвиля закидати Хвильовому, що він у „Вальдшнепах” пропагує ідеї націоналізму пропагованого Донцовим, і мав рацію Чубар, оскаржуючи Хвильового в ідеологічній залежності від Донцова. Однак і Хвиля, і Чубар *не хотіли* й боялися ширення тих ідей, таких *небезпечних* для окупантів та їхніх слуг.

Розуміють рівнож і еміграційні „хвильовисти” советського походження, що *неможливо заперечувати* наявність впливів Донцова у „Вальдшнепах” і в *кращих* публіцистичних статтях Хвильового. Але ж наші „хвильовисти” *поборюють*, як і Хвиля, та взагалі як комуністична партія, власне справжній *український націоналізм*, і для боротьби з націоналізмом хочуть використати Хвильового, а тому хоч би ті ж „Українські Вісті” в уже цитованій „Передмові” пишуть, що вони хочуть

---

* Очевидно, в ці припущення не включаємо ще *дуже імовірні* інші можливості, а саме — „отверезіння” і... повернення до ортодоксального комунізму!

трактувати „націоналізм” — „за М. Хвильовим, а не за Донцовим”!

Ширячи ж „погляди Хвильового”, а одночасно відкидаючи погляди Донцова, відкидаючи те, що було основним його „ухилом”, нові „хвильовисти” з усією неблаганністю логіки мусять уважати вартісною або створену Хвильовим абсурдну мішанину з поглядів Донцова і поглядів Леніна (тенденція „хвильовистів” — лишити з Донцова як найменше, і те, що неможливо усунути, — приписати Хвильовому), або мусять надавати вартості *лише* поглядам комуністичним і хотіти ті погляди поширити.

Остатнє припущення, самозрозуміло, будуть наші „хвильовисти”, з причин тактичних, рішуче відкидати. Перше ж припущення, а саме, що хтось, вмюючи логічно думати, може уважати ту чудернацьку сумішку кращою за *послідовний і ясний націоналізм Донцова*, — також треба відкинути, бо *сам Хвильовий був не високої думки про ту протиприродну сумішку*. Ось що читаємо на цю тему в „Вальдшнепах”:

„Словом, Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: *немає виходу*. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, „зрада” не тільки партії, але й тим соціальним ідеалам, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде зрада самим собі. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинилися на якомусь ідіотському роздоріжжі. І от Карамазови почали філософствувати і шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерський перпетуум мобіле:* шукали такого становища, коли й вівці залишаються цілі, й вовки не почуватимуть голоду”.

Отже лише ті з „хвильовистів”, які дійсно *не мають прихованих намірів і не розуміють*, що вони „зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі”, які думають, що „парикмахерське перпетуум мобіле” (захвалюване тими „хвильовистами”, які чудово знають, куди вони хочуть затягнути еміграцію) справді є краще за блискучі й логічні *концепції Донцова* — лише ті можуть воліти ту чудернацьку сумішку ідей, яку можна знайти у „Вальдшнепах” і де-яких статтях Хвильового.

Для справжньої політичної української еміграції є шкід-

---

* Це б то — вічний двигун, що мав би всупереч законам фізики сам собою вічно рухатися. „Парикмахер” (фризієр), не знаючи фізики, може пробувати такий прилад збудувати.

ливі, як бойківсько-шерехівські „філософствування”, так і „шукання” такого „парикмахерського перпетуум мобіле”, в якому б поєднувалися, лишаючися „цілими”, всі комуністичні „вівці” (матеріалістичне розуміння світу, колективістичні ідеали, пошана до комуністичних „божків” українського походження — діячів вигаданого „фітільовщиками” вже на еміграції „українського ренесансу 20-их років”, орієнтація на „прозрівшого” енкаведиста, бажання зберегти спільноту, яка зветься „многонаціональний советській народ”, ненависть до Заходу, ненависть до українського націоналізму і т. д.) з націоналістичними „вовками” (ідеалістично-позитивістичним світорозумінням, культивуванням волі, поділом на масу і еліту, націоналістичними фразами, бажанням визволитися культурно і т. п.).

Для справжньої ж політичної еміграції нині цілком не потрібні ті ідеї, які пропагував Хвильовий у „Вальдшнепах”. Еміграція може все *користне*, що є в тому творі, пізнати *безпосередньо з джерел у невикривленому вигляді*. Для мешканців же УСРСР навіть „Вальдшнепи” були користні, бо будили думку і тим самим були дуже шкідливі, а то й *небезпечні* для окупантів України, для москвинів і їхніх попихачів. Тому не можемо дивуватися, що керуючі чинники звернулися до Хвильового з досить категоричним жаданням.

І ось у цьому критичному, рішачому моменті М. Хвильовий обрав *цілковиту капітуляцію* і то, як побачимо далі, *капітуляцію фактичну і щирю*. Він палить другу частину своїх „Вальдшнепів” і складає в лютому 1928 року „Заяву” до Ц.К. Ком. Партії*, в якій *не лише зрікається всіх досі ним боронених поглядів, але й заплямовує ці „помилки”*. Крім того пише в тій „Заяві”: „Я прошу всіх літературних однодумців рішуче відмовитись від тих форм боротьби на літературному фронті проти вульгаризаторів, що в них до цього часу велася боротьба, бо таку боротьбу, як я в цьому цілковито переконався, неминуче використовує *українська контрреволюція* в своїх *класових інтересах*”.

** Видрукована була 28. II. 1928 р. в „Комуністі”. Уривки з неї див. у „Додатках” в кінці книжки.

VI.

ШЛЯХОМ САМООБПЛЬОВУВАННЯ І ДОНОЩИЦТВА

Вже в третьому томі творів Хвильового, датованому 1930 роком (хоча, звичайно, ті твори писалися й друкувалися раніше), помітний виразний нахил *уникати* всякої, навіть партійної, „проблематики” й дискусійних питань, поруч із виразним скерованням вістря *проти* українських партизанів, що провадили боротьбу з червоною Московщиною, а також взагалі помічається намагання цілковито *приховати* національний характер боротьби 1917-21 років.

Новеля „Мати” в драстичній формі суггерує читачам, немов боротьба 1917-21 років була *тільки і виключно* „громадянською” війною, в якій „брат” хотів убити „брата” (а помилково вбив матір). Ця концепція надзвичайно користна для окупантів, бо виключає навіть будь-яку участь у боротьбі чужинців, а тим більше — чужинецьку навалу.

Вправді в сатиричному творі „Іван Іванович” можуть навіть добачити щось „антипартійного”, але це безперечно не так. Тоді, коли писано цей твір, в пресі було подостатком статей, що атакували й пятнували тих „псевдо-комуністів”, які пролізли в партійний апарат і навіть у провід. Таке „вिकривання” було *користне для влади*, бо воно посередньо *усправедливлювало* ті арешти і усунування з проводу, які мали і мають місце в УССР, і *скероване воно не проти партії, а проти тих, кого партія „в своїй мудрости” усуває!*

Новеля „Злочин” неумотивована психологічно, має усаднити той же комунізм як щось, що непереможно охоплює й опановує життя, як щось, чому неухильно належить майбутнє. Є в ній, звичайно, й антирелігійні думки.

Оповідання „З Вариної біографії”, писане навмисне з *більш ніж „натуралістичними”* подробицями, має виразну тенденцію кинути тінь і *опоганити* евангельське оповідання про народження Христа.

Обурюючо-цинічне комуністично-пропагандове оповідання „Наречена” має захляпати болотом і представити в найгіршому світлі українських партизанів, роблячи з них не борців проти окупантів, тільки огидних, жорстоких, озвірілих бандитів, що знущаються й гвалтують самотню дівчину.

Ту ж мету мав Хвильовий, пишучи наступне оповідання „Бандити”, яке змальовує тих же українських партизанів як звірюк-садистів, пяних бандитів, а заразом і боягузів, що ду-

мають лише про власну шкіру, рятуючи яку, вбивають один одного. Що всі, щойно згадані, оповідання були в істоті речі лише пропагандою на користь окупантів-большевиків і що мали узаasadнити большевицькі езекуції й розстріли, — це не підлягає сумніву.

Тільки три останні оповідання є більш менш аполітичні, хоча, читаючи оповідання „Шелихвіст”, несамохіть не можемо позбутися вражіння, що в ньому описані не переживання мисливця, викликані випадком з качкою, тільки переживання ката, який невдало розстрілював людину.

Словом, майже цілий третій том складають твори *виразно комуністичні і ворожі українському рухові, користні ж тільки для окупантів.*

Оповідання Хвильового, що ввійшли до третього тому, ще більш менш відомі літераторам, читачам і публіцистам західньо-українських земель та старої еміграції, натомісць *майже цілком невідомі* ті дрібні белетристичні його твори, що були писані після виходу третього тому і розкидані по комуністичних журналах, як рівнож писані пізніше статті Хвильового на ідеологічно-літературні теми. Одні й другі — варті спеціальної уваги, бо *лише знаючи також їх, можна дати остаточну ясну відповідь* на питання: що нам „дав” М. Хвильовий і яке було його „каяття”?

Перед тим, як спинитися на де-яких виступах Хвильового з часів по 1928 році, даємо оцінку його заховання по цій даті, взяту зі статті того самого Андрія Хвилі, що найбільш гостро оскаржував Хвильового в ширенню націоналістичних, „фашистських” ідей у „Вальдшнепах”, це б то у ширенню тих ідей, які нині звуть наші „хвильовисти” — „вістниківськими”.

Отже той же Хвиля в „Критиці” за квітень 1930 року, це б то більш ніж два роки після другого каюття Хвильового, пише: „Хвильовий визнав свої помилки й роботою своєю допомагає партії поборювати український націоналізм, особливо на культурному фронті” (стор. 11).

Як бачимо, „головний прокуратор”, що оскаржував Хвильового, тепер, на підставі більш ніж двохлітньої обсервації, стверджує, що Фітільов „своєю роботою” (а не словами!) допомагає поборювати український націоналізм, а вираз „особливо на культурному фронті” свідчить, що він також допомагав його поборювати і не „на культурному фронті”! Ми не маємо матеріалів, які б давали право твердити, що тут натякається знову на „роботу” в енкаведе, але маємо підстави твер-

дити, що ця „робота” була в ділянці, яка не має нічого спільного з культурою і мусить йти в парі з діяльністю енкаведе.

Далі, в тій же статті, читаємо: „Хвильовий став на партійні позиції, але хвильовизм у нашій країні має ґрунт і проти нього треба нещадно боротись, він бо живучий і небезпечний”.

Згадане речення стверджує, що після успішної ліквідації спроби поєднання комуністичних ідей з націоналістичними ідеями Донцова — „бойовим завданням”, яке висуває влада окупантів, є вже ліквідація найменших проявів стихійного націоналізму, що його звуть тепер окупанти також „хвильовизмом”. З того ж речення випливає, що власне „вістниківство” — має ґрунт на Україні.

І ось ми обсервуємо виняткове явище: Хвильовий, здививши самого себе й відрікшись від того, що писав, стає сам до послуг владі у „викриванню хвильовизму” інших!

Звичайно, в суспільстві, яке виховували окупанти, уважається одною з чеснот безнастанне донощицтво! Доносять всі: брат на брата, приятель на приятеля, жінка на чоловіка, сестра на сестру, діти на батьків і т. д. Але й самі донощики доносили один на другого! Чи ж слід дивуватися, що й на Хвильового також далі сипалися „літературні” доноси? Адже ж і на самого Берію хтось доносив!

Однак тому, що Хвильовий „вірою і правдою” служить окупантам, навіть Хвиля мусить брати Хвильового під свій захист, пишучи: „Тов. Хвильовий бореться проти українського націоналізму. Чому ж тепер, коли тов. Хвильовий став на партійні позиції, проти нього здійсмають цькування?” . . . . .

Боронять тепер Хвильового і Чубар, і Косіор, і Скрипник, а сам Хвильовий, намагаючися вислужитися перед окупантом, доходить до писання таких ганебних слів (які, на жаль, не лишаються тільки словами):

„Від рецидивів ефремовщини ми не забезпечені, але від рецидивів хвильовизму тим паче; сьогодні він виступає як хвильовизм, завтра як шумскізм, потім як волобуєвщина, ще колись як яворщина то-що... Робота над ідейним обезброєнням хвильовизму в такій же мірі необхідна, в якій вона необхідна над ідейним обезброєнням ефремовщини”. („Критика” 1930 р., стор. 27). Ці ганебні слова написав Хвильовий підчас процесу С.В.У.

Вправді та його стаття не задовольнила Скрипника тому, що процес С.В.У. був влаштований тільки для того, щоб переконати народні маси, немов усі українські діячі лише прикри-

ваються гаслом самостійності України і іншими подібними гаслами, а в дійсності борються тільки за класові інтереси, за інтереси „куркуля”, на самостійність же їм „начхати”. Тому й пише Скрипник з приводу статті Хвильового: „Треба було пригадати ту класову суспільну аналізу хвильовизму... який був літературною модифікацією прагнень куркуля й буржуазної та дрібно-буржуазної інтелігенції” (там же, ст. 29)*.

Як і слід було сподіватися, Хвильовий застосовується до цих вказівок і починає нищити „хвильовизм”.

З завзяттям вишукує він у інших авторів найменші прояви „хвильовизму” і на сторінках журналів „нищить” той „хвильовизм” і твори авторів, у яких він мав би виявлюватися. Звичайно, в тих умовах, які панували і панують на окупованій Україні, таке „викривання” не є просто висловленням погляду критика чи письменника, але завжди є також поданням „матеріалу” для енкаведе. Така „критика” в УССР, практично, є одною з форм донощитва.

Звичайно, ми тут не будемо наводити виступів Хвильового в пресі проти оскаржених у процесі С.В.У. (статті: „Хто ще сидить на лаві підсудних” і інш.), бо такі виступи природні у людини, яка вже від 1918 року боролася в лавах окупантів зброєю, провокацією, пропагандою й терором проти всіх тих українських угруповань, (всіх не комуністів, не слуг Москви), яких репрезентанти в цьому процесі опинилися на лаві оскаржених.

Натомісьць подаємо далі кілька уривків зі статті Хвильового, який вишукує і нищить „хвильовизм” у творах своїх колег — письменників-комуністів, або комуністичних приплентачів, та оскаржує разом і критиків-комуністів, що так, як він, воювали і воюють проти українського націоналізму.

Спиняємося на тій статті, яка повязана зі справою, що потрапила у нашу еміграційну пресу і яка була після того подана цілковито неправильно такою „науковою силою”, як... проф. Ю. Бойко (псевдо, яким користується вихована на діалектичному матеріалізмі людина, що не має нічого спільного з бойками).

Справа малася так: після ліквідації „Літературного Ярмарку”, що його партія визнала, на підставі статей-доносів, зараженим „хвильовизмом”, Хвильовий згуртував групу своїх

---

* Цю вимогу виконав М. Куліш, написавши в 1930 році „Патетичну Сонату”.

однодумців довкола місяшника „Пролітфронт” („місяшник обєднання студії *пролетарського літературного фронту*”).

Натурально, існували ще й інші літературні угруповання, а серед них „Нова Генерація” — організація т. зв. українських футуристів, яка, рятуючися від нагінки з боку комуністичних прислужників, *в тому часі* деклярує свій перехід на комуністичні позиції, це б то ті, на яких стояли і „Ваплітяни” і стоїть Хвильовий. М. Хвильовий, щоб прислужитися московським большевикам, „нюшить” за проявами українського націоналізму, та починає вишукувати і у членів „Нової Генерації” прояви того „українського націоналізму”.

Підчас літературної дискусії, як запевняла в редагованому Хвильовим місяшнику „Політфронт” „Варвара Жукова” (псевдо), — „панфутуристи мовчали й заговорили тільки після того... коли вже й сам М. Хвильовий відмовився від свого ухилу.” („Пролітфронт” ч. 3, за 1930 р., стор. 318). Та й те „говорення” зводилося до твердження, що краще було б не підтримувати фінансово групові журнали.

Таким чином (як впливає зі слів В. Жукової) і після каяття Хвильового вони не атакували „хвильовизму”. Але Хвильовий, як ми вже сказали, хоче „дати докази” щирости свого каяття і своєї відданости владі і тому: 1) деклярує: „Політфронт” *нещадно бореться з усіма дрібнобуржуазними і націоналістичними ухилами в літературі, від кого б вони не виходили*, викриваючи ті чи інші ідеологічні зриви в своїх лавах, ми будемо давати гостру відсіч і рецидивам тих помилок, що мали місце в „Літературному Ярмарку” і 2) береться винищувати ті „ухили” у інших.

У рямцях цієї останньої акції співробітники редагованого М. Хвильовим журналу пишуть про „ідеалістичні концепції теорійок „Нової Генерації”, про „серйозне збочення націоналістичного характеру її окремих письменників”.

Редактори журналу М. Хвильовий і А. Любченко містять в згаданому місяшнику *наклепницьку* статтю-донос „Жукової”, яка починає її просто і ясно, пишучи дослівно: „Я хочу довести, що *націоналістичний ухил „митців” „Нової Генерації” не є випадковий, а виходить із суті футуристичного напрямку в мистецтві, що, як і фашизм в країні, базується виключно на націоналістичних підвалинах*” („Пролітфронт” ч. 3, ст. 205, 1930 р.).

З огляду на винятково гідку роль „Варвари Жукової” в справі підготовки „громадської думки” (яке завжди в СССР

попереджує процеси аранжовані Н.К.В.Д., а також розстріли і заслання) та на співвідповідальність у цій справі Хвильового, мусимо з'ясувати коротко, ким була „Варвара Жукова”.

„Варвара Жукова” це одно з псевд, уже згадуваного в книжці Костя Буревія, який був початково московським лівим соціал. революціонером, а потім, не вступаючи до жодної з українських партій, як стала очевидною перемога комуністів над усіма, хто пробував їх усунути від влади, — перейшов у число членів московської ж комуністичної партії. Пишучи по-українськи, Кость Буревій завжди боронив найбільш скрайні москвофільські погляди. У році 1926 пише й друкує К. Буревій 40-сторінкову брошурку „Європа чи Росія”, в якій, захлинаючися від захоплення, кричить про велич московської літератури, критики і... навіть перекладів. Ця брошурка була виступом, скерованим безпосередньо проти тої ідеї орієнтації на „психологічну Європу”, яку під впливом Донцова висунув Хвильовий. Підозрілим є, що саме ця брошура, яка: а) боронила московської супрематії і б) викликала загострення дискусії й спровокувала Хвильового до ще виразнішого зформулювання антимосковського становища, — була видана... „накладом автора”, так, немов би комусь залежало, щоб дискутанти не тільки не могли зорієнтуватися в становищі, яке мала б зайняти влада, але щоб навіть могли припускати, немов влада цілковито байдуже ставиться до дискусії та не збирається в ній брати участі, або, хоч би — боронити москвофільських поглядів.

На цю брошурку К. Буревія (він же — „Варвара Жукова”) відповів, як ми знаємо, М. Хвильовий статтею „Московські задрипанки”, яка й дала владі багатющій матеріал для організації „нагінки” за „хвильовизм”, скерованої проти всіх, хто не виявлював належного захоплення всім московським*.

Для того, щоб виступ „Варвари Жукової” в „Пролітфронті” був зрозумілим читачам і ясною була роль Хвильового, мусимо попередити нагадати про організацію, проти якої він був скерований.

У Києві від 1920 року існувала літературна організація „українських футуристів”, які себе звали в 1923-25 рр. „пан-футуристами”. Належали до неї Семенко, Шкурупій та інш.

---

* повторюємо знова: питання про те, чи Хвильовий діяв сам як провокатор, чи навпаки — був одною з жертв провокації, — залишаємо без відповіді за браком доказів.

У перший час свого існування це угруповання сповістило: „Мистецтво є пережитком минулого... *футуризація мистецтва* — це *загибель мистецтва*. Панфутуристи *ліквідують мистецтво*. Смерть мистецтву”. („Семафор у майбутнє”). Пізніше це угруповання відмовляється від цього „вірую” і „Аспанфут” заявляє, що „мистецтво є засіб для створення *комуністичної культури*”, переходячи так в комуністичний табор.

Течії, подібні до цієї, відомі як „скрайне ліві” течії мистецтва, безперечно слід уважати проявом дегенерації й розкладу. Успіх таких течій в якомусь суспільстві є ознакою його розкладу. Комуністи уважали такі течії (мова не лише про панфутуризм) користними в тому *початковому* періоді, коли треба було „*прискорити гниття й розпад буржуазно-февдального мистецтва*”. Під цим оглядом уважали вони також користними і ширення хворобливого сексуалізму, пропаганду проти родини, нездорові „шукання” такі, як в „Докторі Серафікусі”, і „вільне кохання” подібне до змальованого в „Місті” Підмогильного, або в „Майстрі корабля” Яновського. Гниття було навіть *конечним* (певно тому і з тою ж метою ширять тепер того роду „твори” й серед еміграції). Однак після закріплення влади в своїх руках та переходу до „будівництва” держави, опертої на новому поколінню, — керовники московської імперії вже не потребують тих течій, більше того, — вони стають не лише *небажаними*, але й *загрозливими*, бо можуть ширити гнилизну далі, але тепер вже серед нової пануючої верстви і пролетаріату. Розклад мистецьких форм тому також уже стає *небажаним*. На намагання розкладу навіть самої мистецької форми вже дивиться влада вороже й у цій ділянці рівнож наvertsає в бік реалізму.

Уважний спостерігач мусив помітити величезну різницю між самим стилем хоч би творчости Хвильового до „Вальдшнепів” і пізніше.

Панфутуристи, при кінці двадцятих років починають видавати „Нову Генерацію” і намагаються пристосуватися до нових вимог, але це їм не вдається, — вони були здатні лише і тільки до *деструкції*, і тому мусять зникнути. Основна лінія політики партії вимагає *ліквідації* цього угруповання з його культом *богеми*, *каварні*, „25 віку” і... *європеїзму*! Тому не випадковим є, що К. Буревій, оборонець переваги і значіння московської літератури та культури, має підготувати ту *лікві-*

дацію грандіозним скандалом, так, як процес архидіякона Києво-Печерської Лаври мав підготувати ліквідацію монастиря (Києво-Печерської Лаври).

І ось в 1927 році, з метою скомпромітовання „Панфутуристів”, пролазить в число співробітників органу панфутуристів Кость Буревій, під псевдом „Едварда Стріхи”, що наче б то більшу частину життя перебуває в Парижі, куди стало їздити з Москви в характері дипломатичного курера. Він, звичайно, не показується до редакції, лише пише до неї листи і надсилає свої „твори” і вдає з себе „панфутуриста”. Його твори — це дбайливо прихований під „футуристичною” фразеологією злобний шарж на панфутуризм. Нарешті, коли Буревій став, так би мовити, одним з чоловічих співробітників органу „панфутуристів”, співробітником, якого протягом майже трьох років уважали за „панфутуриста”, — він, в 1930 році, в ч. 5 журналу „Критика”, містить статтю, в якій признається, що він вдавав з себе співробітника того угруповання з метою його скомпромітувати й осоромити. Як головну причину свого бажання скомпромітувати „Нову Генерацію”, подає цей завзятий москвофіл на ст. 82 „Критики” бажання знищити цих „прихильників європейської літератури”*

К. Буревій пише про себе: „Едвард Стріха” має виступати в образі справжнього денді або пшюта, ... щоб забити паморочки де-яким нашим палким прихильникам Європи”. Отже, сам Кость Буревій тут говорить, що і в цьому випадкові він діяв проти прихильників Заходу, небезпечного і ненавистного москвинам. Власне з цією метою він писав статті і вірші. Про один з тих віршів він же пише таке: „Змісту ніякого. Цілковита нісенітниця з алітераціями на з”*** Редакція щойно в 1928 році почала догадуватися в чому справа. Отже дістався К. Буревій, як сам до цього признався, в число співробітників органу українських панфутуристів з метою своєю діяльністю (статтями) штовхнути це літературне угруповання до дій, які мали вести до його розпаду й компромітації***.

---

* В справі орієнтації на Європу знаходимо у Гео Шкурупія таке: „Взагалі орієнтація на Європу, що її запропонував лідер цієї групи М. Хвильовий, виглядає тут дуже провінційально і кумедно. Від Європи береться те, що там уже застарівше на 50 років”.

** Цю власне (та інші подібні) „нісенітницю”, за свідченням самого її автора, видано в Нью Йорку (К. Буревій „Пародези”).

*** див. „Примітку ч. 2” при кінці книжки.

Тут слід нагадати, що Кость Буревій почав свою „шляхетну” діяльність під прибраним імям Е. Стріхи на сторінках „Нової Генерації” в 1927 році і провадив її до кінця 1928 року, а в 1930 році „розкрив” на сторінках большевицької „Критики” своє псевдо і наміри, з метою доконати „Нову Генерацію”. Тому, що якимсь чудом група „панфутуристів” не розлетілася, — той же К. Буревій, на стор. „Пролітфронту” у тому ж 1930 р. виступає з наклепницько-донощицькою статтею, заховавшись під жіноче псевдо „Варвари Жукової”. Вже сам факт, що К. Буревій *вперто, протягом кількох років, намагається знищити за всяку ціну і будь-якими засобами* групу „панфутуристів”, доводить, що маємо до діла не з літературним жартом, лише з поважною політичною акцією, веденою майже виключно гидкими й нечесними способами.

Тому, що під ту пору і М. Хвильовий „працював” не лише як відданий московському комунізмові партієць, *але й як донощик*, що „викриває” й поборює *найменші прояви українського стихійного націоналізму*, колишні антагоністи Буревій і Хвильовий, об’єднані спільною прислужницько-донощицькою „працею”, — *виступають разом!*

Вдаючи зі себе „панфутуриста”, друкував К. Буревій на сторінках їхнього органу не лише безглузді вірші, які, нагадуючи футуристичну манеру, — мали компромітувати журнал, в якому вони появляються, своєю глупотою, але й „ідеологічні” статті, в яких він під ослоною „футуристичних” фраз перепачковував як погляди, які мали діяти в напрямці розкладу і хаотизації угруповання, так і погляди, за які можна було „бити” тих же „панфутуристів”.

У 1930 ж році К. Буревій спільно з М. Хвильовим, А. Любченком і Момотом *започаткували широко закроену наклепницьку акцію*, „пришиваючи” панфутуристам найбільш переслідуваний в С.С.С.Р. „український націоналізм” і навіть *натякаючи на якісь звязки з О.У.Н.*

Року 1933 влада окупантів, *використовуючи* всі дбайливо визбирані і штудерно зліплені протягом того часу „докази” так „завербованих” Буревієм, Хвильовим і Момотом та А. Любченком „панфутуристів” і оскарживши їх в... українському націоналізмі, — *засилає їх в 1934 році.*

Не маючи *документальних доказів*, що ця комуністична „кумпанія”, а в першу чергу — Хвильовий і Буревій діяли протягом тих кількох років, підготовляючи знищення панфутуристів (провідник яких Семенко, звичайно, не був жодним

комуністом), на пряме доручення енкаведе, ми не можемо висунути проти них цього обвинувачення. Однак правдоподібність нашого підозріння дуже велика і саме підозріння уза-саднене.

Тоді ж був арештований і Влизько, якого, як ми бачили, зробив М. Хвильовий у своїх статтях-доносах „мазепинцем” і націоналістом. Можливо, що арештовані, чудово знаючи, хто під ними „копав яму”, — в свою чергу „завербували” К. Буревія, і він також попав у лапи енкаведистів. Цілковиту імовірність такого кінця донощицької діяльності доводять запевнення Багряного, який докладно спиняється на можливості „завербовання” без більшого туду, звичайнісіньким вязнем навіть своїх доглядачів чи слідчих, і на ст. 461 „Гетсьманського саду” розповідає, як сам слідчий, наслідком нічим не уза-садненого „завербовання”, опинився за ґратками. Чому отже не міг комуніст і москвофіл Буревій — опинитися серед „ворогів революції”? Ми знаємо, що таким шляхом пішов не один зі значно більше перед московськими большевиками заслужених большевиків!

Ціла отже картина є ясна і ясно, по кому справді „била дошкульно” неетична під кожним оглядом „діяльність” К. Буревія. Як стаття, з якої подаємо переконуючі цитати, так і та обставина, що ціла ганебна „імпреза” була спрямована проти угруповання, яке властиво було в дійсности не комуністичним, лише „зміновіховсько-приплентацьким”, і свою розкладову чинність уже виконало, а також те, що саме тоді, коли на нього звернув свою „ласкаву увагу” К. Буревій, — партія ліквідувала всі подібні організації і приступила до ліквідування напрямків, що ширили гнилизну, — не лишає найменшого сумніву, що лише наївних, які цілком не орієнтуються у тодішніх відносинах, може зловити на гачок фраза: „К. Буревій дошкульно вдарив по партійній лінії”*. Ми бачимо, що „вдаряв” він аж ніяк не по партії, й його „удари” відчували дошкульно лише ті, яких осуджувала й не потребувала партія. Звуть К. Буревія наші „хвильовисти” — „майстром містифікації”, тимчасом це далеко не докладне окреслення! Ми ствердили, що К. Буревій, діставшись підступом в ряди „панфутуристів”, намагався своєю діяльністю в їх рядах підштовхнути їх на як найбільшу компромітацію, щоб тим довести саме угруповання до розпаду. Не осягнувши однак поставле-

---

* Див. „Примітки” ч. 3

ної мети — знищення цієї організації без втручання влади, взявся до писання наклепів і доносів, з метою добитися цього ж іншим шляхом. Коли ми зазирнемо до „Словника іншомовних слів”, виданого в 1951 році в Києві, то на сторінці 527 прочитаємо: „зрадницька діяльність... з метою підбивання рев. організації на такі дії, які ведуть до її розгрому” — зветься „провокацією”. Містифікацією ж зветься тільки, як знаємо, звичайне „обдурювання або введення в оману”, зі значно більше невинною метою.

Лишаємо читачеві рішати, чи слід назвати К. Буревія „майстром містифікації” чи „майстром” чогось іншого!

Але вертаймося до наклепницької статті К. Буревія, підписаної псевдом „Варвара Жукова”, яка входила як складова частина до тодішньої діяльності М. Хвильового.

Отже Варвара Жукова, пише в згаданій статті („Фашизм і футуризм”), друкуючій в умовах особливого терору енкаведе, дослівно: „Я хочу довести, що націоналістичний ухил „митців” з „Нової Генерації” не є випадковий, а виходить зі суті футуристичного напрямку в мистецтві, того напрямку, що, як фашизм, базується в кожній країні виключно на націоналістичних підвалинах... Я підкреслюю, що несвідомий „хвильовизм” ідеологів „комункульту” не є випадковий, бо походить з природи футуризму” („Пролітфронт” ч. 3, стор. 205, 1930 р.

Далі, звичайно, дісталось і Марінетті, і Шершеневичу (тільки, природно, не Маяковському!) і всіх футуристів оголошено у Варвари Жукової витвором „буржуазного націоналізму”, „фашистами літератури”.

Як же почала Варвара Жукова (К. Буревій) здійснювати свою обіцянку „довести”, що націоналістичний ухил „митців” „Нової Генерації” не є „випадковий”?

„Доводить” це Варвара Жукова тою методою, з якою ми мали нагоду безпосередньо завітати щойно після того, як серед нас опинилися „відомі вчені, професори й літературознавці”, ... виховані окупантами в „совєтських університетах” (або — біля них, бо часто перевірка стажу і „титулів” різних „науковців”, „академіків”, „політв'язнів” і т. п. приводить до досить пікантних відкриттів, які означалися на улюбленому „арго” тих усіх великостей словом „ліпа”).

Цей „метод” доказу полягає в тому, що або автор літературного доносу, що ним послуговується, або якийсь його помішник-однодумець (в даному випадку один з трьох редак-

торів журналу — І. Момот) оскаржує противника в тому, що то він наче б то „безконечно паплюжить, *не гербуючи навіть перекрученням цитат*” (там же стор. 153). Після того спокійнісінько К. Буревій (Варвара Жуківа) фальшує сам цитати, або, рахуючи на пришепелкуватість читача, дає найбільш неймовірні і суперечні змістові цитованого твору „пояснення”, щоб потім з тих „доказів” робити потрібні собі висновки. Ось напр., треба Жуківій (К. Буревій) в 1930 році довести, що „футурист” Семенко є типовий націоналіст-міщух і мріє про... відновлення Січі, панування хуторян і т. п., і „вона”, не вагаючися, на стор. 214 наводить три строфи з Семенкового вірша, в яких, навіть по вирванню їх з цілоти, ясно говориться, що „сиві прадіди забуті в грудях встануть враз, встануть безвістю закуті вже останній раз”, „співи матері”, „вітряки, хатки, долини, Січ, зелений гай — всі ці образи прилянуть, скажуть: *не займай*”. Навівши подані попереду слова, з яких ясно, що Семенко в них змальовує внутрішню боротьбу в своєму серці між *дитячими спогадами*, вражіннями з рідної землі, „забутим” світом і чимсь іншим, новим, а тому ті його дитячі мрії й благають: „не займай”, однак „пояснює” їх Жуківа, цілком незгідно з текстом, на шкоду Семенкові.

„Вишколена” в специфічній „полеміці” советською владою „т. Жуківа”, згідно зі стосованим там стало методом, робить з цього вірша такі *суперечні змістові висновки*: „Семенко надіявся, що в наслідок війни здійсняться мрії його кволого міщанського націоналізму... Як на кого, то Січ, сиві діди й білі хатки є анахронізм, а для Семенка це є *ідеал майбутнього*”.

Тимчасом цей вірш належить до циклю, що його Семенко назвав „Атавізи”. Але цього мало! „Висновки” Костя Буревія, зроблені з вірша Семенка, *суперечать текстові вірша*, отже й думкам автора того вірша. „Варвара Жуківа” в *наклепницьких цілях* допустилася ще одного нечесного підступу, а саме: вірш, який вона використала в 1930 році, *написав Семенко ще в 1918 році* і зарахував його вже тоді до т. зв. „Атавіз”, тим самим трактуючи описані в них настрої й переживання, як прояви атавізму. Скільки ж „контрреволюційних” віршів* можна було б використати проти „орденоносця” Тичини, коли б почати витягувати його твори з 1918 року? Та для „Жуківої” — всі засоби добрі!

Послугувуючися цими советсько-московськими метода-

---

*) „контрреволюційних”, але не націоналістичних.

ми, звичайно, Жұкова без дальшого туду „довела”, що пан-футуристи з „Нової Генерациї” „проповідують звичайнісінький фашизм” (стор. 226). Мало того, вона ж „довела” далі, що „сьогоднішній український футуризм культурно розброє пролетаріят і одкриває культурний фронт для буржуазно-мистецької інтервенції. А цього тільки й треба фашистам із Розбудови Нації”. (стор. 227). Зв'язок з „Розбудовою Нації”, так би мовити, „пришила” (теж їх улюблене „арго”) Жұкова, використувуючи досить наївну статтю Калицького в „Розбудові Нації” з 1929 року ч. 5, як „канву”, на якій „вишиває” вже Жұкова, що їй прийшло в голову, і так письменники з „Нової Генерациї” стають відповідальними за те, що, на думку Жұкової, „фашисти з Розбудови Нації”, як вона (а не вони!) твердить, „піднесуть на фашистівському щиті й возвеличать наших „хутористів” і не заважаються висвятити Гео Шкурупія за допомогою уніятської церкви — на ватажка... католицького ренесансу!”

Ось якими методами користається Жұкова для змонтовання свого доносу.

Так „довела” Жұкова в органі, що виходив під редакцією Хвильового і А. Любченка, що наче б то письменники „Нової Генерациї” це — ні більше ні менше —, як „фашисти”, помішники „Розбудови Нації”, і що „футуризм давно обернувся в реакційний чинник в мистецтві”, а тому, як там дослівно видруковано: „Треба цей труп зволікти з дороги пролетарської літератури” (стор. 227), а самі письменники „коли не виправлять своїх помилок”, то, погрожує Жұкова, переконаються, що такі статті, як Жұкової, „це тільки „цвіткі”, це тільки паростки, що з них незабаром виросте справжня чистка українського мистецького доробку” (стор. 228).

Всі ми, звичайно, знаємо, що така „чистка” ніколи не обмежується до самих творів і тому не обходиться без... енкаведе!

Ми мусіли докладніше познайомити читача з цим доносом Жұкової, не тільки тому, що за нього несе певну відповідальність М. Хвильовий, як один з редакторів журналу, але ще й тому, що, як далі побачимо, є підстави припускати значно більшу участь М. Хвильового у цій донощицькій акції.

Річ в тому, що Хвильовий на стор. 230 того ж журналу написав виразно: „Давши своїй партії слово боротися із всіма проявами українського націоналістичного ухилу в літерату-

рі, ... я хочу показати, куди веде ... контрреволюційна теорія „панфутуризму”.

Отже — не тільки Жукова, але й Хвильовий особисто, щоб здержати свою обіцянку партії, підтримує донощицьку статтю Жукової і теж „хоче показати”... Мало того! Тому, що відомий ворог українського націоналізму, комуніст Сухино-Хоменко, уважав, що все ж донощики (Буревій і Фітільов та інші) очорнюють футуристів і обвинувачують їх у тому, чого ті й не думали, а тим самим уділяють нестислі „інформації” партії й владі, — Хвильовий пробує „підставити ногу” й цьому своєму товаришеві у виконванні не надто почесної ролі, оскаржуючи його самого у бракові „революційної чуйности”. Хвильовий пише, що він хоче своєю власною статтею, з якої ми подавали цитати („Чим причарувала „Нова Генерація” тов. Сухино-Хоменка?”), добитися „щоб тов. Сухино-Хоменко... ніколи вже не заявляв, що Хвильовий *пришиває* хвильовизм там, де зовсім нема в тому потреби” (ст. 230).

Як бачимо, Хвильовий виступав добровільно в звичній йому ролі, а саме вірного слуги московських окупантів, „більшого папіста за самого папу”, оскільки справа йшла про *нищення найменших натяків на український стихійний націоналізм у інших письменників, ще не засуджених остаточно окупантами*. Робить він це, як впливає з іншої його статті („Кричуще Божество”), тому, що на його думку „тепер настав час, коли (в звязку з загостренням клясової боротьби) слід пошукати рецидивів хвильовизму *і не виключно* в колах повязаних з Хвильовим”. Отже, тому Хвильовий вирішив займатися *викриванням у українських футуристів „рецидивів хвильовизму” і, як дослівно висловився на стор. 233, „мазепинських концепцій”*.

Так береться Хвильовий, не гірше за Віталія Шульгина, відомого чорносотенця і україножера, боротися з „мазепинством” і нацьковувати на нього поліційні органи! Тут же Хвильовий, принагідно, *інкримінує Влизькові* якісь „злочинні” симпатії до Мазепи, пишучи: „Не забудьте пригадати собі Влизькове ставлення до Мазепи і його ж ставлення до Петра Першого” (стор. 247).

Після всього сказаного нам зрозумілим є, чому Хвильовий, ствердивши попереду, що про „націоналістичний ухил” письменників з „Нової Генерації” було вже друковано в центральному органі партії, про це ж говорив і тов. Скрипник, і

тов. А. Хвиля” — береться й сам викривати „націоналістичні ересі” в романі Гео Шкурупія „Жанна Батальйонерка”.

Нас не цікавить, скільки правди було в твердженнях Хвильового, що „Жанна Батальйонерка” ширить українські націоналістичні погляди (чим було в тому менше правди — тим ганебнійша є роля М. Хвильового, який виступає тоді не лише в ролі донощика, але й наклепника), а нас цікавить ствердження того, що після другого „каяття” Хвильовий справді займається донощицтвом і наклепництвом в пресі, бажаючи „вислужитися” і знова здобути ласку московських окупантів.

Він оскаржує Шкурупія в тому, що герой „Жанни Батальйонерки” смів хотіти „збудувати свою державу — Україну”, що смів думати, що: „з України можна зробити зовсім незалежну державу! Вона може бути вільніша за Америку. В ній не буде капіталістів і визиску. В ній не буде московського купецтва й шинків з традиційними циганами”.

Далі М. Хвильовий, навівши цю цитату з „Жанни Батальйонерки”, оскаржує Шкурупія в тому, що він наче б то 1) мав „чисто донцовську установку що до націоналістичного руху”, уважаючи „революційними” і Центральну Раду і Директорію — „ці контрреволюційні інституції, що спиралися на куркулів” (стор. 258), 2) мав „чисто донцовську установку що до Америки: Америку, країну звірячої експлуатації...” слідом, мовляв, за Донцовим „уважають за вільну країну” (стор. 258)* і 3) „мав чисто донцовську установку що-до експлуататорів”.

Особливе ж обурення Фітільова викликали такі ним наведені слова з твору Гео Шкурупія: „Ім огидно вмирати з примхи Голубятнікова за його розхристану, дурноголову батьківщину (це б то — Росію, М. Х.)... Цілу культурну націю, що несла європейську освіту в Азію, підібгав смердючий чобіт російського самодержавства. Україна нещаснійша за кольонії, бо її посіли некультурні варвари, яких вона колись вчила абетки. Хто звільнить її синів від тієї темряви, від вохких павучих обіймів, що несуть з собою брутальні завойовники? Лише татарське ярмо можна порівняти з тим ярмом, бо воно брудне і не несе зі собою ніякої культури... Воно несе зі собою культуру пригноблення, дресировки, й випікає з мясом будь-яку свіжу думку”.

---

* Цікаво відмітити, що наші „хвильовисти” дураць не лише нас, але й уряд Спол. Держ. Півн. Америки, використовуючи „Голос Америки” для захвалювання автора наведених брехливих слів про С.Д.П.А.

Як бачимо, наведені Фітільовим слова твору Гео Шкурупія не лише надто ясні, але й надто переконуючі своєю правдивістю, а тим самим, незалежно від закінчення твору, можуть викликати таке страшне для москвинів „броженіє умов”.

І ось Хвильовий, навівши цю цитату з „Жанни Батальйонерки”*, з донощицьким запалом і обуренням цілком зрозумілим, як-що приймемо під увагу національне походження Фітільова, кидається на Гео Шкурупія, а разом і на Сухино-Хоменка, з такими словами: „Ну, знаєте, тов. Сухино-Хоменко, хоч стилістично й не сильно сказано, за те змістовно — „чистий нігілізм”. Так ось у чому „фокус” „лівого роману”? „Фокус в тому, щоб, користаючись псевдореволюційною фразеологією, протягати в радянську літературу й пропагувати через неї думки українського фашизму?... щоб насаджувати український зоологічний націоналізм?... Так по вашому Шкурупій-Бойко,** Росія — це тільки „розхристана дурноголова батьківщина”, саме та Росія, яка мала не тільки жандарів і городовиків, але й... Чернишевських, Плеханових, Леніних, Сталіних? Так ви, значить, погоджуєтесь із паном Донцовим?... руські це тільки „некультурні варвари”, яких ВАША нація колись учила абетки” (там же, ст. 260).

Як бачимо з наведеного Хвильовий вже не лише став на становищі К. Буревія, але й в запалі виговорився, що українська нація є для нього „вашою” нацією, нацією йому чужою!

Далі, звичайно, Хвильовий продовжує в тому ж дусі і з не меншим запалом, як писав А. Хвиля, хоче „допомогати партії нищити український націоналізм”.

Чи можемо дивуватися отже, що наші „хвильовисти” мають таку симпатію до Хвильового? Чи можна дивуватися, що й наші „хвильовисти” стало „дишуть огнем” на Донцова? Адже ж і Хвильовий, допомагаючи філії московської („всесоюзної”) комуністичної партії нищити „український націоналізм”, безнастанно згадує того ж Донцова! Ось далі читаємо у Хвильового: „Як бачимо, Сухино-Хоменко, „чистий нігілізм”

---

* „Відомий літературознавець” наших „хвильовистів” проф. Ю. Бойко має нагоду, як-що вірити в сумнівну щирість його статті, — вперше з цієї книжки познайомитися з тим, що саме закидав Хвильовий Гео Шкурупію.

Справді, щоб забирати голос, — треба знати для того конечні матеріали.

** герой роману „Жанна Батальйонерка”, якого ототожнює Хвильовий з автором, також звався „Бойко”.

і тут вірний собі. Від пана Донцова він і тут буквально нічим не відрізняється, та ж сама націоналістична романтика, той же самий „дядько Тарас з Києва” (там же, стор. 262). Згадка Хвильового про персонаж з антиукраїнської комуністичної комедії „Мина Мазайло”, що її написав приятель М. Хвильового — М. Куліш, не лише сумніву, що і сам автор „Мини Мазайла” і його однодумці-приятелі слухно уважали, що завданням комедії було *осмішити* перед масами український націоналізм в карикатурній постаті „дядька Тараса з Києва”, виставити його на глум в цілости (від провінційного „просвітянина” починаючи і Донцовим кінчаючи).

Пів сторінки далі Хвильовий знова вже закидає Шкурупію „неясність” і допитується, з ким шукає його герой звязків, „з большевиками, чи з українськими фашистами типу Маланюка й Донцова (як відомо, проти уряду Керенського, не як проти уряду буржуазного, а як проти уряду руських, проти його війни з німцями”.... „висували войовничі гасла” і українські самостійники”) (стор. 263). Як видно з остатніх слів Хвильового, йому не подобаються настрої героя роману, спрямовані проти Керенського і продовження війни, не подобаються тому, що вони не умотивовані так, як їх мотивували московські большевики, не умотивовані з московського погляду, а тому можуть збігатися з де-якими поглядами „самостійників”, що впливали з зовсім інших міркувань.

Пізніше, „схвильований” до глибини московського серця, подавши ще ряд доказів наявності в „Жанні Батальйонерці” українського націоналізму, запитує Хвильовий п. Сухина-Хоменка: „Чим відрізняється установка („Жанни Батальйонерки”) від установки, ну, хоч би того ж Єфремова, від установки українських фашистів”, бо, мовляв, це особливо збігається з Донцовим від того часу, коли „Донцов заявив, що „нову революцію... зроблять „внутрішньо-національні сили”, навіть ті сили, що близько стоять до комуністичної партії” (стор. 265). Далі, згадавши ще Донцова, питається Хвильовий: „Чи може, на ваш погляд фашист Маланюк (бідний Маланюк таки не користується симпатією Хвильового! Р.З.) і справді не підпишеться під цим твором?” (там же, стор. 267).

Наведені нами уривки зі статті самого Хвильового не лишають жодного сумніву в тому:

- а) що Хвильовий *покаявся щиро* і шкодував того, що — не усвідомлюючи собі багатьох річей, підчас дискусії — „вскочив у націоналістичну гречку”,

- б) що Хвильовий *вернувся на ті антиукраїнські комуністичні позиції, на яких стояв перед дискусією,*
- в) що *нищенням українського націоналізму і літературним донощитвом хотів вернути собі Хвильовий втрачену ласку свого „Тагабата” — червоної, большевицької Московщини, і*
- г) що *думки, які він в запалі боротьби запозичив від Донцова, щоб бити своїх опонентів, були лише епізодом його творчости (який йому надто дорого коштував).*

Але були й другі причини, чому ми навели аж стільки цитат з цієї важливої статті Хвильового.

Наші т. зв. „хвильовисти” — вихованці „найпередовійшої держави” — відкинули разом з іншими „буржуазними передразудками” погляд, що бодай людям, які хочуть вдавати зі себе вчених, *не вільно безсоромно і цинічно брехати!* Вправді брехати люблять і вміють не лише „червоні” москвини, але й москвини взагалі; адже ж не дурно ще в XVII ст. посол при московському уряді А. Маєрберг помітив, що „брешуть москвини з *неймовірною нахабністю і без усякого сорому... уміння обдурити вважається у москвинів ознакою великого розуму*”.

Не треба, звичайно, думати також, що за доказами правдивости цього спостереження треба шукати аж в XVII столітті. Ми вже бачили, як без найменшого сорому оббрівував футуристів вихований на московській культурі К. Буревій, як писав брехливого доноса Хвильовий. Цілковито ж *не знають меж своїм брехням ті „хвильовисти”,* які опинилися серед еміграції. Звичайно, цій винятковій брехливості сприяють ще як брак видань, що давали б змогу контролювати правдивість їхніх тверджень, так і неvistарчаюча ознайомленість емігрантів із західних земель з життям окупованої України.

Чи ж треба дивуватися, що й в справі Хвильового ми зустрічаємося безнастанно з їх брехнею й фальшованням правди?

В особливо важних випадках висувають в ролі оборонця Хвильового наші „хвильовисти” або якогось свого „авторитета”, або... якогось „шабесгоя” із колишніх націоналістів.

Так, напр., в 1953 році була видрукована в ряді часописів „контрольованих” нашими „хвильовистами” („Українські Вісті”, „Новий Шлях”, „Українське Слово”, „Український Прометей”) стаття проф. Ю. Бойка (псевдо). Він у тій статті, ставши в позу великого вченого, цілком не звертаючи уваги на факти, повчає, що немов би Хвильовий обурювався на Шкүрү-

пія... „за нігілізм у ставленні до національної проблеми”, і що Фітільов уважав наче б то „усіх письменників з „Нової Генерації” — активними ворогами українського націоналізму”.

І такі цинічні брехні „пускає в обіг” спритний „професор Бойко”, не журячися тим, що, як це ми ствердили наводячи автентичні слова Скрипника, А. Хвилі, К. Буревія і самого Хвильового, *всі* згадані партійці-комуністи уважали письменників з „Нової Генерації” за *прихильників українського націоналізму*. А Хвильовий особисто ще й *обурювався* на Сухино-Хоменка за *спробу* бачити в творах панфутуристів прояви „нігілізму” національного, а не українського націоналізму!

Прийнявши ж, що „проф. Бойко” не хотів брехати, а писав те поважно, — мусимо подивляти незнання „літературознавця” і його однодумців. Жодного іншого припущення, на жаль, зробити неможливо.

Ми *не уважаємо* футуристів з „Нової Генерації” за українських націоналістів, але й не перечимо тому, що герої їхніх творів *можуть* висловлювати погляди також і такі, які властиві і націоналістам. Однак, поскільки письменники з „Нової Генерації” *не були* симпатиками українського націоналізму, — постільки тим більшою *підлістю* було роблення на них таких літературних доносів.

Саме такої підлості допустився М. Хвильовий, який взагалі в цьому періоді займався не критикою, а „викриванням” у своїх колег по перу „ухилів” і „контрреволюційних” думок і настроїв.

Ми *не маємо підстав* твердити, що М. Хвильовий і К. Буревій написали і видрукували свої фальшиві літературні доноси в „Пролітфронті” ч. 3 з 1930 року, „виконуючи пряме доручення” Н.К.В.Д. (Г.П.У.), але маємо всі підстави *уважати* безсумнівним, що *ні один комуністичний письменник у 1930 році не міг сумніватися в тому, що подібні „критичні” доноси повинні рано чи пізно спричинити арештування і засудження осіб, що їх прилюдно обвинувачується в ширенню „фашизму”, „буржуазного українського націоналізму” та в ідеологічній співзвучності з О.У.Н.*

Саме Хвильовий, який виступав на процесі С.В.У. по боці т. зв. „громадського обвинувачення”, *знав чудово*, до чого ведуть *такі* статті, *знав*, що по певному часі, *особам*, яким він „*пришиває*” український націоналізм, — *це саме обвинувачення повторить Н.К.В.Д. і змусить оскаржених „признатися” в тому, чого вони не робили!*

Що це не є жодним припущенням — доводять слова, взяті нами з промови Постишева на пленумі правління „Спілки радянських письменників України”. Постишев заявив дослівно:

„Ось приміром, уривок із зізнань одного з найзапеклійших контрреволюціонерів-націоналістів — Влизька:

„З кінця 1929 року я входив до складу фашистської націоналістичної української організації, куди я був залучений письменником *Гео Шкурупієм*” („За марксоленінську критику”, травень 1935 року, ст. 10).

Безперечно всі „авторські права” цієї вигадки належать навіть не енкаведистам-слідчим, а таки *т. К. Буревію і Хвильовому*, на що вказують ті уривки з „літературних” доносів, які ми навели тут. Окупантська тайна поліція змусила признатися в кінці 1934 року „злочинців” *Гео Шкурупія і Влизька саме до тих „злочинів”*, які їм ще у 1930 році закидали *К. Буревій і Хвильовий*, а пізніше — дрібніші приплентачі.

Те, що після того та ж доля спіткала *Буревія і мала спіткати Хвильового*, — це „нормальне” явище для окупованої України, і вона аж ніяк не виправдує їх.

Що така діяльність *Хвильового і Буревія* заслуговує лише на найгострійший осуд українського народу, — в цьому ніхто не може мати сумніву.

Все подане тут попереду кожен може перевірити, бо ми подавали всюди докладно джерела і вказували сторінки.

За таких обставин, щоб запевняти в протилежному й ширити фантастичні вигадки, — справді треба не-аби якого нахабства!

Вертаємося до статті проф. *Ю. Бойка*, яка може служити прекрасним зразком того, як саме твориться „культ *Хвильового*”.

Здобувши тріком* довіря читача, проф. *Ю. Бойко* починає спокійно фантазувати, запевняючи, немов „самокритика *Хвильового*” (а як з наклепництвом на інших? *Р. З.*) була *тільки* засобом конспірації, а не рятуванням власної шкіри чи повзанням на череві перед окупантами (оскільки прийняти за правильне твердження, що *Фітільов* почав себе уважати українцем). Природно, на підкріплення своєї фантазії про конспірацію, яка була б потрібна, *коли б Хвильовий вів якусь „під-*

---

* Див „Примітка ч. 4”.

ривну” акцію, — не подано в статті „Ю. Бойка” жодного доказу чи навіть аргументу.

Далі Ю. Бойко в „творчому запалі” остільки втрачає почуття дійсності, що починає полемізувати з... Хвильовим, запевняючи, що в романі Шкүрупія немає нічого націоналістичного, тільки, навпаки, показано „переродження українця в московсько-більшевицького посіпаку”, і що власне з огляду на такий напрямок роману, Хвильовий почував „яскраву ворожнечу до Шкүрупія”, а що, мовляв, „Хвильовий не спускав людям, яких він уважав активними ворогами українського націоналізму”, то саме тому і... писав на них доноси!

Це гумористичне і не позбавлене дотепу „пояснення” не зясовує вправді, чому напосівся на тих же „панфүтуристів” *москвофіл* К. Бүревій *задовго до появи „Жанни Батальйонерки”*, чому ряд інших комуністів оскаржував панфүтуристів взагалі в... українському націоналізмі, але треба думати, що наш „літературознавець” ставить ставку на незнання і неочитаність своїх читачів. Так чи інакше, але Ю. Бойко цілковито виправдує підле постүповання Хвильового, ще й тому, що, як пише Ю. Бойко, „останній розділ роману „Жанна Батальйонерка” — це захоплений (ким? — Р. З.) гімн советській дійсності на Україні”.

Нас цілком не цікавить, хто мав рацію, чи проф. Бойко чи М. Хвильовий, бо це не має значіння для зясування і оцінки літературно-публіцистичної творчости Хвильового, яка є темою нашої праці, а тому ми не збираємося тут дискутувати з цим „націоналістичним хвильовистом”.

Займаємо таке становище не лише тому, щоб не ухилитися від теми, і не лише тому, що той же проф. Ю. Бойко та його однопідумці „хвильовисти” захоплюються і „Вертепом” Любченка і „Майстром корабля” Яновського — хоча один і другий твір — це справді пройняті захопленням „гімни советській дійсності”, а тільки й виключно тому не збираємося з ним дискутувати, що вважаємо за доцільніше „дати слово”... самому Хвильовому!

Хвильовий же пише дослівно:

„... як бачимо, „фокус” „лівого” роману не в тому, щоб оспівати соціалістичне будівництво, а в тому, щоб прикриваючися страшенно „революційною” фразеологією, протягувати в радянську літературу український зоологічний націоналізм”.

Перед тим, як навести дальші твердження Хвильового,

звертаємо увагу читача на те, що проф. Бойко урочисто запевняв, що для того, щоб забирати голос про Хвильового, треба бути „фахівцем”, очевидно добре знати те, про що пишеться, і „обережні висновки” слід спирати „на джерелах сумлінно перевірених”.

Джерело, з якого ми користуємося, — це книжка „Проліт-фронту” ч. 9 з 1930 року, в якій видрукована в цілості стаття Хвильового, що був тоді редактором цього ж журналу.

А ось, що далі пише Хвильовий:

„Шкурупій-Бойко * викидає гасло „боротися з рештками *колонізаторських* тенденцій”, а хіба петлюрівці проти цього? Шкурупій-Бойко за „підвищення свідомости мас”. Так і Донцов не проти тієї підозрілої „свідомости”... Де ж соціалістичне будівництво, де боротьба з куркульнею, де большевицька партія, ... де (це чи не найважніше) гасла боротьби з *українським націоналізмом?*”

Все попередю подане написав сам Хвильовий. Ми не потребуємо займатися питанням, чи закиди Хвильового є правильні, бо по перше, і в одному і в другому випадкові роля Хвильового, що написав подане в умовах панування жорстокої окупаційної влади, є однаково ганебною, по друге ж, оскільки мова про методи пропаганди наших „хвильовистів”, — то цілком вистарчає ствердження факту, що „фаховий літературознавець” і „хвильовист” — Ю. Бойко, думаючи, що „розторощує” ворогів Хвильового, — *доводив* у своїй статті, передрукованій кількома часописами, *цілковиту безпідставність* наведених оскаржень, що їх висунув у свому літературному доносі *сам Хвильовий!*

Таким чином Ю. Бойко, не хотючи *доводив*, що оскарження Хвильового — *були наклепом.*

Все попередю подане управнює нас до висновку, що: 1) Хвильовий *нацьковував своїми статтями органи Г.П.У. на письменників „Нової Генерації”, і 2) як Хвильовий, так і проф. Ю. Бойко, уважають за допустиме і моральне таке наклепництво, оскільки Хвильовий уважав Гео Шкурупія, як він сам запевняє, тайним українським націоналістом і ворогом комунізму, або, як запевняє, не подаючи доказів, Ю. Бойко, — „активним ворогом українського націоналізму”.*

Щоб якось *приступно* для проф. Бойка і його однодумців

---

* Герой роману „Ж. Батальйонерки” — звався „Бойко” і на думку Хвильового, висловлював погляди самого Шкурупія.

зясувати *усю недопустимість* такого поступовання, пропонуємо уявити собі, що якась група емігрантів уважає самого „проф. Бойка” не тільки „активним ворогом українського націоналізму”, але й колишнім слідчим Чека, і маючи тільки таке *суб’єктивне переконання*, щоб „знищити” цього, на їх думку, ворога українського націоналізму, подасть, тій чи іншій чужій владі, кілька доносів, у яких оскаржуватиме проф. Ю. Бойка в тому, що він і зараз з доручення ворога працює серед української еміграції. Запитуюмо: чи проф. Бойко і в цьому випадкові буде виправдувати ту групу?

Нехай собі читач поміркуює, як можна назвати „моральність” людини, що *виправдує* подібне *недопустиме поступовання*?

А власне це й робить проф. Бойко та інші „хвильовисти”! Вправді, вони тут стосують т. зв. „кафрську мораль”, яка каже: „коли я вкрав корову — це добре діло, коли у мене вкрали корову — це огидний злочин”. Але чи ми мусимо також вернутися до цієї примітивної моралі?

Стільки про невдалий виступ „літературознавця” в оброні Хвильового, виступ якого не можна було промовчати, тим більше, що спиняючися над ним, ми не лише наочно показали, як „хвильовисти”, перекручуючи факти й нехтуючи навіть власними писаннями Хвильового, роблять з нього „українського патріота”, але й познайомили читача з надзвичайно важливою сторінкою діяльності Хвильового.

Залишається ще дати відповідь на питання: Чи М. Хвильовий може свою *ганебну діяльність* на полі „критики” і публіцистики *бодай пробувати виправдати* мистецькою вартістю творів, у тому періоді ним написаних?

Взагалі не входить у наше завдання розглядати твори Хвильового під оглядом чисто „мистецьким”*, а тому не можемо присвячувати місця оцінці під цим оглядом і тих творів, що були написані Хвильовим тоді ж, коли він писав статті подібні до цитованих, але вже той факт, що ніхто з наших „хвильовистів” не пробує на ті твори покликатися, чи хоч би згадувати, свідчить сам за себе.

Ми тут спинимось коротко лише на деяких з творів тоді писаних, звертаючи, як і раніше, головну увагу на їхній зміст, на ідеї ними ширені.

---

* Див. далі (ст. 180) на тему „чисто мистецької” оцінки думку В. Державіна.

У 1931 році в числі 7-8 „Червоного Шляху” появилася твір Хвильового, що зветься „З лябораторії”.

Цей, під оглядом мистецьким бліденький твір Хвильового заслуговує на нашу увагу головню тому, що він доводить правдивість нашого твердження, що всі (за виїнятком „Вальдшнепів”) твори Хвильового, в яких герої висловлюють „еретичні” думки, — є тільки відгуком тих дискусій, які велися в лавах комуністичної партії, і писав їх Хвильовий з наміром *угрунтувати* правильність *партійної* „генеральної” лінії. Ось, що пише в згаданому творі сам Хвильовий: „Письменник вирішив написати роман. Письменник не був зовсім бездарний і *безперечно близький пролетаріатові*. Але про що писати?... Треба писати про великі події наших днів. Хто робить події, — письменникові відомо: їх робить робітничо-селянська маса! Відомо йому і за чийм проводом: за проводом комуністичної партії. Отже в його романі головними дієвими особами будуть виступати партійці. Це поперше... Я опишу початок реконструктивної доби”. Це дає можливість, пише далі Хвильовий, — „показати не тільки сильних людей нашого часу, але й... *показати опозиціонерів* (головними ж героями мусять виступати партійці)... і тому, *що тоді*, на початку реконструктивної доби, опозиціонери виступали зі своїми самовпевненими заявами одверто, нахабно і неприховано!... Треба показати, як такий опозиціонер, з *душевними болями і стражданнями*, знаходить правильну лінію”.

Але кождому ясно, що окупантові байдуже до того, чи написаний за таким пляном твір відповідатиме вимогам мистецтва, чи ні, бо їм залежить лише на тому, щоб він так примітивно, але ясно висміював все, що окупантам не на руку, щоб найпримітивнішому читачу то було цілком зрозумілим і не викликало у нього жодних неясностей.

Тимчасом Хвильовий хотів би, щоб твір також відповідав мистецьким вимогам, і тому, коли Хвильовий, написавши пару розділів роману за цією останньою своєю рецептою, перечитував їх, знеохочувався і писав з подразненням: „шити білими нитками!” Більше того, Хвильовий мусив прийти до висновку, що героїв розпочатого роману властиво „не існує” і тому вони говорять „надуманою мовою”.

Так Хвильовий мусить прийти до висновку, що треба „написати роман з живими людьми, це б то звичайними робітниками, ... щоб його читали... *всі* ті, хто за проводом комуністичної партії творить нове життя”. Отже Хвильовий приходить

до усвідомлення конечности забути літературу, яка б виростала на базі засвоєння „психологічної Європи” і мала широкі аспірації й великі амбіції, а взятися до писання „творів для народу”, ясних і одночасно „повчаючих”, як оповідання з якоїсь читанки для дітей, а що „повчати” треба було в дусі комуністичному і відповідаючому директивам партії, то, інакше кажучи, слід було продукувати *пропагандову* „літературу”, достосовану до споживача.

І ось в рямцях цієї концепції і пише М. Хвильовий хоч би „Оповідання про Степана Трохимовича” („Червоний Шлях”, 1931 р.) — старого робітника, якого втягають в шефство і громадську працю сільські комуністи. Тоді ж друкуються в літературному збірнику „Штурм доби” нариси „Трете відділення* комуні „Червоний Маяк” (стор. 163-164). У першому нарисі солодково зідеалізоване життя „комуною” („Ну, комунарко, — звернувся я до маленької дівчинки. — Подобається в комуні? — Ще б пак! Звичайно подобається, — відповіла за дівчинку підстаркувата жінка. — Молочко для дітей єсть, хлібець єсть, а як весна прийде, до ясел відправимо. Вони тепер у нас зовсім по комуністичному живуть. Молоде покоління требує іншого порядку: навіть з одної миски не хоче їсти”).

Другий нарис має ще більше виразний характер дешевої комуністичної „агітки”, спрямованої проти релігії. Оповідається, наче б то мешканці села Курульки з власної волі зібралися разом, щоб „палити своїх богів”, які були для того звалені на купу на майдані („боги, що їм сотні років вклонялися темні, залякані хутори і села, ... що допомагали визискувачам дурити затурканих і обідраних людей” і т. д.).

Звичайно, тут же шириться казка про блискуче майбутнє, яке несе комунізм („скоро, скоро хатки і вас здадуть до архіву, і на вашому місці важко осядуть багатоповерхові будинки”). Далі — пів сторінки огидного блюзнірства і примітивної, плиткої й дурної антирелігійної пропаганди, яку неприємно навіть цитувати. Як і у М. Куліша в „97”, звідкись появляються „чернички”, що здійсмають провокаційний крик у надії, що дівчина, на яку впала іскра, загориться.

Нарешті — в третьому нарисі — пропаганда проти „артілей” за „комуні”. Збірка його новель, друкованих в „Черво-

---

* По українськи — відділ (по московськи — „отделение”) В творі власне мова про III відділ, а не про „відділення” чогось.

ному Шляху” та інших періодичних виданнях, виходить у 1931 році під спільною назвою „Молоді шахтарі”.

Коли ми, по прочитанні всіх цих „шедеврів” творчости „активного діяча визвольних змагань”* (вислів Соловія!), візьмемо й переглянемо хоч би друкованого в 1933 році „Бригадира шостої” („За врожай”, збірник 1933 р. ст. 180), то побачимо, що Хвильовий став цілковито правовірним комуністичним підбрехачем.

Щоб кожний міг уявити, в якому тоні описав Хвильовий там колгоспників і їхнього „бригадіра”, подаємо хоч би такі характеристичні слова: „Це справжні свідомі колгоспники, це не з тих, що не знають, куди їх веде героїчна партія пролетаріату... і на трудовень ніхто не поскаржиться: платня буде, як слід, ... перед вами виростає ціла галерія героїв колгоспної праці...”

Бригадир, звичайно, встає ще перед світанком, *о год. 4 ранку, і, не ївши, біжить до праці*. Снідає звичайно пізніше, а обідає щойно ввечері, але буває, що не їсть і до 11 год. ночі (певно Москва була б особливо вдоволена, коли б взагалі не їв!). Думає бригадир *лише* про добро держави. Завдяки його заходам бригада виписує московські і харківські газети. Не забуває він і поліційних обовязків, коли проситься переночувати молодий, обідраний хлопець.

Про друкований в „Літературному Мистецькому Альманасі” до XV роковин жовтня (1933 р.) твір Хвильового „Подяка приватного лікаря” читаємо в „За марксо-ленінську критику” таку оцінку: „Його героїка *дає пролетарську зарядку, на снагу і закликає боротися тепер так, як боролися червоні партизани*”.

Такі „твори”, природно, найбільш гармонізують з критичними і публіцистичними статтями Хвильового з того періоду, але *усправедливлювати писання тих статей, звичайно, аж ніяк не можуть!*

---

* треба було б, щоб було згідно з правдою, сказати: *активного борця проти визвольних змагань*.

VII.

ЩО Ж НАМ „ДАВ” М. ХВИЛЬОВИЙ І В ЯКИХ ЦІЛЯХ ЙОГО ЗАХВАЛЮЮТЬ „ХВИЛЬОВИСТИ”?

(Короткий підсумок)

Що ж нам „дав” Фітільов як фізична істота, як людина, що вродилася на Україні і жила в період визвольної боротьби, ми навіть приблизно *не можемо усталити*, не маючи всіх *перевірених* матеріалів біографічного характеру. Однак *безсумнівним є, що він активно допомагав зі зброєю в руках ворогам українського народу наново підбивати Україну і під цим оглядом він би „заслужився” не менше за Брюховецького, дорівнюючи або й переважаючи таких зрадників, як Ніс і Галаган, — коли б його зрада могла принести москвинам таку ж користь. Але Фітільов, за тих часів, коли він організував малий диверсійний відділ у запіллі української армії, був сам надто незначною особою, а його відділ не був спроможний спричинити якоїсь величезної шкоди. Тому, навіть серед зрадників, йому не прислуговує „визначне” місце. Однак, коли згаданих попереду зрадників треба обвинувачувати в національній і державній зраді, то Фітільова можна і слід обвинувачувати тільки в державній зраді (1918-1919 рр.), як особу неукраїнського походження. Можна, отже, і слід трактувати його як дезертира і диверсанта, що діяв на користь Московщині і большевикам. „Оцінку” тої його діяльності дала та частина української регулярної армії, яка, заарештувавши Фітільова, засудила його на розстріл.*

Чи можна його оскаржувати у особистому виконуванню катівських обов'язків чекіста, — на це, за браком певних матеріалів, не можемо дати жодної відповіді*.

Нарешті певні особи висунули ще проти Фітільова оскарження в тому, що він підчас літературної дискусії був тим, хто тоді, коли згущення атмосфери досягло того ступня, що навіть та українська інтелігенція, яка витримала задуху московської „в'язниці народів” часів царату, *почала задихатися* (див. Єфремов „Історія українського письменства” т. I, стор. 7, рік 1923),

---

* за чекіста згоджуються уважати його такі звеличники Хвильового, як Кошелівець, і „вороги”, як, хоч-би, Плющ (цей остатній покликається на брошуру Гана, в якій нічого подібного немає, а *одночасно робить у цій книжечці рекламу для людей, що працювали і працюють на користь наших ворогів*).

— свідомо, виконуючи доручення окупантів, „відчинив квартиру”, щоб агенти окупаційної влади могли бачити, хто перший кинеється до неї вхопити ковток свіжого повітря! Інакше кажучи: існує оскарження в тому, що Фітільов був у тому періоді провокатором.

Ми, враховуючи з одного боку брак переконуючих конкретних доказів слушності того закиду, а з другого боку враження цілковитої щирости, яке роблять політично-публіцистичні статті Хвильового, — уважаємо потрібним той закид відкинути, як поки що ще *не доведений**.

Натомісць, мусимо поставити у вину Фітільову ще те, що він, замість ще раз покаятися і спалити закінчення „Вальдшнепів”, не лишився в Празі, в Чехії. Мало того, поїхавши на окуповану Україну, Фітільов своєю донощицькою діяльністю на сторінках журналів і часописів, *допоміг енкаведистам розправитися*, як з українськими культурними й громадськими діячами, що не були комуністами (С.В.У. та інші), так і з комуністами-українцями.

Ми не „судимо” тут Фітільова, а тому не робимо жодного „остаточного висновку”, бо не маємо переконуючих, незаперечних доказів ані того, що він діяв підчас „літературної дискусії” за вказівками тайної поліції, в якій працював, ані того, що він в ній не працював, і виступав щиро під впливом захоплення новими думками, лише обмежимося до ствердження, на підставі тих відомих нам фактів, що Фітільов, як особа, *має за собою ряд важких злочинів перед українським народом*. Єдиним „добрим ділом” його є те, що він протягом *дуже короткого* періоду т. зв. „літературної дискусії” пробував, хоч і у викривленій формі, поширити в „УССР” де-які погляди Донцова. Чи робив це в добрих цілях чи ні, — не грає ролі, — певні думки Донцова стали відомі широким колам.

Поскільки наші „хвильовисти” відкидають або поборюють погляди Донцова, постільки мусять з поглядів ширених Хвильовим у тому періоді відкидати „вістниківське” зерно, а лишати... комуністичну полову.

„Фітільовщик”, що займає *таке* становище, мусить або

---

* Тут ще раз підкреслюємо: якщо Фітільов був провокатором, то щоб виконати доручення, мусів підроблятися під Донцова, оперувати фразами у нього запозиченими, і вдавати, що сам є під їх впливом, а одночасно перекручувати, щоб ті фрази не зробили шкоди його працевдавцям.

(коли не є москвофілом і тайним комунофілом) — засудити цілу діяльність Фітільова, або, коли ним є, — захоплюватися нею, як це і личить москвофілу і комунофілу, промовчуючи власне те, що йому поставила в вину окупаційна влада.

Може бути ще третє, так би мовити „переходове”, становище, але це є становище приплентача-„зміновіхівця”, якого ми не потребуємо розглядати.

В оборону Фітільова де-хто висуває „обставини”, „терор” і т. п., але ми цих аргументів не можемо поважно трактувати, бо: 1) у пам'ятний 1918 рік не терор, і не обставини, і навіть не „юнацька легковажність” (мав уже понад 25 років), спонукали його, *замість боронити рідний край від московсько-комуністичної навали, в контактї з наїздниками організувати диверсійні банди*, і 2) того, хто хоч би під впливом тортурів (а Фітільова ніхто й ніколи не піддавав тортурам!), *заламавши-ся*, йшов на службу ворогів і *допомагав їм вилловлювати й нищити своїх „товаришів праці”*, — ніколи й ніхто не висував, як приклад гідний подиву й наслідкування, ніхто не пробував ставити на педестал!

Як письменник, Фітільов свій хист, яким він *переважав* багатьох комуністичних письменників окупованої України, використовував, як ми це ствердили, *на користь ворогам українського народу і на користь комунізму*, від року 1920 (перші твори українською мовою) до року 1925. Переглянувши *всі* твори, написані *в протязі цих п'яти років*, ми мусимо ствердити, *що всі вони діють шкідливо на читача, намагаючися прищепити йому захоплення комунізмом та уяву про всіх „справжніх” комуністів, а в першу чергу комуністичних катів і тайну поліцію, як про надзвичайних людей, гідних найбільшої пошани і симпатії*. Одночасно ці ж твори пропагують *моральну розперзаність і розбещеність, прищеплюючи приzirливе ставлення до всіх чеснот християнського світу і пропагують атеїзм*.

Оскільки ж в цих творах і траплялись якісь „опозиційні” думки, або висловлювалося невдоволення дійсністю, — то ті думки і невдоволення не мали нічого спільного з долею *українського народу*, тільки були відголосом тих дискусій, які тоді велися в лавах московської комуністичної партії („робоча опозиція”, „троцькізм” і т. п.).

З огляду на це, літературний доробок Хвильового за тих п'ять років мусимо уважати в цілому *крайне шкідливим*. Він *отрує* душу читача. На людей з виробленим міцним світо-

глядом та отрута впливатиме слабо (але все ж може лишити певний слід). У людей з менш виробленим світоглядом — *отруїть духа і захитає самі підстави їх світогляду, роблячи їх легкою здобиччю ворога*, та зробить їх нездатними до будь-якої протиакції.

Те ж, що написав М. Хвильовий в період між серединою 1925 року і до лютого 1928 року, це б то протягом двох з половиною років, могло в УССР діяти, або викликати ферменти, які *могли б* спричинити виникнення *революційного українського руху, або* могло сприяти виявленню більш ворожих владі українських елементів, це — б то — діяти *провокативно*.

З огляду на те, що немає *переконуючих доказів*, які б дозволяли категорично твердити, що сама „літературна дискусія”, „Думки проти течії”, „Апольогети писаризму” і „Вальдшнепи” були *тільки* грандіозною провокацією — не будемо (як це ми вже казали) приймати під увагу цієї другої можливості до того часу, коли стануть доступними громадянству архіви енкаведе.

Оскільки ж спинимося на першій можливості, це б то на *можливому* впливові тих статей і „Вальдшнепів” *на читачів окупованої Московщиною України* в напрямці „викликання ферментів”, то той вплив *міг* бути користним, будячи думку і викликаючи певний критицизм. Однак такий вплив *писань* з того періоду не міг бути *надто великий*; на перешкоді йому стояв той факт, що *автор їх був відомий як завзятий комуніст, послугач окупантів, звеличник чекістів і т. д.*

Завдяки цьому ті, що були рішуче настроєні і проти комунізму і проти москвинів, — ставилися з *упередженням* до всього написаного Хвильовим, *а міцний комуністичний сос*, в якому подавав Хвильовий де-які ідеї Донцова, робив і ті ідеї для них „нестравними”. Ті ж, що були завзятими комуністами і московськими приплентачами, — також не могли повірити в „*парикмахерське перпетуум мобіле*” Хвильового, воліючи „оригінальний” комунізм Леніна, без „*доповнень*”, запозичених у Донцова, тим більше, що ці, чужі тим рабським душам доповнення, *наражували їх на конфлікт з владою!*

Така об'єктивна оцінка значіння тих *писань* Хвильового не виключає можливості, що сам Хвильовий, суб'єктивно, вірив у значно більший вплив тих *писань* і мріяв про досягнення якихось конкретних наслідків. Однак це припущення є *лише неузасадненим припущенням*, тому що ми, не маючи другої частини „Вальдшнепів”, не знаємо, чи не були „Вальдшнепи”

запроектовані так, щоб, кажучи словами самого Хвильового, „використовуючи те, що на початку реконструктивної доби опозиціонери виступили зі своїми самовпевненими заявами, одверто, нахабно і неприховано”, — „показати опозиціонерів” і „показати, як такий опозиціонер, з душевними болями і стражданнями, знаходить правильну лінію”.

Коли б було правильним припущення, що „Вальдшнепи” так закінчувалися, то і в цьому випадкові влада могла жадати знищення такого твору. Треба не забувати, що кожний визначніший письменник намагається навіть *негативним типам* надати життя й *узасаднити* їхню появу та діяльність. Ми знаємо, що хочби Пушкін, пишучи свою „Полтаву”, мав палке бажання довести нею, немов гетьман Мазепа був найгіршим „злочинцем” („зладей”), який викликає огиду, і з цією метою часто додавав постійно до його імени цей епітет, але він уважав *конечним* написати: „Україна глухо валнавалась, мязежний крік: пора, пора... тепер би грянуть нам вайною на ненавістную Москву”, щоб в той спосіб *угрунтувати* акцію Мазепа, зробити її імовірною і зробити *більш реальною небезпеку* для Московщини від його намірів. Примітивні творці (і примітивні читачі!) не встані погодитися з *конечністю* такого мистецького прийому, і тому, напр., в московських історичних піснях не тільки невідомий автор пісні зве татарського „царя” — „собакою”, але й *сам* цар той, у такій пісні, звертаючися до підданих, каже: „Я — собака, татарський цар”.

Московська окупаційна влада вимагала (щоб ніхто не міг робити жодних небезпечних „припущень”!) власне *такого* трактування негативних типів.

З наведених міркувань могла влада домагатися знищення закінчення „Вальдшнепів” *незалежно від того*, чи Хвильовий закінчив їх, як личить правовірному московському комуністові, чи ні.

Так чи інакше, але говорячи *тільки* про писання Хвильового, що появилися протягом тих двох з половиною років, ми мусимо *уважати* їх появу *користною для розворушення думки* у читача *окупованої москвинами України*, але й в цьому випадкові не можемо забувати, що і в тому періоді він пропагував і ширив не лише комуністичні ідеї, але й деморалізацію. Власне тому *цілість* синтезу запозичених у Донцова думок з комуністичною ідеологією була тільки „парикмахерським перпетуум мобіле” й не могла мати глибших наслідків.

Натомісць для читача-емігранта, який мав і має змогу всі

позитивні думки, висловлені в них, знайти в *невикривленій* формі, в оригіналі, читання тих писань Хвильового *не тільки не дасть жодної користі, але ще й принесе шкоду*, бо так, як читач з „У.С.С.Р.“ „з конечности“ сприймав, читаючи їх, де-які націоналістичні думки, так читач-емігрант, не хочачи, *сприйматиме також погляди і твердження комуністичні*.

Вправді ще можна було б уважати, що ці полемічні статті Хвильового були користними для „привернення притомности” тим слабодухам старої еміграції, які готові були, слідом за М. Грушевським, С. Рудницьким та іншими „змінити орієнтацію”, а також тим політичним діячам Західньої України, які, починаючи з редакторів „Діла” таких як Федорців, чи Нестерович, чи Німчук, а кінчаючи на співробітниках „Ради” і „Назустрічі” — готові були тоді взяти курс на „соціалістичний Харків”. Ці отже статті Хвильового вказували, що на їхньому новому „сонці” є надто багато плям. Однак ми не можемо брати під увагу впливу на них писань Хвильового з часів літературної дискусії, бо вартість тих слабодухів (говоримо про згадані угруповання Галичини), як „бойового матеріялу”, на жаль, цілком правильно визначили большевицькі „Вісті” в 1926 році словами: „галицька інтелігенція з такого матеріялу, що з неї і „кулю виліпити трудно”*

Натомісь творення фальшивої „легенди” про „героїчну боротьбу” за українську державність, чи навіть українську культурну незалежність, саме тих, хто допомагав їх нищити, — дуже шкідливе, бо викривлює до непізнання дійсність і привчає нас „будувати воздушні замки”!

Таким чином тільки писання Хвильового з часів літературної дискусії і аж до другого каяття *слід би ширити лише серед комуністів і їхніх приплентачів на окупованих Московщиною наших землях* як свого роду „український титоїзм” (того ми зробити не встані), *але зайвим було б ширення їх серед еміграції*.

Однак і там на окупованій Україні вони могли дати лише проблематичну користь, затемнюючи, фразами про „синю бурю громадянської баталії” та „Росія самостійна ж держава? Самостійна. Ну, так і ми самостійна!” — основне. Основним же було те, що була в 1917-21 роках не „громадянська баталія”, — тільки *національна війна, напад Московщини, яка*

---

*) це натяк на не досить пристойну салдацьку приказку: „с..... (калу) не сделаеш пулі”.

кинула на Україну свої регулярні армії проти регулярної ж армії української. Основним було те, що в 1918 році сунули на Україну з Московщини: „Московская рабочая дивізія”, „43-й робочий полк”, „Вторая Орловская брігада”, „Партизанські атради Кожевнікова” (складались з 6.000 татарів з околиць Уфи), два „полки Чрезвычайной комісії”, два „продовольственних полка” — восьмої московської армії, четвертий „продовольственний кавказкій полк”, а пізніше армії московські I, XII, і XIV й московські ж дивізії 45, 46 і 47 та інші частини. „Основним”, отже, було, щоб знало українське молоде покоління, що була не „громадянська” війна, — *тільки напад московських агресорів, та що „самостійною” може стати Україна, лише розбивши агресорів і вигнавши з України московські окупаційні війська.* Живучи в окупованій Україні, Хвильовий не міг цього ясно написати, але його писання інспірують, як ми бачили, такі ідеї, які *виключають* пізнання цієї правди.

Нарешті всі писання Хвильового, як публіцистичні, так і белетристичні, написані ним в період між 1 лютим 1928 року і травнем 1933 року, це б то протягом п'яти років, — *знова* носять *чисто комуністичний* характер, з вістрям спрямованим *проти українського націоналізму.* Ці твори є *однаково шкідливі для всіх:* і для емігрантів і для не-емігрантів.

Таким чином з написаного Хвильовим протягом приблизно 13 років, усе написане протягом 10 років має характер *яскраво комуністичний, шкідливе під кожним оглядом.* Ширення написаного протягом тих 10 років є *ширенням комунізму, моральної розперзаності, атеїзму і антиукраїнської пропаганди.* Ширення ж написаного протягом 2 з половиною років є ширенням поглядів „недоношеного” націонал-комунізму, який був на Україні розторощений у зародку і то за допомогою самого Хвильового. Ширення ж його серед еміграції є роботою подібною до тої, яку мали виконувати фінансовані советським консулятом у Львові „Нові Шляхи”.

Вартість тих ідей *ДРГ* УРСР є тим більше сумнівна, що *сам Хвильовий* не лише від них відрікся, але й протягом наступних п'яти років *нищив* їх завзято і вперто.

До таких висновків і такої оцінки політичної вартості писань Хвильового мусів прийти автор цієї праці наслідком *об'єктивної аналізи цілості* досі опублікованого писаного *добробку* Хвильового.

Ця оцінка **ПЕРЕКРЕСЛЮЄ ЦІЛКОВИТО** ту оцінку писань Хвильового, що її дав автор цих рядків у праці закінченій

ще в 1942 році і опублікованій під іншим псевдом (Р. Млиновецький) в 1946 році. Тоді автор на підставі *лише* писань Хвильового, опублікованих *до початку 1928 року*, помилково припустив, що М. Хвильовий по тому замовк, не зрадивши ідей, ним висунутих підчас дискусії, і волів краще застрелитися — ніж служити ворогові. Коротко кажучи, автор цих рядків був певний, що в особі М. Хвильового маємо „Савла”, що став „Павлом” і тому на стор. 285 „Історії Українськог Народу” (перше видання) поставив його поруч з Міхновським, Петлюрою і іншими.

Докладна аналіза цілоти *неприступних* авторові раніше писань Хвильового з років 1928-1933 *не лишає жодного сумніву*, що Хвильовий в *ліпшому випадкові* з „Павла” став знова „Савлом”, став „Юліяном-Відступником”. Це змусило автора змінити свою думку про діяльність М. Хвильового на цілком протилежну.

На закінчення ще мусимо дати відповідь, чому наші „хвильовисти” так завзято намагаються притягнути увагу до Хвильового, чому хочуть створити „культ Хвильового”?

Щоб відповісти на поставлене питання, мусимо попереду зясувати, на чому залежить головню нашим „хвильовистам”: на мистецькій формі творів, чи на ідеологічному моменті. Кожний обективний читач, переглянувши всі полемічні і не полемічні публікації про Хвильового, що появилися протягом майже девяти років, мусить ствердити, що за винятком одного „шабесгоя”, який бажаючи „і честь соблюсті і капітал приобрести”, ховається за „чисто мистецьку” оцінку Хвильового, вся решта авторів звертає свою увагу *виключно майже на бік ідеологічний*.

Навіть автори, які дають своїм статтям „охоронні” наголочки (напр. стаття Ю. Шереха в І. Збірнику „МУР”-у „Стилі сучасної української літератури на еміграції”) в дійсности девять десятих своєї уваги присвячують справам *ідеологічно-політичним* (в згаданій статті, напр., всі закиди на адресу Маланюка — закиди *політичного* характеру, що не мають нічого спільного з чисто мистецькою стороною).

Згадане управнює нас поставити питання яснійше, а саме: на ширенню *яких* поглядів залежить „хвильовистам”: чи тих, які пропагував Хвильовий протягом 10 років, чи тих, котрі пропагував протягом двох і пів років, яких він потім зрікся і сам винищував?

Отже ще в 1946 році „Юрій Шерех” у згадуваній статті

написав ясно, що від тої України, за яку бились українські армії в 1917-20 рр. років (це б то від самостійної України, керованої українцями) — „покоління 20-х років” (це б то ті, хто ріс на окупованій Україні і працював для окупантів) „відвернулося” і почало шукати *іншої* „України”. Ту „іншу Україну”, як лише дослівно Ю. Шерех, „знайшов ... Микола Хвильовий *своїми* українськими комуністами”.

Окупанти уважали шкідливою не цю діяльність Хвильового, тільки його гасло орієнтації на психологічну Європу. „Клич орієнтації на психологічну Європу”, на думку Ю. Шереха, *хибно* уважати за „гасло центральне і провідне... Це було *другорядне* гасло... Теорія азійського ренесансу — була теорією онови України”, всяка ж Європа мала бути „тільки погноєм” (стор. 55-57).

Таким чином Ю. Шерех уважає вартими уваги *лише* твори, в яких Хвильовий звеличує *комуністів* (слово „українських” ні при чому, бо для Шереха і *кирпатий*, як і більшість москвинів, „кіт у чоботях” якимось чудом належить до „українських” комуністів). Практично заперечуючи неведеними словами важливість „Думок проти течії”, а особливо „Московських задрипанок”, — уважав Ю. Шерех „центральною” ідеєю — ідею „азійського ренесансу”, ідею, яка всупереч історії й фактам *хоче* бачити Україну також *азійською* країною (чи не тому, що Московщина є азійською?), є ідеєю, що від неї добровільно відвернувся сам Хвильовий. Відкидає ж Ю. Шерех *саме те*, що відкидали також і партійні органи та влада московська, чого мусів відректися Хвильовий, — це б то орієнтацію на Європу, „вістниківство”.

Другий „хвильовист”, що пише під псевдом „П. Голубенко”, — рівнож захоплюється ідеями „азійського ренесансу” та ідеологією *тих* письменників окупованої України, які почувалися 100-процентовими *комуністами* і як такі протиставилися безпартійним письменникам. Ідеологією „Валлітян” (виключаючи однак з неї всякий слід ідей Донцова, це б то ідеї, які осуджувала тоді Москва), уважає він остільки вартісною, що хоче змусити нас „реставрувати *ідейно-політичні* цінності Валлітян” („Орлик” ч. II, 1947 р. Мюнхен). Ці ж „цінності”, звичайно, були, як ми знаємо, комуністичними.

Нарешті не раз цитований О. Ган писав: „Хвильовий, тоді, коли виступав у ролі публіциста, робив раз у раз грубі тактичні прогріхи” (підчас літературної дискусії, він виступав „у ролі публіциста”). О. Ган запевняє також, що: „Хвильовий

розчарувався внутрішньою порожнечою фавстівської людини”. Наведені слова вказують виразно, що й О. Ган „не захоплюється” ідеями орієнтації на „психологічну Європу” і ставиться до них, як усі москвофіли, хоча, можливо, поділяє деякі думки Хвильового що-до оцінки режиму Кагановича-Сталіна. Але той же О. Ган безперечно захоплюється Хвильовим-комуністом, що помагав окупантам нищити Україну. Ось як пише, „езопівською мовою”, про це О. Ган: „Яким прекрасним уявлявся письменникові світ, коли він... проходив з рушницею на плечах по змоченій кровю українській землі, руйнуючи ветхі будови старого во ім'я гідного людини майбутнього”. Ми всі знаємо що „руйнував” Хвильовий ризтунки української держави, а тим „гідним людини майбутнім” мала бути „Загірня Комуна”.

Коли прийняти під увагу рішучу і запеклу ненависть усіх „хвильовистів” до Донцова і „вістниківців” — то лишається нам лиш одне припущення, узадане цілковито поданими попереду поглядами звеличників Хвильового, а саме, що наші „хвильовисти” хотіли б ширити головно ті твори Хвильового, в яких немає нічого запозиченого у Донцова, твори, що їх не можна назвати інакше, як творами москвофільськими і комуністичними, твори ж з років 1925-1927, в яких Хвильовий пропагував орієнтацію на європейську культуру, — їм осоружні.

Ще більше переконуючим доказом того, що наші „хвильовисти” приймають охоче і без застережень комуністичні гасла і москвофільські погляди Хвильового, а не погоджуються з висловленими підчас дискусії поглядами про конечність перестати орієнтуватися на московську літературу, є справа з Буревієм.

Ми навели на свому місці без жодних змін цілий текст відповіді Хвильового („Московські задрипанки”) на брошуру Костя Буревія „Європа чи Росія?” (Москва, 1926 р., стор. 40), з якої ясно: 1) що Хвильовий тоді аж ніяк не був однодумцем К. Буревія, 2) що Хвильовий уважав К. Буревія москвофілом і 3) що К. Буревій виступав проти Хвильового по боці ворогів Хвильового.

І ось, не зважаючи на цей очевидний факт, наші „хвильовисти” з неменшим запалом захвалюють одночасно і К. Буревія і Хвильового.

Цитований тут Ю. Шерех ще в 1947 році у „бандерівському” місяшнику „Арка” (ч. 6) виступає зі статтею, якою намагається спопуляризувати К. Буревія (псевдо — „Едвард Стрі-

ха"). Другий палкий „хвильовист” — П. Голубенко спільно з проф. Ю. Бойком видали коштом „мельниківців” москвофільську песу Костя Буревія „Павло Полуботок” і третій „хвильовист” — Багрянний у своєму „Розгромі” згадує про К. Буревія як про репрезентанта української (!) „героїчної фаланги”.

У 1948 році також „хвильовист” П. Голубенко захвалює того ж Буревія в мельниківській „Самостійній Україні” (ч. 8-9, стор. 31-32), що виходить в Америці. У цій останній п. П. Голубенко, числячи на цілковиту темноту своїх однопартійців і читачів, допускається дослівно такої цинічної брехні: „Буревій бере активну участь у дискусії, що розгортається навколо гасла Хвильового „Лицем до Європи”... Разом з Хвильовим, Кулішем та іншими він боронить тези про неможливість будь-якої співпраці з північно-східнім народом”. Що обходить п. П. Голубенка, що К. Буревій дійсно брав участь, але... але боронив власне *конечність* літературної співпраці з Москвою! Адже ж йому залежить лише на тому, щоб *заохотити ворогів москвофільства* читати *москвофільські* писання Буревія. Для цього й бреше П. Голубенко з цинічним нахабством, обчисленим на незнання читачів.

Таке *одночасне* захвалювання і Хвильового і К. Буревія було б *неможливим*, коли б наші „хвильовисти” захоплювалися ідеями Хвильового з часів появи „Московських задрипанок”, а не „ідеями Хвильового” хоч би з років 1931-1933, або з років 1920-1925!

Лише тоді, коли ми приймемо, що наші „хвильовисти” в дійсності є *проти націоналістичного „ухилу” Хвильового* (тільки не хочуть цього сказати ясно, бо хочуть використати розголос, який здобув М. Хвильовий закордоном *саме тим „ухилом”*, — стане ясным і логічним *одночасне* захвалювання і Хвильового, і К. Буревія, і М. Куліша, і „ваплітян”, і Пилипенка, і Яновського, і т. д. і т. д.

Більше того! Щойно прийнявши наведене пояснення, ми зрозуміємо, чому доводиться ствердити такий дивний „збіг випадків”, що протягом десяти років на еміграції перевидано (крім, звичайно, творів Багряного, які цілковито виправдують псевдо їх автора) *лише* твори подібного роду, як: М. Куліш „Народній Малахій” (висміює і осуджує „шукання” і мрії вихованої під впливом Церкви і „Просвіти” української маси, яким протиставиться будівництво „нових форм” комуністично настроєним пролетаріатом), Любченко „Вертеп” (висміює борців за Україну, що мовляв, „упали з риштування”, бо навіть

його поставити не вміли, і пропагує культ „ентузіастичних борців” за... збільшення кількості видобування для метролії сирівців і виготовлення півфабрикатів, роблячи з того нашу „національну ідею”), Яновського „Майстер корабля” (поза пропагандою цілковитої сексуальної розбещеності, пропагує любов до „мєї Республіки”, якою є, як це ясно окреслено в тексті, звичайно, ССРСР, це б то держава-гнобителька, вмовляє в читача, що в ССРСР панує „вільність” і що московський прапор — „наш прапор”, а ті, що опинилися, як інтерновані, в чеськім Яблоннім* — це „зрадники Батьківщини”).

У світлі того ж пояснення стає доцільним видання для еміграції з ентузіастичною передмовою „Міста” Підмогильного, в якому шалена пропаганда статтевої розбещеності чергується з „широкою реклямою” „заможного життя” окупованого Києва! Там герой... „з помсти” гвалтує свою кохану, яка йому „набридла” і кидає її, зводить іншу і знова кидає й та отруюється, а приятель героя „з приязні” — стає коханцем матері Степана. За те всяке подружжя, на думку автора є домовиною юнацьких мрій і поривів, це — „божевілля”. Базари Києва в цьому пропагандивному большевицькому творі, переповнені їжою, крамниці — крамом і навіть чудовими дороговцінностями, а в описі студентської кімнати підкреслена „чудова обстановка” кімнати, прикрашеної ще й портретом Леніна!

Наведене ж пояснення зясовує нарешті й причину кольо-сальної реклями для *комуністичного* вірша Сосюри „Любїть Україну”, в якому він закликає читачів (у данному випадкові — збаранілих емігрантів) бачити свою Україну „в огні канонад” наступаючої московсько-большевицької армії, „в багнетах” тої ж московсько-большевицької армії, „що в тьмі пробивала шлях” Хрущовим (і Сосюрам) назад на Україну, зайняту в хвилину писання віршу — німцями, ну і „в стягів багрянному шумі” (большевицький прапор — червоний).

Ясним рівнож стає, чому не появлюються на книгарських полицях давно випродані твори Коцюбинського, Вороного, Мосендза, Королевої і т. д.**

---

* українські військові частини, які не хотіли перейти на московсько-большевицький бік.

** Це було кілька років тому, а нині вже появилася передрук *большевицького* видання Коцюбинського і зфальшований твір Мосендза з передмовою, яка робить з нього „розчарованого націоналізм”.

Може хтось спробувати пояснити це спеціальним сентиментом до „засуджених большевиками” авторів*, але в такому випадкові чому ж не перевидано ні одного твору письменниці такої міри як Старицька-Черняхівська, що була суджена на процесі С.В.У., а потім пізніше засуджена і знищена тими ж „большевиками”?

Чи такі її твори, як „Останній сніп”, „Гетьман Дорошенко”, „Милость Божа”, або „Іван Мазепа”** не є не тільки надзвичайно цікаві, та прекрасно надаються для сцени, але й актуальні для нас з огляду хоч би на боротьбу, яка нас чекає?

Відповідь на питання: чому ніхто не видає і не захвалює її творів, а т. зв. „Енци. Українознавства” згадує в зневажливому тоні, може бути одна: Старицька-Черняхівська, *хоча й була засуджена москвинами, але не була ніколи комуністкою*, не пропагувала „Загірньої комуні”, не допомагала окупантові, а що найважливіше — всі згадані тут її драматичні твори вільні від комуністичної пропаганди і мають виразний *протимосковський* характер! А таких творів, очевидно, наші „хвильовисти” не потребують!

Подані отже тут факти, яких число можна збільшувати і збільшувати, змушують нас прийти до висновку, що наші „хвильовисти” є в дійсності *проти „націолістичного ухилу” Хвильового, проти висунутого ним підчас дискусії гасла орієнтації на „психологічну Європу”, проти всього того, що Хвильовий „запозичив” у Донцова. Натоміть вони „ЗА” того Хвильового, який написав „Я” і „Кота в чоботях”.*

З огляду однак на *обставини* і спротив популяризації Хвильового з боку частини еміграції — *це не могли наші „хвильовисти” відважитися передрукувати всі його яскраво-комуністичні твори. Можна припускати однак, на підставі появи „Міста”, „Майстра корабля” і т. п., що „грунт” вони вже уважають за підготований і ті твори появляться незабаром.****

Захоплюються наші „фітільовщики” Хвильовим також тому, що вони прекрасно знають, що Хвильовий після *другого* каяття *активно поборював український націоналізм***** і виступав з доносами на тих, у кого його помічав! Адже ж і Кость

* Сосюра не був засуджений

** „Івана Мазепу” видало не НТШ чи УВАН (як твори М. Куліша, Ю. Яновського, чи Підмогильного), тільки в 1959 році Сидір-Чарторийський, а „Останній сніп” був „вийнятий з продажу”.

*** підчас друку цієї праці в пресі подано, що перший том Хвильового вже появилвся.

**** мова, samozрозуміло, про появи *стихійного* націоналізму.

Буревій в цьому періоді, спільно з Хвильовим, у тому ж „Пролітфронті”, під псевдом „Варвари Жүкової”, написав ганебного доноса на письменників „Нової Генерації”, *виявляючи себе заклятим ворогом українського націоналізму!* Адже ж і М. Куліш у всіх своїх творах виводив на глум „гальборки” спотворених ним і скарикатурузованих стихійних і не стихійних „старих” і „нових” українських націоналістів та поборював релігію („97”). Адже ж, зрештою, і „Вапліте” у своєму „Статуті” („Вапліте”, зош. I, 1926 р., стор. 106), в параграфі першому пише, що має на меті обєднати *пролетарських письменників України незалежно від мови, що нею пишуть свої літературні твори*”.

З цього всього випливає лише один висновок: *наші „хвильовисти” потребують „хвильовизму” комуністичного і москвофільського, без усяких українських націоналістичних „ухилів”.*

Видання „хвильовистами” на еміграції „Вальдшнепів” могло б зменшити категоричність нашого висновку, як-що не розглядати його як конечний в еміграційних умовах крок і *якщо б не зміни, зроблені в них нашими „хвильовистами”.*

Це видання є до певної міри *фальсифікатом, бо міняє засадничі думки Хвильового з часів літературної дискусії на інші, на ті, які поборював тоді Хвильовий, але які відповідають політичним цілям „хвильовистів”.*

Ми вже згадували про те, що на стор. 76 цього *фальсифікату*, замість гострого осуду „українізації” устами Карамазова, який був в оригіналі, українізації, яка захоплювала не лише Пилипенка і М. Куліша, але і наших „хвильовистів”, — *появився осуд .... „українців”!* (Слова Карамазова „бо в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотичними українізаціями”, замінили наші „хвильовисти” на слова: „з своїми ідіотичними українціями”).

На стор. ж 123 *зфальшовано* (і то в абсурдний спосіб!) слова Аглаї, яка, в оригіналі, своїм тостом підкреслює *негативне* ставлення до *московської* літератури й культури та захоплення тим („фавстівським”) духом, який створив західню цивілізацію. *Ті слова замінені іншими, які пропагують протилежну думку!*

У всіх виданнях тексту „Вальдшнепів”, а саме в журналі „Вапліте” (ч. 5 за 1927 р.), „Вістник” (книжка 7-8 за 1933 рік) і Хвильовий „Вибрані твори” Львів, 1937 рік, стор. 158, маємо такий текст:

„Я випила за безумство хоробрих! Але не за те безумство, що *виродилось* у сорентівського міщанина Пешкова, — я випила за те безумство, що привело трогльодита до стану *вишуканої європейської людини*”.

Цей текст, після *зфальшовання*, на стор. 123 видання „Вальдшнепів” 1952 року („В-во „Україна”), згучить уже так: Але не за те безумство, що привело трогльодита до стану *вишуканої людини*. Я випила за те безумство, що *виродилось* у сорентівського міщанина Пешкова...”

Як бачимо, зник прикметник „європейської” і думку *замінено на протилежну*, не журячись тим, що інтелігентний читач міг би поставити питання: чому Аглая не за „безумство”, яке .... „*виродилося*” в сорентівського міщанина, це б то в Максима Горького?

В оригіналі не Аглая не за *здегенеровану московську літературу* і культивовані нею ідеї Горького, *тільки за той творчий дух*, який привів людину камінної доби до стану *вишуканої європейської людини*. У *фальсифікаті*, пущеному в обіг нашими „хвильовистами”, Аглая власне не за *ідеї Горького і московської літератури* (та большевиків), а не за *західню цивілізацію!*

Як бачимо у наведеному фальсифікаті у еміграційних „хвильовистів *несамохіть* вирвалося слово „*виродження*”, бо мудрійші з них знають, що вони хочуть прищепити еміграції під назвою „*відродження 20-их років*” отрутні початки того „*виродження*”, яке вони в догоду окупантам прищеплювали на Україні і за успіх того щеплення може не раз випивали в „своїй кумпанії”.

Ми не пробуємо остаточно розв'язати загадку, чи справді Фітільов підчас літературної дискусії „*переживав кризу*” і чи справді йому імпонували де-які думки Донцова, чи може він з провокаційною метою лише *вдавав*, але і в цьому, другому, випадкові мусів їх „*позичати*”, бо сам не був спроможний щось вигадати таке притягаюче. Остаточно розв'язати її буде можливо аж тоді, коли архіви Че-Ка стануть *приступні* дослідникам, але фактом є, на висвітлення якого подано було досить доказів, що власне ті „*запозичені*” думки викликали загострення дискусії, власне вони *вражали і притягали увагу*, *провокували до участі і...* давали „*матеріал*” владі. Що ж могло бути ще потрібне московським окупантам? — Прищепити як не виключаюче сумнівів переконання, що „*Ми (українці — Р. З.) уявляємо собою незалежну державу, ... яка своїм республікан-*

ським організмом входить у Радянський Союз." Прищеплення такої фантастичної вигадки „усуває з порядку денного” найважливіше питання, обговорення якого, або бодай сумніви, аж ніяк не є в московському інтересі. Москалям потрібно, щоб не зверталось більшої уваги на певний пункт „Конституції ССРСР” (в останній — 14), який передає майже всі функції держави (24) „Союзові”, це б то Москві! Цю вигадку не раз повторював у тому періоді Фітільов („Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну так і ми самостійна...” „Словом Союз — залишається Союзом і Україна є самостійна одиниця” і т. д.).

А тепер ставимо питання: до чого ж стремлять „пятиколонники” і їх приплентачі на емірації?

1. До того, щоб переконати, що УССРС є державою не лише по назві.

2. Переконати, що вся „творчість” представників „виродження”, є виявом вигаданого большевицького „відродження” і, як твердить Лавриненко в статті „75 років тому”, „Хвильовий „зробив” наче б то „всі відповідні висновки що-до політичного усамостійнення Радянської України на базі її культурного усамостійнення”.

Тимчасом є якраз навпаки: справжнє культурне усамостійнення можливе лише на базі цілковитого усамостійнення національно-політичного, справжнього суверенітету. Але усвідомлення українцями цієї істини непомірно утруднювало б москалям ліквідацію українського народу як нації, а потім і взагалі.

3. Наступним завданням є популяризація серед еміграції комуністичних утопій і прищеплення соціалістичної „скалі вартостей” (подаємо приклад: націоналіст вважає більш цінною кров проливану рядом поколінь за володіння землею, аніж працю на ній, тому не визнає за чужинцем, який прийшов і працює на ній не пару років, а навіть кілька десятків, права на ту землю, яку боронив нарід протягом сотень років, і не вважає працю вартістю, що нею можна здобути на неї право. Рівно ж не вважає, що землю, яка належить нації, може роздаровувати уряд чи партія).

і 4. Прищепивши подібні думки, зробити еміграцію іграшкою в руках усяких „дисидентів” і прихильників зміни режиму з одночасною тісною співпрацею з усіма, хто зберігає почуття якоїсь вічної приналежності до... „Росії”. Самозрозуміло, для улегшення здійснення згаданих завдань слід викликати вороже наставлення до Заходу і до Донцова, якого на-

віть пофальшовані ґрунтовно в другому виданні твори є „небажаною лектурою”.

Щоб осягнути згадані цілі напр.Ю. Лавриненко годує наївного читача „салаткою” з вирваних (де-коли навіть не закінчених) речень із писань Хвильового і про Хвильового (понад 16 „джерел”), приготованою так, щоб вона смакувала вже здеморалізованому емігрантові. („Сучасність” ч. 12, 1978 р., ст. 65, 66 і 67, стаття „75 років тому”). Читач, що звик думати, легко здогадається, що вирвавши окремі речення з написаного Лавриненком, можна без труду з нього самого зробити або консерватора, або — побожного монархіста, чи ще когось іншого.

Як бачимо у наведеному фальсифікаті у еміграційних „хвильовистів” несамохіть вирвалося слово „виродження”, бо мудрійші з них знають, що вони хочуть прищепити еміграції під назвою „відродження 20-их років” отрутні початки того „виродження”, яке вони в догоду окупантам прищеплювали на Україні і за успіх того щеплення може не раз випивали в „своїй кумпанії”.

Ми не пробуємо остаточно розв’язати загадку чи справді Фітільов підчас літературної дискусії „переживав кризу” і чи справді йому імпонували де-які думки Донцова, чи з *провокаційною метою* лише вдавав, але і в цьому, другому, випадкові мусів їх „позичати” бо сам не був спроможний щось вигадати таке притягаюче. Остаточно розв’язати її буде можливо аж тоді, коли архіви Че-Ка стануть приступні дослідникам, але фактом є на висвітлення якого подано було досить доказів, що власне ті „запозичені” думки викликали загострення дискусії, власне вони вражали і притягали увагу, провокували до участі і ... давали „матеріал” владі. Що ж могло бути ще потрібне московським окупантам? — Прищепити, як не викликаюче сумнівів переконання, що „Ми (українці. Р.З.) уявляємо собою незалежну державу... яка своїм республіканським організмом входить у Радянський Союз.” Прищеплення такої фантастичної вигадки „усуває з порядку денного” найважливіше питання, обговорення якого, або сумніви аж ніяк не в московському інтересі: питання виходу зі складу „Союзу”, як *конечної передумови* всебічного розвитку українського народу. Москалям потрібно щоб не зверталось більшої уваги на певний пункт „Конституції ССРСР” (в останній — 14) який передає майже всі функції всякої держави „Союзів”, це б то Москві! Цю вигадку не раз повторював у тому періоді Фіті-

льов („Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну так і ми самостійна...” „Словом Союз залишається Союзом і Україна є самостійна одиниця” і т. д.).

Наведене показує, як поводяться „хвильовисти” з писаннями свого „божка”, коли вони не відповідають їхній політичній лінії, а лінія ця така, що мусить шляхом фальшовання тексту „Московських задрипанок”, заховати, що ця стаття була спрямована проти затятого оборонця московських впливів — Костя Буревія, якого антисамостійницькі твори нині друкують ті ж „хвильовисти” для ширення їх між нами.

Особливо ж багатомовним є факт, що полеміка довкола Хвильового має пристрастний, але цілком *нерічевий* характер, типовий для *політичної* боротьби. Комусь залежить на тому, щоб стало притягати увагу до Хвильового, а одночасно, спекулюючи на незнанню читачів, на відсутності під руками кінцевих матеріалів, щоб на „хвості” Хвильового *просунути в наше життя цілу низку інших письменників-комуністів*, а з ними разом, звичайно, і їхні комуністичні твори, комуністичні ідеї... Під цим оглядом характеристичним є не лише те, що ніхто з „хвильовистів” не видав протягом цих років справді *річезового критичного* огляду всіх творів М. Хвильового, але й ніхто не видав тих статей з „Думок проти течії”, в яких він пропагує „психологічну Європу”.

Однак кожному ясно, що намагання „фітільовщиків” поставити Хвильового поруч Шевченка і Петлюри, *намагання високо образливе* для остатніх, має на меті викликати в еміграційній свідомості цілковитий хаос, який би улегшував їм поступове заступлення діячів, які віддали ціле своє життя на боротьбу за щастя українського народу, особами, які принесли не лише щастя, але й само життя українського народу в жертву його найлютішому ворогу.

Мало того, пристрастність, з якою боронять „хвильовисти” Хвильового і з якою намагаються його спопуляризувати, може бути зясована, крім „моменту особистого” (боронячи Хвильового — вони боронять *себе*, виправдують *власні* злочини), ще намаганням ширити серед еміграції його ідеї і то *без домішки ідей Донцова*. Ми знаємо, що коли ми *виключимо* з писань Хвильового *всяку домішку ідей Донцова і подібних авторів*, — *лишаються тільки ідеї комуністичні*.

Отже лишається *єдине* правдоподібне *припущення*, а саме, що ті „хвильовисти”, які *свідомі своїх цілей*, не можучи самі

у власному імені, *ширити* в „буржуазних державах” *віри в комунізм і захвалювати борців за комунізм*, — *хочуть зробити ту ж роботу, використовуючи імя і твори М. Хвильового.*

Коли прийняти таке пояснення, — зрозумілою стає і пристрастність „полеміки”, і її нерічевість, і нарешті чисто відруховий опір тих елементів, яким є осоружна комуністична ідеологія.

Тоді ж стає зрозумілим і вороже наставлення наших „хвильовистів” до всякого справжнього українського націоналізму і ясним є, чому мусіли фальшувати вони ті писання Хвильового, які їм довелося з тактичних міркувань видрукувати.

Ми, з можливо найбільшою докладністю і об’єктивністю, розглянули в хронологічному порядку весь досі відомий літературний і літературно-публіцистичний доробок Хвильового, звертаючи спеціальну увагу на пропаговані в тих творах погляди.

Найбільш корисний для справжніх оборонців Хвильового твір („Московські задрипанки”) ми подали цілий *на підставі автентичного тексту.*

На підставі докладної аналізи пропагованих ним поглядів та ідей, як також їх походження, ми дали *єдино-можливу* відповідь на поставлене нами питання: що ж нам „дав” Хвильовий?

Ця відповідь є властиво дбайливо-узаднім висновком з цілості розглянутого матеріалу. Висновок цей такий: *нам, це б то українцям, які мріють і стремлять до того, щоб Україна стала справді самостійною державою, а не просто рвуться до „красивого життя” у „цвітучій” (з наказу Москви!) провінції СРСР, — Хвильовий, своїми писаннями не дав нічого.*

Шкідливих (розкладових і комуністичних) ідей взагалі не потребуємо, корисні — можемо сприймати з першого джерела, це б то не переробленими на „парикмахерське перпетуум мобіле”!

Нарешті наведені нами „антихвильовистські” погляди визначніших наших „хвильовистів” і такі факти, як *підміна* нашими „хвильовистами” на протилежні саме тих ідей Хвильового, які в період літературної дискусії, уважалися, як це впливає з численних наведених нами цитат, *найбільш небезпечними й незгідними з політикою партії*, — не лишають найменшого сумніву, що наші „хвильовисти” ставляться до *основного „ухилу” Хвильового так само вороже, як і окупційна*

влада на Україні. Коли б наші „хвильовисти” мали нагоду взяти участь у тій дискусії, яка була в 1925-27 роках, — вони *поборювали б* основні „еретичні” погляди того ж Хвильового, виступаючи „одним фронтом” з К. Буревієм, Пилипенком і Андрієм Хвилею (Мусульбасом).

Все сказане управнює нас до такого остаточного висновку: коли б нині вдалося нашим „хвильовистам” *використати* творчість Хвильового *так*, як вони самі хотіли б, — вона не тільки нічого не „дала” б нам, але ще й наробила б величезної шкоди. За допомогою тих творів вони б значно прискорили процес перетворення еміграції на матеріал податливий для московсько-большевицької пропаганди, матеріал подібний до того, що з нього складалися, в перших роках окупації угруповання різних приплентачів („попутчиків”), які так улегшили окупантам поневолення України.

А звідси мусимо зробити таке заключення: *незалежно від* того, яку ролю відіграв М. Хвильовий підчас літературної дискусії, *і тільки підчас неї*, ми нині мусимо *поборювати всі спроби* творення „культу Хвильового”. Такий культ можуть творити „фітільовщики” серед *некомуністів*, лише використовуючи їхню необізнаність. Нашим отже завданням є познайомити з кількома головнішими творами Хвильового загал, забезпечивши ті твори добре опрацьованими поясненнями, коментарями і примітками (звичайно — об’єктивними, а не „фітільовськими”), які б улегшували зрозуміння їх та унеможлилювали б безпідставне захвалювання їх і безкритичне сприймання пропагованих там комуністичних поглядів.

Самозрозуміло, таке „протикомуністичне щеплення” повинно було б стосуватися не лише для забезпечення еміграції від *комуністичної інфекції* через твори М. Хвильового, але й через твори інших, нині ширених серед нас письменників-комуністів. Це тим більше є вказаним, що тамті видання ширяться з такими передмовами, які мають на меті приспати цілковито чуйність читача і улегшити йому проковтнення так „поцукрованої” отрути.

Коли ми при цьому, як і в цілій цій праці, не приймаємо під увагу „чисто мистецького боку” творів, то робимо це не лише тому, що це виходить поза обсяг нашої теми, але й ще з іншої, важливішої причини.

Щоб краще зясувати слухність міркувань, якими керуємося, покликаємося далі на твердження не тільки критика, взагалі цілком відмінного від нас національно-політичними по-

глядами, але й *теперішнього* оборонця власне рішачою ролі „чисто мистецького боку”. Маємо на увазі колишнього головного редактора „Красного Слова” — органу, що в 1929 році обслуговував московською мовою московську „національну меншину” на Україні — В. Державина, який тоді ж не раз виступав як критик-марксист також на сторінках українсько-більшевицьких періодичних видань. Згаданий В. Державин, в „Українській Думці” (ч. 22, рік вид. 7), у типовій своєю облудою статті („Великий осяг українського українознавства”), хоч, як видно з наведених нами далі його ж слів, чудово розуміє, що роблять його колеги, захвалюючи на сторінках т. зв. „Енци. Українознавства” комуністичні твори ваплітян та інших комуністів, проте робить їм велику рекляму.

Власне в цій шкідливій статті, В. Державин, цілком слушно мусів ствердити таке:

„Годі заперечувати *кольосальну* вагу письменства і з окрема *красного письменства* в розвитку, формованню та самоусвідомленні української національно-державної думки... Як у позитивних так і негативних світоглядових течіях, *література* скрізь *передувала* практичній соціально-політичній діяльності, була для цієї останньої *за гасло*, сигнал та *акумулятор психологічного підґрунтя*, і так само, як *утопійно-соціалістичний* інтернаціоналізм керуючих сил Центр. Ради та Директорії є *невіддільним від белетристики* Коцюбинського (??! — Р. 3.) і Винниченка, а *фатальні націоналкомуністичні ілюзії 20-их років* є *невіддільні від романтичного укапізму Хвильового і більшовицького* Вапліте, — так і... *націоналістичний рух* у Західній Україні та на еміграції є в *найбезпосереднішому звязку з літературною діяльністю* вістниківської „квадриги”...

Ми цілковито згоджуємося з основною думкою цієї цитати зі статті В. Державина про величезну *ідеологічну* роллю у нас *красного письменства* та про те, що *поширення літературних творів певного напрямку впливає на цілу політичну свідомість нашого народу*. Не згоджуємося лише в деталях (напр. замість Коцюбинського — ми б назвали Панаса Мирного, Черкасенка та інших).

Уважаючи ж, як і В. Державин, що *красне письменство* є у нас *основним чинником* у творенні *ідеології* української громади, і „*передують практичній соціально-політичній діяльності*”, ми, в умовах важкої боротьби не лише за національне визволення, але й за само існування українського народу, мусимо розцінювати вартість творів *красного письменства* у

першу чергу з погляду ідеологічного. Тому *конечним є поборювати ширення творів*, які можуть прищеплювати читачам не тільки „фатальні націоналкомуністичні ілюзії”, але й *комуністичне розуміння світу та комуністичну скалку ідейних вартостей* і тим „утворювати підґрунтя” до „практичної” *комуністичної діяльності*.

Одночасно з тим, на нашу думку слід, уникаючи будь-яких перебільшень чи недокладностей, викривати пропагандові брехні наших „фітільовщиків”, підпираючи подавані правдиві відомості численними документальними даними й доказами, *автентичність* яких має бути *дбайливо перевірена*. Цитати завжди мусять братися з *оригіналу*, а не з „другої руки”.

Без такої чинності і „протиінфекційних щеплень” — переможе комунізм (а під його фірмою — Московщина!), хоча і з „хвильовистською” машкарою на лиці. Мусимо пам'ятати, що громовиця другої світової війни спричинилася до того, що надто багато вихлюпнула на Захід червона імперська каналізація всякої нечисти, якій хоча й чуже „гібельное различіє” між допустимим і недопустимим, при повній відсутності етичних понять, — за те властива надзвичайна рхливість, енергія й „кагальність”.

Та правда все ж була і буде по нашому боці, треба лише її видобути з під грубої верстви їхньої брехні.

З'ясування правди про дійсну роль Хвильового, про справжній характер його творів та ідей ними ширених і було завданням цієї праці.

Але це завдання не було б виконане, коли б ми на закінчення ще раз з притиском не згадали вже нами підкреслюваного, а саме, що:

1. Фітільов, який почуває себе москалем, у всіх своїх писаннях, як позитивних типів, або чимсь визначних, виводить крім запеклих комуністів — москалів. Москалем є Іванов, москалем є Мишко („Життя”), редактор Карк захоплюється москалями й всім московським та радить зрєктися боротьби з москалями („і на віщо було бунтувати?”), московкою була „товариш Жучок”, Ларіков, Молодчіков, ну і, звичайно, московкою ж була Аглая.

і 2. Ставиться як типовий москаль до гетьмана Мазепи („відціля Мазепа тікав, проклятий, окаянний гетьман”).

Отже писання Фітільова служать ширенню москвофільства і наші пропагатори „хвильовизму”, свідомі того. Що більше, їм як і окупційній владі потрібне примітивне, приступне ма-

сам москвофільство і тому вони безцеремонно фальшують навіть Фітільова! Москалі не бояться „громадянської” антирежимної війни, вони переконалися на досвіді, що вони вийдуть переможцями. Адже ж боротьба з Корніловим, з Керенським, Красновим, Архангельським англійським десантом, кронштадським повстанням, десантом в Одесі, Денікіном, Колчаком, Врангелем, Юденічом і білокозаками не зважаючи на підтримку зброєю, одягом, амуніцією, танками і живою силою в одинадцяти випадках дала порівнюючо легку перемогу.

Тимчасом боротьба з українською армією, яка мала нездале керовництво, яке само було тої думки, що війна в основному носить характер боротьби з режимом і не тільки браку найменшої допомоги з боку інших держав лише шкідництва, завдяки стихійному націоналізмові частини селянства і діяльності самостійників, навіть керований з Парижа удар (здача в серпні 1919 року Києва з величезними складами зброї, амуніції й одягу та розпалювання „соборницьких” настроїв і непорозумінь) не принесла москалям перемоги. Окупанти знають, що нарід стає могутньою, непереможною нацією під впливом ненависти до народу-загарбника і тому намагається приглушити, а потім зліквідувати почуття ненависти, підкинувши певну кількість спеціально вишколених „українізованих” москалів, завданням яких обстоювати (разом з українськими запродавцями) антирежимний характер боротьби і... союз „самостійних держав” з окупантами.

Про це ясно сказано в статті В. Юринця в „Комуністі” Ч. 88 за 1926 рік, уривок з якої подаємо в „додатках”. Однак на перешкоді тому баламученню стояло те, що „українізовані” москалі не могли на протязі цілої історії знайти москаля, який би допомагав українцям у їх боротьбі за визволення з московського ярма. Тому тепер появилася кількох москалів, які без найменшого уповноваження кількох сотень мільйонів своїх одноплемеників у журнальчику „Факти і Мислі”, використовуючи в інформаційних цілях кількох зрадників-українців, роблять вигляд, що обстоюють українські інтереси. В Торонті для подібної акції існує „Современнік”.

Власне на тлі поширення цієї акції слід розглядати видавання п'ятитомового збірника писань Хвильового.

ПРИМІТКИ.

ПРИМІТКА Ч. 1.

* Так думав „вістниківець” — Маланюк ще за тих часів, коли він писав своє „Послання”, що зробило його відомим навіть серед окупантів та їхніх приплентачів. У ті „передвоєнні” часи Маланюк був націоналістом, що у високо-мистецькій формі пропагував погляди Донцова (українського націоналізму).

У кінці 1926 року на чотирнадцяти сторінках Л.Н.В. було вміщене його „Послання”. Реагували на нього, як советські публіцисти, так і партійні лідери на партійних зборах, а один з „придворних поетів” — Сосюра мусів писати на те „Послання” віршовану відповідь. За тих часів і Скрипник, згадуючи Маланюка, мусів назвати його „не поганим версифікатором”, який „володіє технікою вірша, але свій талант віддав на службу фашизму”.

Самозрозуміло, що власне *яскраво і виразно висловлені націоналістичні погляди* викликали такий ефект, хоча, звичайно, як ми казали, і форма вказувала на не-абиякий хист та мистецьку культуру автора.

У 1930 році „Критика”, реферує літературне життя Західньої України і говорячи про групу Л.Н.В., зазначає, що твори цієї групи (в тому і Маланюка) *користно відрізняються від писань „зміновіховців” з оплачуваних більшевиками ж львівських „Нових Шляхів”*: „ясним наставленням та часом і *крацями художніми засобами*. Де-які твори Маланюка, Мосендза *справляють сильніше вражіння за сльозаву лірику „Нових Шляхів”* („Критика” ч. 4, 1930 рік, стор. 93.).

При цьому та ж „Критика”, *зачисляючи виразно таких „поетів”, як В. Янів, до „простачків”, пише далі: „Не говоримо про таких, як Маланюк, Дажбожич, Матвій-Мельник, Мосендз та інші. Ці говорять просто і одверто... треба визнати: весь вогонь їх поезії скерований на агітацію за фашизм, на боротьбу проти нас. Вони (особливо Маланюк) оспівали фашизм, Італію, Муссоліні так, як досі ще ніхто з італійських фашистів. Духом „Риму” пройнята вся поезія фашистів із Л.Н.В. ... Маланюк, передовсім, поет дії. Сила його поезії не стільки в якійсь вишуканій добірній формі, скільки в умінні конкретно формулювати точні завдання”*.

Отже сила поезії Маланюка була, як це стверджували навіть вороги, в гостро націоналістичному змісті і в умінні „точно” формулювати завдання *воюючого націоналізму*. Природ-

но, „Рим” розумівся як символ „вічного Риму” — творця великої імперії і високої цивілізації, а Муссоліні трактовано було як приклад державного мужа, що намагався відродити той „римський дух”, що його подивлялися інші народи. Однак не слід забувати, що не могло бути мови про якусь „італійську орієнтацію”, бо націоналізм вчить, що нації між собою борються і „на одній території не може вміститися навіть два націоналізми”. Отже, у цій безкомпромісовій, яскравій лінії і була „душа” поезії Маланюка, яка дала його творам вічне життя в нашій літературі.

Але, на великий жаль, мав рацію, здається — Курпіта, даючи таку характеристику Маланюка: „У великому тілі — малий дух”. На це вказував уже, як випадок зі статтею, писаною Маланюком підчас процесу Шварцбарта (Маланюк вживав усіх заходів, щоб ніхто не догадався хто є її автором), так і спроба його співробітничати у видаваному за польською допомогою, для побороювання „Вістника”, журналі „Ми”. Донцов тоді вжив негайно конечних заходів, яких наслідком була „Заява” Маланюка у „Вістнику”, якою він визнавав свою „помилку”.

Перестав наслідком війни виходити „Вістник”, а далі почав, кажучи словами „Послання” Маланюка, „вітер історичний знов віяти”... зі Сходу на Захід і в душному повітрі почувся знайомий „сморід кіслих щец”.

Маланюк замовк і почав приглядатися...

Тимчасом один з чоловік „фітільовщиків” ще в 1946 році виразно заявив, що хоч Маланюк досі „немає сили прийняти Україну такою, якою вона є” („МУР”, стор. 72), але що він „має шанси” і що можна ще все ж, мовляв, „уявити” Маланюка в ролі поета, „коли він схоче побачити існуюче і вийде зі своєї емігрантсько-блюзнірської постави” (там же). Як бачимо, негативне відношення до УССР та її комуністичних „провідників” названо було „блюзнірським”, а сама „оферта” була цілком ясною. Але обережний Маланюк ще пару років приглядався, щоб на остатку потихеньку рушити в Каноссу.

І ось Маланюк сам зрікається взятого на себе редагування повоєнного ЛНВ, що його хотів відновити Ю. Клен та прихильники редагованого Донцовим „Вістника”. Зрікається він того редагування на користь... В. Шульги, передаючи тим ЛНВ взагалі в „антивістниківські” руки. Тоді саме одержав Маланюк кілька тисяч райхсмарок, яко гонорар за... збірку віршів, якої видавці не видали.

Потім виступає Маланюк з відчитом на зборах яскраво „антивістниківського” „МУР-у” і захвалює не раз висміюваного у „Вістнику”... Зоценка (моск. письменника — малороса). Нарешті в органі Багряного („Укр. Вісті” ч. 8 з 1949 року) являється, як-що вірити редакційній примітці, надіслане *загадковим способом* до цього часопису „Друге Послання”. У ньому міцнотелесний Маланюк, що в *першому* „Посланію” вчив про *конечність* боротьби — раптом починає скиглити: „Мордує брата брат” і запевняти, що він сам „носиться як билина, в крутіжжі лихої веремії”. Не будемо нагадувати тут більш відповідне для такого „руху” народне порівняння, руху „в ополонці”, який довів до того, що далі в тому коротенькому „Другому Посланію” Маланюк *відрікається* від усіх тих ідей та тої скалі вартостей, що їх визнавав і пропагував, пишучи своє перше „Послання”. Дістається в „Другому Посланію” не лише „вожденят вошивим душама”, але й, навіть, ненавистному москвинам та москвофілам, гетьманові Мазепі, а за одно і Мотрі.

Мотрі приписав Маланюк, певно через помилку, власні „почування”, які у нього, згідно з його іншим віршом, викликала „достигле тіло, що, тремтіло, як плід, на пружних вітах ніг”, які були, очевидно, нижче того „тіла”, що його подивляв Маланюк („Влада”). Переплутавши власні переживання з Мотриними, він означив любов Мотрі до Гетьмана, як „соромицьку пристрасть”*

Далі він, залишивши читачам додумуватись, чому має Маланюк рівно пів століття „дити жах” тої пристрасти, кінчив те своє „відречення” і каяття апотезою „гречкосійства” і вірою, що „крізь звіря рев”... Україну „узріє новий Чоловік”.

Так само обплювавши і вбивши духа, що проймав усю попередню його творчість, тим самим вбив Маланюк того поета, який зайняв у нашої літературі визначне місце, бо ж сам Маланюк у першому „Посланні” писав: „Як в нації вождя нема, тоді вожді її поети”, і до них ми вправі ставити особливі вимоги.

Маланюк, тимчасом, виконав „жадання” Шереха і в своєму „Другому Посланію” відмовився від тих ідей, які були істотою його попередньої творчости та (нехай і частково) „прий-

---

* Коли це віршоване „каяття”, написане, щоб таки лишитися з дозволу мурівського” цадика „поетом”, друкувалося *вдруге* в збірці поезій Маланюка, текст його підпав змінам: зникли з нього ці ганебні слова.

няв Україну такою, якою вона є" (цими „езопівськими" словами одночасно переконував Ю. Шерех, всупереч правді, наче б то Україна є тепер, і може бути, *лише* комуністичною і пов'язаною з Москвою).

„Прозрівший" Маланюк почав спеціалізуватися в захвалюванні власне *такої* „України": Хвильового, М. Куліша, А. Любченка, „Ваплітян" і т. п., прикриваючи своїм імям пропаганду ідей *тої* „України", що їх він же перед тим поборював.

Не стримали Маланюка перед ступненням на цей сковзкий шлях численні приклади інших, бо тактика ворогів українського руху стало та сама: свого часу Винниченко по повероті на Україну мусів у „Листі негідника" (так Винниченко *сам його назвав*) захляпати болотом Директорію і себе самого, Ю. Тютюнник і Волох мусіли виступати в фільмах, граючи самих себе в ролі бандитів і погромників. М. Хвильовий — мусів поборювати не що інше, а „хвильовизм", У. Самчук — мусів підписати в ролі головного редактора і голови „МУР-у" той збірник „МУР-у", який знецінював і обріджував ЛНВ, „Вістника", цілу еміграційну літературну творчість і того Донцова, який вивів Самчука в письменники.

Нині за тою метою зфальшовано (за участю Маланюка) твір покійного Ю. Клена і, за участю іншого „шабесгоя", — літературну спадщину Мосендза, щоб мати змогу ширити вигадки про їхнє „розчаровання" в тому, чому вони служили ціле життя.

Кожний з них не задумувався над тим, що такі „шабесгої", по використанні, здебільшого морально (а то й фізично) „ліквідувалися". Найновішим прикладом міг би бути хоча б У. Самчук, який нині вже „виконав" те, що було в інтересі ворогів українського націоналізму, і тому в комунізуючому тижневику „Українське Життя" (Торонто) в числах 14, 15 і 16 появилася стаття „Справжнє обличчя Уласа Самчука", яка представляє його, як „ворога народу", що служив „вірою й правдою Гітлерові". Так було і з Винниченком, і з Тютюнником, і з Волохом, і Крушельницьким, і з Грушевським, і з багатьма, багатьма іншими.

Це було грізне — „мементо" і для Маланюка, бо ж були уже певні ознаки того, що „мурин" вже стає менш потрібним, бо ж нічим іншим не можна зясувати появу в „Свободі" *тої* „першої ластівки", якою була стаття „чүлого" на зміни „барометра" — ред. Кедрина про виступ Маланюка на Шевченковому святі.

Та тимчасом колишній „вістниківець” Маланюк за своє каяття був нагороджений виданням книжки його поезій тим же коштом і тою ж фірмою, що й видала раніше „Місто” Підмогильного, „Майстер Корабля” Яновського, — письменників, що хотіли бачити Україну „такою”, а також брошури, що пропагувала ідеї Драгоманова та Винниченка.

Самозрозуміло, до збірки „Поезій” Маланюка, подібно як і до друкованих нині в СРСР творів Тичини чи Рильського, „випадково” не трапили де-які з його попередніх поезій, писаних у дні „націоналістичної молодости”.

Треба думати, що Маланюк не лише забув слова, якими означив Лесін Антей Федонове поступовання („Ти віддався... як мертва глина”), але й свої власні, написані в 1924 році на адресу П. Тичини: „від клярнета твого — пофарбована дудка зосталась...”

Своїм „Другим Посланиєм” вижебрав собі Маланюк не дальше творче життя, тільки „посмертне право”, як казковий опир, блукати сторінками змінюхівської та „народньо-фронтівської преси. І нині цей „живий мрець” годує нас мертво-народженим словом, таким же безбарвним, як і збірка видана під назвою „Влада”.

Аж поки проспівують „треті півні” і скінчиться панування слуг нечистого, блукатиме цей опир серед нас, але вже ніколи не верне до життя і не обізветься тим щирим і палким словом, від якого голосно дзвеніли міцно напняті струни любови до свого народу в кожному українському серці...

Після потрапившого „загадковим способом” до „Укр. Вістей” Маланюкового „Другого Послання”, вже нормальним способом дістається до них же рукопис статті-панегірика на честь Хвильового. У ній намагається Маланюк зробити з Хвильового — генія світової літератури („Сині етюди” — твір, що в мірили загально-європейським є явищем винятковим”). Маланюк там же запевняє, немов „боротьбою з психологічним рабством... овіяні всі новелі Хвильового”.

Як бачимо, *тепер* Маланюка не обходить те, що хоч би герой „Я” сам стверджує, що є тільки „нікчемою” в руках Тагабата (як зрештою й більша частина героїв Хвильового), але *тепер* Маланюку не лишається нічого іншого, як запевняти, немов такі „нікчеми” і є „борцями з психологічним рабством”, а не звичайними московськими „холуями”.

Пізнійше виступає Маланюк з відчитами про Хвильового і запевняє нас, що твори Хвильового — це „музичні симфонії”,

які тепер на нього „діють як музика”. Особливий захват викликає у нього під цим оглядом „Лілюлі”.

Чому? — Можливо, на Маланюка стала діяти „як музика” спроба Хвильового писати „заумним язиком”, наслідуючи московського поета-футуриста Кручених („Дир бул щур, мален-токіял-спрум” — писав Кручених), яка виявилася у Хвильового в такому уривку: „... І тоді дзвональна звема весняної дзвими блакитнить на душальній душі поета” („Лілюлі”, стор. 89).

Можливо рівнож, що здалася „музичною симфонією” хоч би та ж новела „Лілюлі” тому, що вплинуло на Маланюка, як „маестосо фуріосо” чарівної симфонії, викликаючи „глибокі” емоції в естетичній душі Маланюка те, як пише Хвильовий, „площадне слово”, яке головний герой — Альоша „чітко потягнув” на „у” і яке, зрештою видруківане в творах Хвильового (том II, стор. 96) *таким способом*, щоб і Маланюк міг, відгадавши його без труду... „насолоджуватися ним, як музикою”! —

**

Для людей, які звикли покликатися на авторитети, зясувавши причину „захоплення” Маланюка Хвильовим, наводимо далі іншу оцінку того ж Хвильового, яка належить визначному нашому письменникові (прозаїкові і поетові), одному з чоловіх „вістниківців”, *що до самої смерти не зрадив того прапора під яким боровся* (хоча такий наклеп, жонглюючи вирваними реченнями з листів і зміненими текстами, й намагався поширити Б. Кравців у Передмові до твору Л. Мосендза), — *Леонідові Мосендзові*.

Своє відношення до Хвильового висловив Мосендз більш широко у брошурці на цю тему, що була видана в Німеччині під псевдом „Лясковець”, яку навмисне послав був покійний письменник до „відновленого ЛНВ”, щоб, оскільки той ЛНВ був би чимсь подібним до „футуристичних поезій” Е. Стріхи — тої статті не змогли б вмістити. Л. Мосендз не хотів компромітуватися співпрацею в непевному органі.

Ми наводимо тут уривки з його листа до Р. Гармаша, опублікованого в році 1949, а датованого 13.VI.1948 року. Ось ці уривки:

„Криза нашої духовости все поставала не від браку талантів, а від браку людських і національних характерів. Що Маланюк написав свою статтю „контра” Лясковець, — не ди-

вуюся. Маланюк напише все, що йому замовлять, прикриваючися ... „аполітичністю поета” ... .

„Дівніч має рацію, коли каже, що Мосендз здурів. Але Мосендз здурів перед 30 роками, коли в рядах української армії стояв голий, босий і вошивий проти Фітільових з керенками в кешені, Ільйом у голові, зрадою в серці й „товаришом з буряних літ революції — наганом” в руках. Мосендз божевільний, бо в дезертирові і зрадникові, катові, трусові і моральному нулеві Фітільові не знаходить нічого, що б оправдувало як людину і громадянина (хоч і не українця)...

„Маєте рацію, що Хвильовий вчився у Донцова. Яка заслуга, що Хвильовий учився у Донцова? Чи не вчився Ленін у Кляйзевица і у Сореля? І в Макіявелі? І в Лява? ... . Всі ці розмови про „впливи” на Хвильового нагадують мені рапорти „чіновників особих порученій” при губернаторах. Рапорт, що починається словами ... „с одної сторони нельзя не согласітся, што...” , потому йшло пару сторінок „крючкотворства”, а кінчалося... „но с другої сторони нельзя не признатся, што...”

... „Врагу своєму віри не даждь” повчав колись митрополит Іларіон, а завданням усіх, — дати „віру” цьому московсько-хохлацькому покручеві.

„Фітільовщикам” потрібен божок, от його й пропагуватимуть”.

**

ПРИМІТКА Ч. 2.

Цим ганебним вчинком Костя Буревія дуже захоплюється „проф. Ю. Шерех” („Арка” ч. 6; 1947 рік) і різні наші „хвильовисти”. Про причини такого захоплення легко доміркуватися, коли ми пригадаємо собі, що:

1. Ю. Шерех, хоча є ворогом українського націоналізму, вдаючи зі себе „незалежного симпатика”, дістався на становище редактора, видаваної в тих роках „бандерівцями” — „Арки” і в число співробітників видаваного тим же угрупованням часопису „Час”. Подібно Едварду Стрісі, орудував він окремими словами і фразами, що могли здаватися майже „націоналістичними”, щоб сіяти за допомогою редагованого журналу і статей ферменти розкладу та з середини вести до знищення тих, з якими „співпрацював”. Такі його, скеровані проти українського на-

ціоналізму, статті, як „Прощання з учора”, друківані свого часу в „Часі”, не без причини вже двічі передруковувала „Сучасна Україна”!

2. Проф. Бойко і „фітільовщик”, що пише під псевдом „П. Голубенко”, знав, що Кость Буревій був москвофілом та завзятим ворогом українського націоналізму, і що тому писав у 1930 році в „Пролітфронті” таке: „Розбудова Нації” — це празький орган західньо-українських фашистів, що зібралися навкола „його превосходительства” генерала Омеляновича-Павленак Старшого”. Проф. Бойко і П. Голубенко знали, що К. Буревій уважав українських націоналістів запродавцями. Проте, цих двох наслідувачів Стріхи, діставшись в число „визначних мельниківців”, — видали коштом тої організації твір К. Буревія, в якому згаданий автор виявлює себе *ворогом* ідеї *цілковитої* незалежності України, боронячи ідеї „чесного союзу з Москвою”.

3. Нарешті інший „фітільовщик” — Яр Славутич, діставшись в число співробітників „Овиду”, подібно тому ж Едварду Стрісі, писав критичні нариси, в яких, підробляючися під „націоналістично-протибольшевицький стиль”, подавав найбільш безглузді оскарження і найбільш далекі від правди „інформації”. Так, напр. з Йогансена він зробив не прозаїка, а поета. Про Капельгородського написав, що той „на протязі остатніх років життя... мало писав, а ще менше друківався”. Тимчасом, в дійсности протягом того часу вийшло 5 окремих, тоді ним написаних, прозових творів, 600 фейлетонів і 200 пропагандових віршів!

Так „мало писав” на протязі остатніх років Капельгородський за інформаціями цього наслідувача Стріхи, інформаціями, що мали компромітувати, самозрозуміло, „націоналістичний” еміграційний „Овид”.

Список модерних наслідувачів „Едварда Стріхи” є, на жаль, остільки великий, що ми не можемо уділити йому місця. Зрештою, є серед тих ентузіастичних наслідувачів методів Едварда Стріхи ще й такі, яких діяльність не виявлена перед загалом, і тільки втаємничені з подивом приглядаються до неї. Напр. була згадка в „Укр. Вістях” з 6-го лютого 1955 року про одну „троянду”, яка опинилася серед „бандерівсько-галицьких будяків” (Дослівно: „бандерівці прикрасили себе

пристосованцем... Хіба ж можна назвати букет з будяків, в який вкладено одну паршивеньку рожу, букетом рож?" („Пристосованець" і „паршивенька" — певно для конспірації).

**

ПРИМІТКА Ч. 3.

Не раз трапляється, що той чи інший „ворог хвильовизму" виступає зі статтями, в яких в дійсності ширить цілком неузасаднені твердження, які, коли б відповідали правді, — реабілітували б Хвильового. До таких виступів слід зачислити брошурку проф. Г. Ващенка. Він, після закидів і слів обурення, цілком несподівано дає таку оцінку Хвильового:

„І серед цього лакейського галасу підлабузників з'являються памфлети Хвильового. В них уже чітко виступає розчарування в большевицькій Москві. Хвильовий критикує большевицьку верхівку, що відійшла від гасел комунізму і стала міщанською. Він кидає клич: „Геть від задріпанки Москви — обличчям до психологічної Європи". Це свідчить про мужність письменника, а також про те, що він став на український ґрунт. Щоправда, ця мужність далека від того високого героїзму, який виявляла українська молодь і навіть старші люди в початку революції в часи Визвольних Змагань. Хвильовий неодноразово кається у „своїх провинах" перед комуністичною партією, але все ж таки для того жахливого часу і найменшу критику большевизму треба трактувати, як мужність... Хвильовий переживав тяжку трагедію, що сталася в наслідок розриву між мріями „про загірню комуну", в яку він з молодечим запалом повірив і в ім'я якої розстрілював борців за волю України, — і з брудною большевицько-московською дійсністю. Постріл з револьвера обірвав цю трагедію разом з життям Хвильового. Цей постріл, як і памфлети письменника, згладжують в українському суспільстві ненависть проти чекіста, автора „Я (Романтика)", як такий же постріл Скрипника згладжує почуття обурення проти останнього, як людини, що в початку революції громила український визвольний рух, а потім побачила, до якого жаху допровадив большевизм Україну".

Навівши цю цитату, відсилаємо читача до написаного нами попереду в цій книжці. Там він знайде докази, що критика большевицької верхівки займала тоді цілі шпальти в партійних органах і очолювали її такі большевицькі діячі, як

Троцький, Бухарін та інші. Що *ніколи* Хвильовий не звав Москву „задріпанкою”, лише Україну „Задрипанками Москви”, і що тому не може бути мови про „мужність” Хвильового. Чим був подиктований постріл Хвильового, — важко сказати, але все вказує, що страхом, що дістанеться в руки одному зі звеличуваних ним чекістів.

**
*

ПРИМІТКА Ч. 4.

„Ю. Бойко” (він же — „проф. Ю. Бойко”), на початку своєї статті, всіх, хто наважився написати щось некористного для „фільмовщиків” про Хвильового, назвав... „маніяками”! На жаль цей „літературознавець” не зясував при цій нагоді, чи він уважає, що українська еміграція, завдяки „плідній діяльності” його самого, „метра Ю. Шереха” і „тоже хвильовистів”, дійшла вже до того психічного стану, коли їй можуть здаватися „маніяками” люди, які *нормально думають* і *нормально бачать*, а тому червоне звуть — червоним, чорне — чорним, свої ж висновки роблять *лише на основі фактів* і спостережень? Льогіка говорить, що наш „літературознавець” є або такої (невисокої) думки про цілу українську еміграцію, або... хоче створити „димову заслону” з сугтеруючих фраз, щоб під їх ослоною „діяти”. На імовірність цього останнього і вказує те, що тут же, назвавши *всіх*, які не хочуть бачити в Хвильовому „бога”, — „маніяками”, і так „дописавшись” елеганцією „професоровського стилю”, — накинувся на проф. Ващенко, твердячи, що останній... допускається лайок, які близькі „жаргону російського кабака”.

Далі, щоб пустити ману на своїх читачів і стати в їх уяві „солідним” під кожним оглядом, хапається „Ю. Бойко” старого тріка: олімпійським тоном повчає, мов якогось штубака, проф. Ващенко, „зясовуючи” йому, що „наукову працю завжди позначає сувора льогічність, *обережність у висновках, стремління бути об'єктивним, опертя на джерелах і сумлінна перевірка їх вірогідности, уміння вчуватися у наукову аргументацію противної сторони*” і т. д.

Перечитавши ще раз (*після прочитання цілої статті проф. Ю. Бойка*) такі чесні і високошляхетні „приписи” для вченого, починаємо шкодувати, що саме проф. Бойко не застосував цих чудових поучень на практиці, при писанні своєї статті! Цією своєю забудьковатістю змусив „проф. Ю. Бойко” нас

згадати славного Лиса Микиту, як то він, з не меншою за „Ю. Бойка” повагою, оповідав півневі про „лист безпеки” від „даря” і про те, що він сам став уже „пустельником” і „від мяса відцурався”, їсть уже „лише зілля й дикий мед”.

У Франка — Лис Микита, переконавши так наївного півня, „вполював” лише одну дурну курку, а у нас? „Бойкові” зі Сходу вдалося зловити на цього гачка аж дві редакції (маємо на увазі „Українське Слово” і „Новий Шлях”, бо що-до „Українських Вістей” і „Українського Прометея” — то на їх адресу вистарчить повторити слова Возного до Наталки: „Лукавиш — тее-то, як його — моя галочко!... і добре все розумієш!”) Коли ж приймемо під увагу те, що на претензійні фантазії і вигадки нашого „літературознавця”, протягом багатьох місяців ніхто ні в одному часопису не зареагував, — то з тривогою доводиться згадати слова того ж Хвильового, лише поширивши їх засяг: „Навкруги тайга азійської Хохландії і темна „малоросійська” ніч”!

Ця темна „малоросійська” ніч імовірно й допомогла „недоноскам” тої, про яку думав М. Хвильовий, „азійської Хохландії” на еміграції зорганізувати ... цензуру, яка вимагає: „про Хвильового — або добре, або дурне”.

Коли ж про Хвильового появляється поза пресою якась праця, що ұзасаднює й докладно висвітлює правду, — тоді вдають „хвильовисти”, що такої праці ніколи не було, вдають, наче б то ніхто їм не довів брехні, числячи, очевидно, на слабу інтелігенцію й брак знання своїх читачів та на те, що вони обмежили свою „лектуру” до ... контрольованої хвильовистами преси.

Як користуються „хвильовисти” цією єдиною зброєю, яка їм лишається поза межами просторів адміністрованих Кремлем, може послужити поданий далі факт.

Згадуваний тут „Бойко” (що пишеться просто „Блохін”) — рефлектує правдоподібно в майбутньому на становище полк. Мельника, і тому вже нині дбає про популяризацію своєї особи.

Ми не спинятимемося тут над двома коротенькими брошурками, виданими Бойком в 1950 і 51 рр., якими він хоче „вбити клини” в ті тріщини, що їх вдалося зробити в поглядах членів ОУН приятелям п. Ю. Бойка (його „колегами” ще з часів, коли вони вчили мистецтва чорне представляти білим кандидатів на советських журналістів в харківському „Інституті Журналістики”, є: „Ю. Шерех”, Вовчук, „Глобенко” —

Оглоблін), бо це окрема тема, яка розглянута належно в іншій праці!

Спинимось отже лише на твердженню статті „Проф. Ю. Бойко, як ідеолог”, яка появилася на стор. „Українського Слова” з 12 березня 1961 р. за підписом „Ф. Кордуба”, який в ній докладно переказав усе, що було потрібне для „Ю. Бойка” і мусів, згідно з вказівками згаданого „ідеолога”, „завапнувати” також певні вирази „ушкодження” в репутації „Ю. Бойка”, як „літературознавця” і „хвильовиста”.

Робить він це, пускаючи в світ таку вигадку (наводимо дослівно):

„Погляди Ю. Бойка на хвильовизм і його оцінка під ідейним оглядом викликали оживлену дискусію в нашій еміграційній пресі і під час рефератів, присвячених питанню хвильовізму в Україні. Під час тих дискусій не вдалося доказати проф. Ю. Бойкові неправильности його поглядів, цьому питанню він даліше присвячує багато уваги”.

Щоб був усім ясним увесь цинізм згаданої вигадки, мусимо зазначити, що підчас відчиту, що з ним виступив був пару років тому „Ю. Бойко” в Нью Йорці, один зі слухачів (Кос.—К-ко) поставив Ю. Бойкові запитання: чи йому відома праця Р. Задеснянського „Що нам дав Хвильовий?”

Спритний „бойко” обмежився заявою, що то, мовляв, „праця людини, некомпетентної в цій справі”.

Коли ж читач уважно перечитає все подане в цій книжці про писання „Бойка” в справі Хвильового, і перевірить, скільки разів приловлено згаданого „бойка” в ній на обдурюванні читачів і фальшованню правди та текстів, то йому стане ясним, скільки треба мати певности в неочитаности та забудькуватости своїх читачів, щоб відважитися написати цитоване тут „твердження”!

Не ясним може лишитися тільки питання, чи „літературознавець” Ю. Бойко справді є цілковито некомпетентним у справах, про які писав, як „знавець”, чи ту „науку”, яку він прищеплював своїм колишнім слухачам на викладах в „Інституті Журналістики” в Харкові, — стосує й донині сам в інтересі тих ідей, в інтересі, яких вчив своїх слухачів фальшувати правду?

**
*

„ПРИМІТКА Ч. 3”.

Див. „ПРИМІТКУ Ч. 2” (ст. 191).

ПРИМІТКА Ч. 9 (до стор. 171).

Ще в 1947 році автор цієї праці звертав увагу на те, що наші „хвильовисти”, використовуючи популярність, яку мав Хвильовий серед еміграції, яка *не знала* ані його діяльності, ані того, що він писав по „Вальдшнепах” намагаються поширити антиукраїнські та комуністичні його твори. Рівнож автор цієї праці звертав уже тоді увагу на те, що і твори М. Куліша є антирелігійні, антинаціональні і виразно комуністичні, звертав рівнож увагу і на те, що таким же *московським* („всесоюзним”) комуністичним патріотизмом просякнуті твори Ю. Яновського, але не зважаючи на це, вдалося „хвильовистам” видати на одержані від одної з американських організацій гроші, під фірмою „УВАН” та „НТШ”, і твори М. Куліша (1955 р.) і Яновського „Майстер корабля”, і подібний твір Підмогильного. Щоб наївні емігранти охочійше читали, — сказано було, що ті твори „чудом збереглися”, і лише еміграція має щастя читати те „вільне слово”. Очевидячки, є багато наївних, які ще й досі вірять в правдивість сказаного. Тимчасом не зашкодило б знати, що в році 1958 видала окупаційна большевицька влада Ю. Яновського „Майстер корабля”, а згодом вийшла книжка Кузякіної „Драматург Микола Куліш”, в кількості 10.000 прим. і були видані його твори.

**
*

ПРИМІТКА Ч. 5.

Не лише московські політики, але й репрезентанти московської культури, відчували себе авангардом Азії. Ідея „азійського ренесансу”, на чолі з авангардом в Європі — Московською імперією, захоплювала москвинів, і один з представників московської літератури, ще в 1918 році, написав свої „Скити”, в яких кидав виклик цілому західньому світові. Самозрозуміло, що ототожнювання москвинів зі скитами є цілком безпідставне, але для нас має значіння саме ідея твору, пересякненого московським імперіялізмом та месіянізмом, ідея засадничого противенства і ворожости двох світів: азійського, „скитського”, і західнього, ідея боротьби з тим зненавидженим окцидентом і знищення ними зненавидженого засадничого ворожого їм світу. Роля „щита” впливає з ідеї месіянізму.

Цей вірш з усією наочністю показує, що ідея „азійського

ренесансу" є ідея московська, ідея чужа Україні, яка була і є останнім аванпостом Заходу на межі азійського світу. В інтересі московському, і лише московському, було *відірвати* Україну від Заходу і включити в число борців за ворожу їй ідею. Московщина ще за царату завжди намагалася промовчати все, що вязало Україну з Заходом і прищепити українцям фальшиве переконання, наче б то вони є частиною азійського світу, навчити українців, всупереч навіть географії й ботаніці, бачити десь на Холмщині чи Поліссі — „азійські сосни". „Хвильовисти", виховані й виплекані москвинами, з запалом „перших учнів" повторюють „вивчені твердо" московські вигадки і баламутять не раз західніх українців, які піддаються тим вигадкам, не знаючи московської літератури, московської публіцистики та історіографії.

Подаємо тут переклад твору Александра Блока „Скити", пера Дажбожича, додаючи, що в оригіналі, у виразі „свою обернем вам азійську пику повну злоби", рівнож підкреслено, що це є „лика" і що ця „азійська пика" належить москалям („ми обернемся к вам *своею азиатской рожей*")

С К И Т И

Мільйони — вас. Нас — тьми, і тьми, і тьми,
Поважтесь лиш змагатись з нами!
Так, Скити — ми. Так, азіяти — ми,
Зі скісними й жадібними очами!
Для вас — віки, для нас — короткий час.
Ми, наче ті слухняні хлопці,
Тримали щит між двох ворожих рас
Монголів і Європи!
Віки, віки старий ваш молот бив
І заглушав громи лявіни,
Чудною казкою загин вам став
І Лісабону і Месіни!
Ви сотні літ дивились на Орієнт,
В огні різьбили наші перли,
І все глужуючи чекали мент,
Коли б гармат наставить жерла!
Ось час настав. Бе крилами біда
І кожний день образи множить.
Та прийде час — не лишиться й сліда
Від ваших Постумів вже може!

Світе старий! Поки не згинув ти,
Ще мукою живеш утішною,
Немов Едип, спинися в мудрости
Перед загадкою колишньою.

Росія — Сфінкс. Сміючись і в журбі
І обливаючися чорнокровю,
Вона зорить, шукає щось в тобі
З ненавистю та із любовю!

Та так любить, як любить наша кров,
Ніхто вже з вас давно не любить,
Забули ви, що в світі є любов,
Котра усе пече і губить!

Ми любим все — і чисел зимний жар
І дар примар, чарівних візій,
Ми тямим все — і дотеп, гальський дар
Й красу незбагнугих колізій.

Ми знаєм все — паризьких вулиць ад,
Каналів холод венеційських,
Гаїв цитринних ніжний аромат
І Кельна димчату величність.

Ми любим тіло — його колір, смак
І млосний, смертний запах...
Чи ж винні ми, як хрусне й ваш кістяк
В тяжких і ніжних наших лапах?

Ми звикли за повід хапати,
Баскі, палкі й свавільні коні,
Коням важкі крижі ломати
Й рабинь тримати на припоні.

До нас ходіть! Від всіх війни страхіть
До нас у мирні йдіть обійми!
Доки не пізно — меч старий зломить,
І будемо тоді вже як брати ми!

А коли ні, — нема що тратить нам,
Також будемо ми зрадливі!
Віки, віки — прокльони слати вам
Будуть нащадки хоробливі!

Широко ми по нетрам та лісам
Зі шляху гожої Європи
Уступимось! *Й свою обернем вам
Азійську пику повну злости.*

Ходить усі, ходить же за Урал!
Ми вам звільняєм поле бою
Стальних машин, де дише інтеграл
Із дикою монгольською ордою!

Та ми самі — від нині вам не щит,
Від нині в бій не вступим сами,
Дивитись будемо, як бій кипить
Вузькими нашими очами.

Не рушимось, коли жорстокий Гун
В кишені трупів буде лазить,
Палить міста, у церкву гнать табун
І білих братне мясо смажить.

Остатній раз — отямся, світ старий!
На бенкет братній праці й мира,
В остатній раз на бенкет наш ясний
Вас варварська скликає ліра!...

**

ПРИМІТКА Ч. 6.

М. Рильський свого часу писав такі твори, як хоч би чудовий поетичний твір, видрукуваний в 1922 році окремим виданням під назвою „Синя далечінь”.

В цьому творі мріяв поет:

„Про острів той, що осіяв Шекспір,
Де Дікенс усміхався крізь тумани...”

згадував про Венецію, і тоді виринала в його уяві чарівна поетеса Дездемона з Шекспірового „Отелла”, і він писав:

„Хай хоч ві сні венецькі води	Плюскоче водяна дорога,
І мармур сходів та колон	Одбивши золоті вогні,
І сяйво вроди, і давні годи	І голуби Марка святого
І тоскне золото Мадонні!	Заснули в синій тишині.
Білоодежна Дездемона	Ти руки простягла, лілее,
Стоїть на сходах угорі	І плине чорний войовник,
І над чолом її корона	Що в білих снах душі твоєї
З троянд вечірньої зорі.	Майнув вогнем на вік, на вік!”

Згадував Рильський і Францію:

„На світі є веселий Лянгедок,
Цвіте Шампанью Франція весела,
Де в сонці тане кожний уголок

І в виноградах утопають села!
Десь є Марсель і з моря дух п'янкий,
Десь полювали милі Тартарени”...

і мріяв тоді:

„Хай хоч ві сні мандрівки дальні
Без суетливих перепон
І очі радісно-печальні
Білоодежних Дездемон!”

А кінчився цей вірш так:

Ти — випив самогону з кварти
І біля діжки в бруді спиш...
— А там, десь голуби, мансарди,
Поети, сонце і Париж!...

**
*

ПРИМІТКА Ч. 8

Наведений вірш живо дискутувався підчас літературної дискусії.

**
*

Крім Донцова повинен був впливати потроху і В. Блакитний (Елланський), „самостійник”, скерований „Братством Самостійників” в 1917 році для праці серед соціалістів-революціонерів (найлівійшої течії), з метою ширити серед них націоналістичні погляди. Тому напр. в 1919 році писав він у брошурці „Як продавали Україну”:

„Що ж тут правдивого, чому й кому вірити? А правда ось яка: комуністи (більшовики в Росії, боротьбисти на Україні, спартаківці в Німеччині, тесняки в Болгарії і т. і.) оповістили війну буржуазному ладу, всякій буржуазії без різниці націй”.

.....

„Щоб не піддатися на брехні провокації, наклепи буржуазії та її наймитів, всі пригноблені, всі запродані й усі трудящі повинні вірити й піддержувати тільки комуністів, іти за комуністичними партіями, що одні не зрадять, не продадуть. На Україні ж такою партією являється українська комуністична партія боротьбистів”.

В наведених словах немає ані згадки про московську пар-

тію на Україні „КП(б)У”, і це не випадково, бо в 1920 році той же В. Блакитний писав:

„Національна політика цілком визначається тим, що кольтонізаційна тенденція має за наперед вирішене питання про повільну, але повну, денационалізацію компактноі маси біля 30 мільйонів українського селянства, півпролетаріату та пролетаріату, силами національної стихії Росії та її кольтонії на Україні, де їх складає не дерусифікована ще частина пролетаріату та дрібноі буржуазії міст і містечок.

Звідци впливає політика розпорошення розвитку української мови й культури, розпорошення й асиміляція інтелігентних сил, протегування зростові впливу російської культури та носителям її на Україні”. („Молодняк” ч. 1, 1927 р.)

Коли ми уважно перечитаємо написане, то стане зрозумілим, що так писати міг лише націоналіст, хоча він одночасно захвалював комунізм. Адже ж в цих словах розкрито ясно і недвозначно, що Московщина, *комуністична* Московщина веде кольтоніяльну політику на Україні, що кольтонізаційна політика ця спирається на „не дерусифіковану ще частину пролетаріату” (ведену й обєднану в лавах К.П.(б)У., а також на московське і обмосковлене міщанство міст і містечок. І тут же Блакитний, який прекрасно знав, що „політикою” керує московська большевицька партія, твердить, що власне та політика „розпорошення й асиміляції інтелігентних сил” українських, з одночасним протегуванням московської культури на Україні та висуванням її носіїв, є проявом тої „основної лінії”, скерованої до денационалізації цілого українського народу. Таким чином самостійники, які діяли і серед комуністів, підготовляли ґрунт для сприймання також і ідей, ширених Донцовим.

ДОДАТКИ

М. Хвильовий.

(ПСИХОЛОГІЧНА ЕВРОПА)

Що ж таке ця психологічна Європа, яка так лякає Дорошкевича?

Мистецтво є не тільки метода пізнання життя, але й — в іншому пляні — ідеологічна надбудова. Таким чином, оскільки ми маємо справу з мистецтвом, остільки й торкаємось схеми марксистських надбудов. Іншими словами:

— Коли ми, припустім, беремо Ніцше, його „Моргенрите“, і зустрічаємо такий рядок із ригведи: „е багато вранішніх зір, які ще не світили“, то, щоб виявити сенс присутности в цій книзі індійського гімну, нам доведеться увійти в лабіринт факторів, які розташувались за тридевять земель від свого економічного базису.

Ми нарочно навели такий „плутаний“ приклад, щоб сказати: — „Олімп“ цілком розуміє плужанських писарів, які ніяк не втямлять, де загубила кінці, так звана, психологічна Європа.

Історичний матеріалізм, як відомо, ніколи не відхиляє психологічного фактору.

Навпаки, він припускає його дію, вважає її за цілком нормальне явище у громадському житті. Так що саме це слово „психологія“ не таке вже страшне, особливо тоді, коли боязкі люди будуть частіш розгортати абетку комунізму:

— *відтіля вони знають, що цей загадковий і неприступний їм фактор є не що інше, як жива людина, з її мислями, з її волею, з її хистами.*

Таким чином, залишається ще притягти елементарну логіку й сільогізувати, приблизно, так:

— Коли психологічний чинник діє в громадському житті, а жива людина ідентична цьому факторові, то, очевидно, історію робить не тільки економіка, але й живі люди.

Ми хочемо сказати те, що говорив Енгельс:

— „політичний, правовий, філософський, літературний, художній розвиток і т. д. беруть в основу економічний базис. Але вони впливають один на одного й на економічний базис“.

Проте, які ж це живі люди? Як ми конкретнійш розшифруємо цей термін?

Двигнуно історії є, як відомо, так званий „змінний стосуюнок”: людина — природа. Інакше кажучи, ми маємо справу з боротьбою громадської людини проти природи. *Отже, те живе створіння, що його ми ототожнюємо з психологічним фактором, і є по суті громадська людина.*

І коли ми говоримо про психологічну категорію, яка „виштовхує людськість із просвіти”, то очевидно, і маємо на увазі якусь суспільну одиницю.

Ці елементарні засади про роллю людини в історії нам потрібні для того, щоб запитати себе:

— *Чи не дала Європа якогось типу творіння, яке в тій пропорції, що його наділяє, так званий „змінний стосуюнок”, і робить історію?*

Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: „минулу — сучасну, буржуазну — пролетарську, вічну — мінливу”. Бо й справді: Гамлети, Дон-Жуани чи то Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасному, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські, можете їх вважати „вічними”, але вони будуть і „мінливі”. Таку кокетливу путь держить діалектика, коли блукає в лабіринті надбудов.

Тут ми, нарешті, стикаємось з *ідеалом громадської людини*, яка в своїй біологічній, ясній, психо-фізіологічній основі вдосконалювалася протягом багатьох віків і є власністю всіх клас.

В цьому сенсі ми нічого не маємо проти того, щоб Леніна порівняти з Петром Великим: як той так і другий належали до одного типу громадської людини й саме ідеального, що його нам дала Європа. І імператор Римської імперії Август, і мислитель буржуазії Вольтер, і пролетарський теоретик Маркс — всі вони в цьому сенсі подібні один до одного.

Це зовсім не значить, що кожний з них, взятий в конкретному оточенні, в конкретний час, буде міжкласовим явищем. І той і другий, і пятий служили своїй класі. Але поскільки їхня служба, піднімаючи культуру їхньої ж класи, викликала розвиток нових сил, що характеризують поняття прогресу, що мусіли прийти їм на зміну й часом були їхнім антиподом, остільки між Леніном і Петром Великим можна поставити знак тотожності. І піп Лютер, і робітничий ватажок Бебель належать до одного типу європейської громадської людини. І той, і другий, і пятий, і десятий не відривались від

своєї соціальної бази, але всі вони були двигунами історії у пропорції того ж таки „змінного стосунку”. Стан їхнього інтелекту і вдачі дорівнювався даному соціально-економічному й політичному ладу. Цей клясичний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій і т. д. динаміці. Це та людина, що її завжди й до вінців збурено в своїй біологічній основі.

Це — європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, — знайомий нам чорнокнижник із Вюртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це — доктор Фауст, коли розуміти його, як допитливий людський дух.

І зовсім помиляється Шпенглер: він везе на катафалку не Фауста, а „трегій стан”, бо доктор з Вюртембергу безсмертний, поки існують сильні, здорові люди.

— Ага... так от про що ви говорите! А чи нема тут у вас ідеалізму? — Подивимось:

— Перша цитата з Мерінга:

„... історичний матеріалізм ніколи не відхиляє дії ідейних сил”.

— Друга цитата з Плеханова:

„... велика людина бачить далі інших і хоче сильніш інших”. Вона — герой. Не в тому сенсі, що вона наче б то може зупинити чи то змінити ходу речей, а в тому, що її діяльність являється свідомим і вільним виразником цієї необхідної і позасвідомої ходи. В цьому її значіння; в цьому її сила. Але — це кольосальне значіння — страшна сила”.

Саме ця страшна сила і є згаданий нами тип, і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватись. Саме вона й виведе наше молоде мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети.

Соціалізм — це, з одного боку, теорія боротьби за царство свободи, з другого — конкретний етап у боротьбі людини з природою. Отже, треба подивитись на справу ширше і глибше і не думати, що тисячі Каченків, хоч би й комуністичних, роблять епохальну справу, що вони „зададуть” тон гнилій територіяльній Європі, що витягнуть її з болота, куди затягла її колісь могутня й прекрасна, тепер стара й безсила буржуазія.

Так стоїть справа з психологічною Європою, що до неї антитезою є просвіта Гаркун-Задунайського:

— психологічна категорія є жива людина, з думками, з волею, з хистами. Жива людина є громадська людина. Клясичний тип громадської людини вироблено Заходом. Як надбудова, він вплинув на економічний базис, на добробут феодалів і буржуазії. Він вплине й на добробут пролетаріату. Його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності. *Отже, не можна мислити соціального критерія без психологічної Європи...*

(„Думки проти течії” М. Хвильовий. 1926 р., стор. 42-46).

**
*

М. ХВИЛЬОВИЙ

КУЛЬТУРНИЙ ЕПІГОНІЗМ

„Нам передано ізумительное літературное наслідство, на нас, комуністах, лежить тягчайшая відповідальність за то, яку літературу дасть нам нова Росія після Пушкіна, Гоголя, Толстого”.

Так в ересефесерівські простори сурмить і сурмить „Красная Новь”. Ми тут, на Україні, кричимо, хоч і на всі легені, але трохи інакше:

— В минулому лежать надзвичайні шедеври мистецтва. „Третій стан” дав епоху відродження, Байрона, Гете, Гюґо і т. д. Ми, комуністи, несемо на собі велику відповідальність: цілком від нас залежить, яке мистецтво дасть пролетаріат у добу своєї диктатури.

Але ця відповідальність ускладнюється, коли ми уявимо собі, що це мистецтво мусить творити культурно відстала нація.

До цього часу ніхто ще не брав на себе труда зясувати ту заплутану ситуацію, з якою ми стикаємось в українській культурі.

Звичайно, не важко якомусь зміновіховцеві професорові Ключнікову, поділивши етичну сферу на мораль, право та політику, вивести основні світові програми і тим перемогти історичну іраціональність. Бо все це зводиться до того, щоб підкреслити на якійсь 177 сторінці, що „Росія — первая освоенительница міра”. Не важко розв'язати цю проблему і якомусь тупоголовому петлюрівцеві. Але для нас, що не розгля-

дають національний момент, як самоціль, питання, зв'язані з цим моментом, ще більше ускладнюються.

Стоїть така *основна й нез'ясована дилема*:

— Чи будемо ми розглядати своє національне мистецтво, як службне (в даному разі воно служить пролетаріатові) і як вічно-підсобне, вічно резервне до тих світових мистецтв, які досягли високого розквіту?

Чи, навпаки, залишивши за ним ту ж саму службну роль, найдемо за потрібне підіймати його художній рівень на рівень світових шедеврів?

Ми гадаємо, що це питання можна розв'язати тільки так:

— Оскільки українська нація кілька століть шукала свого визволення, остільки ми розцінюємо це, як непереможне її бажання, виявити й *вичерпати* своє національне (не націоналістичне) офарблення.

Це ж національне офарблення виявляється в культурі і в умовах вільного розвитку, в умовах, подібних до сьогоднішньої ситуації, з таким же темпераментом і з такою ж волею наздогнати інші народи, як це ми спостерігали й у римлян, що за, порівнюючи, менший період значно наблизились до грецької культури. Ця ж національна суть мусить себе *вичерпати* й у мистецтві.

Коли наші погляди в цьому випадку зійдуться з „чаяніями” нашої ж таки дрібної буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не значить, що ми помиляємось. Бо й справді: національне офарблення — це не що інше, як звичайне офарблення культури того чи іншого народу. Його використовують усі класи. Найкраще за всі його використав „третій стан”. І коли дрібна буржуазія хапається за нашу ідею, то, по-перше, вона розуміє її, як націоналістичну суть, по-друге, коли справа йде, до певної міри, і про те, що ми говоримо, то й, до певної міри, тут беззаконного й антирадянського нема.

Словом, коли „націонал-більшовик” Устрялов приймає програму компартії, то це зовсім не значить, що ця програма потребує корективів.

Наша постановка — це послідовний висновок з політики нашої партії що до національного питання.

Такою постановкою ми остаточно — по лінії мистецтва — можемо розв'язати цю „прокляту проблему”, яка затримує класову диференціацію на Україні, а відділя й похід людськості до комуністичного суспільства.

Але тепер, коли ми перейдемо до дійсного стану речей, то треба сказати:

— Наша постановка тільки в тому випадку буде мати реальні наслідки, коли нове суспільство стане розглядати наше мистецтво в фокусі світових мистецьких колізій. Іншими словами: ані на мить не спускаючи з ока відповідних досягнень інших країн, *ми мусимо найти як-найближчі шляхи до повного розквіту*, бо в противному разі нема рації робити нашої установки. Що ж до того, що ми маємо більше тенденцій на позадництво, за це говорить вся історія нашої нації.

Це ж клясична країна гаркун-задунайства, просвітянства, культурного епігонізму. Це — клясична країна рабської психології. Недарма це вона й породила антитезу до психологічної Європи: цю „ідеальну” просвіту. Коли т. Сталін говорить, що розвиток національної культури залежить від самої нації, яка думає творити цю культуру, то наші епігони розуміють це так:

— „Прийдіте й володійте нами”.

Від Котляревського, Гулака, Метлинського, через „братчиків”, до нашого часу включно, українська інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждала і страждає на культурне позадництво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати зади, малпувати. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться *держать!*

Хіба наші сьогоднішні розмови про масове мистецтво не є ознакою позадництва? Хіба нам і досі не доводиться витягувати ганебну постать Гаркуна і ставити його поруч з Європою, хоч би й для контрасту? Може й це, скажете, лірика? Може й це „манівці 'персоналія'?”

Тов. Дорошкевич вагається, що краще: просвітянство чи естетичне міщанство. Ми не вагаємося і кажемо: пара пятак. Міщанство — завжди міщанство і завжди йому одна ціна.

Але коли ми візьмемо конкретні постаті з нашого минулого, які захоплювались естетизмом, то й Євшан, і молодий Семенко, і Вороний є для нас не тільки представники певних соціальних груп, але й трагічні моменти в історії нашої літератури. Коли взяти ті умови, в яких росла й розвивалась холандія, коли взяти на увагу ту атмосферу жахливого позадництва, в якій жив той же поет Вороний, то нема нічого дивного, що наші естети впадали в крайність.

Хіба це знамените *l'art pour l'art* не проробило з часів Оріосто певної еволюції? Хіба античний пароль — „краса” з означенням класових сил не шукав іншої гармонії, де б згучали громадські мотиви? Хіба той же Пушкін (знову звертаємось до „російської революційної літератури”) не був тому яскравим прикладом? Хіба за „Русланом і Людмилою, цим „Orlando furioso”, ми не бачимо ще Пушкіна-громадянина?

Але Пушкін жив у нормальній атмосфері культурного будівництва, а Кобилянська, припустім, — за великою китайською стіною, серед дикунів та епігонів. Чи могла ж вона, можливо, пересічний талант, поставивши перед собою велике завдання, вийти переможцем?

Український естетизм, як каже т. Дорошкевич, „становив найповерховнішу з громадського боку, найменш впливову плівку нашої літератури”. Але чи значить це, що він був антигромадським явищем?

Коли формула: „мистецтво для мистецтва” є ознакою розкладу мистецтва, а також суспільства, то треба сказати, що в часи нашого українського естетизму наше національне мистецтво й наше національне суспільство тільки-но становилось на ноги. Але, не припускаючи навіть цієї засади, ми, закликаючи до прийняття психологічного Заходу, в той же час надаємо представникам нашої модерністсько-етичної Європи велике громадське значіння.

Бо ми виходимо не з сахаринно-народницьких засад, які затримують національний розвиток, а з глибокого розуміння національної проблеми.

Українське мистецтво мусить найти найвищі естетичні цінности. І на цьому шляху Вороні й Євшани були явищем громадського значіння. Для нас славетний „мужик” Франко, який вважає Фльобера за дурня, менш дорогий, ніж (да не буде це 'персоналія'!) естет Семенко, ця трагічна постать на тлі нашої позадницької дійсности.

Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, таки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента. І ми зовсім не розуміємо, чому тов. Дорошкевич вважає його за представника „чорної Європи”, на наш погляд, це саме й є Європа червона. Бо ж під „червоним” ми розуміємо не що інше, як символ боротьби.

Куліш був, по суті, ідеологом сильного „третього стану”, і коли б він не стикнувся з мертвою стіною культурного епігонізму тодішньої української інтелгенції, ми б, безперечно, в часи горожанської війни не мали б таких вождів, які завжди плентались у хвості маси. *Як у свій час національні війни були революційним, червоним явищем в історії людськості, так і Куліш для нашої країни був прогресивною червоною Європою.*

Але чи значить це, що ми радимо брати за ідеал Кобилянську чи то Куліша? Хто так думає, буде найвною людиною. Ми тільки хочемо подивитися правді в очі.

Ці люди стояли на правдивому шляху, але, стикнувшись із рідним позадняцтвом, залишилися трагічними постатями, повними протиріч і помилок. Що ж до їхньої ідеології, то ясно — вона була буржуазна, цеб-то в даний момент відстала, контр-революційна й нам не потрібна.

— Але почекайте, — зупиняє нас Дорошкевич:

— „Ставити тепер нашому письменникові такі абстрактно-європейські вимоги — вибачте, але це значить недоцінювати соціально-побутових можливостей нашої доби. Наш письменник, що виходить з бідняцького й середняцького села та інколи з міста, не кінчає клясичної гімназії, не знайомиться з курсом історико-філологічного факультету св. Володимира”.

Хай пробачить нам наш шановний опонент, але в цій ти-радї ми відчуваємо, по перше, барський тон інтелігента-народника, а подруге, вбачаємо тут саме це „недоцінювання соціально-побутових можливостей нашої доби”.

Перш за все, які вимоги нашої доби?

— Перед нами, як молодого клясою, і перед нами, як перед молодого нацією, ця доба ставить таке завдання: утворити за всяку ціну нове і справжнє мистецтво.

По-друге, які ж її соціально-побутові можливості? Дійсно, соціально-побутові можливості того письменника, що про нього говорить тов. Дорошкевич, тотожні відповідним можливостям якогось дикуна.

Але чи буде це письменник? От у чому сіль питання!

На наш погляд, звичайно, ні!.. Коли ми маємо на увазі не писаря, а таки ж письменника. Що ж до справжнього художника слова, то він може навіть і не сторожувати в університеті св. Володимира (Горький, припустім, теж не сторожував), але він повинен зрозуміти цю абстрактну Європу.

Ми вже спиралися на Маркса, який казав, що „певні періоди розквіту мистецтва ніяк не відповідають загальному розвиткові суспільства”. Могли б ще раз цитувати його, але, гадаємо, досить. Де ж тут неясність, коли ми кажемо: кожна кляса, в тому числі і пролетаріат, творить своє мистецтво *через свою більш-менш талановиту молодь* і ніяк не всі загалом. Невже не ясно, що ця молодь може в культурі стояти вище від своєї кляси на сто, на тисячу і т. д. голів?

Наші соціально-побутові можливості — воістину, низької марки. Але це зовсім не значить, що ми мусимо втішатись тим примітивним напівдикунським письменництвом, яке дає нам наш новий „різничинець”. Провінціал Вергілій не вчився таки в клясичній гімназії св. Володимира, і все-таки... і все таки він був Вергілієм. Златовратський і Успенський не тому не дали творів, рівних тургенівським, що були „різничинцями”, а, головним чином, тому, що тоді російська буржуазно-поміщицька література пішла на спад... і тому (вертаємось до раніш сказаного), що та соціальна група, яку вони представляли, цеб-то міщанство й селянство, ніколи не візьмуть на себе історичної місії, тому що, знову повторюємо, для цієї прослойки мистецтво носить вузько-утилітарне значіння. Це „різничинці” в масі, як правило.

Що ж до окремих постатей, які намагались репрезентувати „третій стан”, то „неістовому Віссаріону”, наприклад типовому „різничинцеві”, ніщо не пошкодило стати найбільшим російським критиком, на десять голів вищим за критиків дворян. Навіть з тим же „різничинцем” Достоевським щось неладно в нашого опонента: його, Достоевського, „чернетки-оригінали” в світовій літературі займають більш поважне місце, ніж „француз”-Тургенев. Так ми думаємо, Дорошкевич — навпаки.

Взагалі треба сказати, що аналогія: „різничинець” — селянин — робітник „трохи і навіть більше, як трохи, невдала. Цим не можна доказати, певніш, виправдати сучасних Златовратських у мініатюрі.

Хай ще раз нам пробачить тов. Дорошкевич, але в таких спробах ми відчуваємо запах чарівного яблущка, з „платнишком” з кошика хоч і прекрасної, але далекої й неможливої „Лізи Калітиної”. Конкретніш: все це аксесуари з народницької скриньки і ведуть вони свою родословну від тієї ж культурної української інтелігенції, яка весь час стежить за диригентською паличкою російського „діда-шестидесятника”.

Життя ускладнюється. Треба шукати інших паралелів, порівнянь, аналогій. Справа в тому, що ми не підємо на альянс із грінченківщиною. Ми, як і пролетаріят, ведемо свою родовну від Куліша, від великого „третього стану”. З потенціальним буржуа ми нічого не маємо спільного. Вузькоутилітарний сахарин ми виробляти не будемо.

Тов. Дорошкевич не виправдав безграмотність нашого письменника, бо він грубо підійшов до системи надбудов. В мистецтві не завжди така послідовність: дворянин-різничинець — селянин-робітник. Буває й так: дворянин, а потім селянин Шевченко. Де ж подівся Винниченко? Очевидно, в еміграції.

Тов. Дорошкевич, виправдуючи безграмотність нашого письменника, який не здібний розібратися в психологічній Європі, тим самим і своїм великим авторитетом пропагує, так званий, масовизм. Оскільки ж ця „червона” халтура виходить під натиском ідеології зі столишінського одруба, ми зі спокійною совістю беремо цитату з Тугенгольда:

— „Декаданс — то є всезростаюча перепродукція митців: кольосальні виставки, ринки картин, де справжні твори мистецтва губляться в цілому морі буряну, незлічимий натовп наслідувачів, цих верескливих поросят, які з ненажерством накидаються на кожного більшого митця, заялозюють і призводять до абсурду кожну велику ідею, нарешті, декаданс є повним розривом між народом і мистецькою культурою, між публікою і митцями. Але всі ці симптоми свідчать не так про занепад мистецтва, як про смерки нашої культури”.

Всі ці ознаки ми бачимо й тепер у себе. Декаданс дійшов своєї кульмінації. Ми бемо тривогу і заявляємо:

— Та кляса, що дала геніяльних теоретиків і практиків революції, не може не дати в скорому часі і своїх більш-менш талановитих митців. Вергілій прийде... можливо, й тепер із провінції, можливо, і тепер не один. Він не був навіть за сторожа в університеті св. Володимира, але він (коли це вже дійсно він) одкриє нову сторінку в історії світового мистецтва. З його приходом буде нанесено страшний, смертельний удар культурному епігонізмові.

— Фу, чорт? Пробачте: і тут лірика. Так от останнє питання.

(„Думки проти течії”, Хвильовий. Харків. 1926 р. стор. 47-58)

„ДАЙОШ” ПРОЛЕТАРІЯТ!

... Розв'язуючи проблему ідеологічної організації літературних сил, ми знову викидаємо бойове гасло,

„Дайош” пролетаріят!

Але на жаль, і це гасло не всі однаково розуміють. Тов. Пилипенко, наприклад, радить нам (чому не собі — Алах його знає!) якимось так „зв'язуватись” з робітничою масою, йти до неї, йти, так би мовити „в народ”. Тов. Щупак, повіривши комусь, що його „виступи є ознака великого масштабу Щупакового світогляду”, киває в журналі „Життя й Революція” (ч. 12, 1925) на димар Бродського: мовляв, „дайош” пролетаріят! Академія Наук радить нам листуватись (пробачте, ваша світлість, але кажуть, ви листуетесь) з якимсь там справжнім робітником із справжнього Донбасу, що має довгі вуси і найщирішу українську стрічку. Словом, кожен по-своєму розуміє це бойове гасло.

Ну, а як же ми? Що ж ми? О, ми зрозуміємо, де заховано, як кажуть німці, собаку. Все, що ви пропонуєте нам, вельми шановні, є ні більш ні менш, як *паліятив*. Втягувати пролетаріят таким чином в українську культуру ви будете до самісінького другого „пришествія”. Така постановка питання не витримує ніякої критики і фактично мусить, за допомогою плужанських меморандумів, перевести нашу літературу на чужу компартії ідеологічну „точку опертя”. Це з нашого боку був би гибельний компроміс. Ми в цьому питанні безкомпромісні. Ми „требуем” (по-українськи — „вимагаємо”) *серйозно поставитись кому це слід до українізації пролетаріяту*. На димар Бродського ми кивати не будемо.

Але що ж нам заважає перевести дерусифікацію робітництва? Адже ж відповідна постанова компартії є. Тут дозвольте „почастувать по башке” російського міщанина, бо він (безсмертний) і є головною перешкодою. Хіба ви не чули, як він хіхікав на протязі нашої дискусії: мовляв „перегризлись хохли”. Тов. Пилипенко гадає, що з цього радіють Маланюки й Донцови? Цілком справедливо. Але радіють з цього не тільки українські фашисти (до речі, на погляд Хвильового, Маланюк

дуже задається і не по заслuzі гне кирпу), радіють з цього й наші внутрішні „доброжелатели”, потираючи руки по закутках. Ми говоримо про нього, про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про „вольний город Одесу”, який „із скрежетом зубовним” вивчає цей „собачий язик”, який кричить в Москву: „гвалт! рятуйте, хто в бога вірує!), який почуває, що губить під собою ґрунт, який по суті є не менший (коли не більший) внутрішній ворог революції за автокефально-столипінський „лемент”. Цей сатана з тієї ж самої бочки, що й наш куркуль. Саме він і є головною перешкодою до дерусифікації робітництва.

Отже наше друге завдання (коли перше — передати комбінацію з трьох пальців на одрубі) — ошарашити „по башке” російського міщанина. Тов. Щупак в своїй талановитій статті майже в кожному рядку згадує „митців-пролетарів”. Це, звичайно, похвальна звичка, але де він їх набрав — наш „давніший” марксист так і не признається. Мовляв: „ага, в тебе нема”! Припустім, що тов. Щупак перехитрив нас, киваючи на димар Бродського. Але хіба справа в цьому? Хіба затягнувши якийсь пяток робітників у „Гарт” чи то „Плуг” ми розв’язуємо питання? Справа не в плужансько-гартованських „артистах” (за термінологією Леніна), *справа в тому, який „соціальный ґрунт” забрала культура, справа в тому, „чи контролює її пролетаріят і безпосередньою масою і через свій авангард.* Цього не розуміє тов. Щупак, як і його харківський патрон, і не розуміє саме через свою, вибачте за вираз, „марксистську короткозорість”. Інакше він покинув би „лепетати” щось про „плеяди митців-пролетарів” та „культурний ренсанс”.

ХІ. І ЩЕ „ДАЙ ОШ” ІНТЕЛІГЕНЦІЮ!

... Так що ж таке інтелігенція? На це запитання дає нам відповідь тов. Щупак в вищезгаданій статті:

— „Хвильовий взагалі переоцінює ролю інтелігенції, він їй надає першорядного значіння, забуваючи, що авангард цілої революції, а через те й культурної революції є пролетаріят”.

Переоцінює чи недоцінює Хвильовий ролю інтелігенції — про це ми будемо говорити далі. А зараз дозвольте сконстантувати, що тов. Щупак не розуміє, що таке інтелігенція. За

ідеологом (який жах: ідеологом!) „Плуга”, за давнішим марксистом” („марксизмом ми займаємось давно”, пише тов. Щупак, „може навіть давніше, ніж сам Хвильовий”) *виходить, що інтелігенцію можна протиставляти пролетаріатові. Іншими словами: він її мислить, як якусь цілком самостійну соціальну групу, як, можливо, окрему клясу. Це він підкреслює на протязі всієї статті, варіруючи на різні способи своє твердження: „Європа Хвильового означає мистецтво не пролетарське, а інтелігентське і т. д. і т. п.*

Але стверджуючи таку-от „істину”, наш „давнійший марксист” виявлює де-яку нервовість і скаржиться (як і його харківський патрон), що Хвильовий, мовляв, „зарозумілий”, і називає тов. Щупака „безграмотним”, що він, мовляв, „полемізує не тільки проти того, що його супротивник написав, але й проти того, що на думку Хвильового цей супротивник (Щупак) міг написати”.

Це вже шкода! І шкода саме це: не треба ображатись. Треба навпаки, подякувати Хвильовому за справедливу кваліфікацію його, Щупакових, здібностей і здивуватись з інтуїції нашого Дон-Кіхота: який прекрасний нюх! Бо ж зовсім недарма він полемізував проти того, що Щупак міг написати: Щупак написав!

Ах, Боже мій, яка тоска, дорогий товаришу Щупаче, бути вчителем підготовчої групи й навчати вас, що інтелігенція є не що інше, як освічена *частина якоїсь кляси*. От. Правда, мудра формула?

Ну, а як же: блискуче визначення ви дали, Миколо Григоровичу. Тепер я, Щупак, ніколи не буду робити з інтелігенції самостійної соціальної групи.

Що інтелігенція в масі своїй і досі служить дрібній, середній чи то великій буржуазії, — це так. Але протиставляти її пролетаріатові, значить — пробачте за різкість — показати свою архібезграмотність, що й близько не лежала біля марксизму.

Це треба підкреслити з усією силою саме тепер, в добу пролетарського заглиблення. Від цього буде величезна користь. І коли тов. Щупак не бачить цієї користі, то дозвольте „змонополізувати ключ розв'язання цих проблем у своїх руках”. Дозвольте „не давати права” „давнійшому марксисту” „сперечатися” з нами, поки він пройде елементарний курс політграмоти. Коли не знаєш, що $2 \times 2 = 4$, не берись за альгебру.

Саме ця відсутність елементарного знання з області соціології і заводить т. Щупака в ті непроходимі нетрі, з яких він ніколи не вибереться.

Саме ця відсутність і штовхає його видавати при „Глобусі”, замість масової бібліотеки, такі не ходкі і до того ж не зовсім грамотні брошурки, як етюди Загула й Савченка, що про них ми в свій час будемо говорити. І хоч т. Щупак і „готовий з нами посперечатися”, хоч він насторожився півником, але ми з ним ведемо полеміку тільки тому, що навкруги тайга азійської хохландії і темна „малоросійська” ніч. „Когда же прїдѣют настоящій день”, — поки ще не відомо. (Боже мій, „когда же прїдѣют настоящій день?” — ще раз можна вигукнути у тьму за Добролюбовим), „Пер аспера ад астра”.

Важкий шлях, що веде до зір. Але... що таке інтелігенція, ми все-таки й нарешті вияснили. *Це є частина якоїсь кляси.*

Отже і протиставляти її пролетаріатові це значить одну революційну частину інтелігенції не допускати до виробництва, другу, молодшу, що часто виходить з цього пролетаріату, штовхати в обійми дрібної буржуазії, переводити на чужу нам ідеологічну „точку опертя”.

„Хто ж тоді в монастирі служити нам буде, когда одберуться у нас всі люди?”, ну?

Ми на цю справу дивимось зовсім інакше. По-перше, одну частину інтелігенції ми хочемо завоювати, а другій, по друге — дати нашу ідеологічну „точку опертя”. Перша це та, що її ми називаємо молодією українською інтелігенцією, друга — це та, що ми її називаємо пролетарською (робітничо-селянською). *Обидві вони і мусять стати частиною молоді історичної кляси — пролетаріату.*

Взявши за соціальну базу здерусифіковане робітництво, вони й розв'яжуть велику проблему. Саме через них компартія й організує ідеологічно літературні сили й саму літературу. Саме через цю інтелігенцію ми й надамо культурній революції відповідного ідеологічного змісту.

Значить, справа не в масі? Так, справа не в масі, *а в негайній дерусифікації пролетаріату, справа в правильному визначенні поняття — інтелігенція.* Справа в тому, щоб запалити нашу інтелігенцію огнем безсмертної ідеї визволення людськості, убити в ній дрібно-буржуазний скепсис, справа в тому, щоб дати їй нашу ідеологічну „точку опертя” і тим перекопати її, що порох є ще в порохівницях і пролетаріат готовий виконати історичну місію. Справа в тому, щоб виховати в ній

залізну волю й повернути їй загублену в віках фанатичну віру в прекрасне далеке майбутнє.

Отже ми надаємо інтелігенції велике й виключне значіння, *але тій, яка буде частиною пролетаріату*. Не маса, що не оформлена ідеологічно, буде задавати ідеологічний тон культурному ренесансу, а інтелігенція цієї маси.

Хто думає, що це „культура для культури, ренесанс для ренесансу, мистецтво для мистецтва”, хто думає, що це байдужість до проблеми пролетарського ренесансу на Україні, що це „націоналістичне захоплення Хвильового”, той, по меншій мірі... тов. Щупак. Словом, перше гасло, „дайш пролетаріят”, ми підпираємо другим, „дайш інтелігенцію”...

**
*

Уривки з листа до редакції газ. „Комуніст”.

....., Уважно перечитавши ще раз як статтю „Від ухилу — в прірву”, так і роман „Вальдшнепи”, я прийшов до того неприємного, коли не сказати жахливого, для мене висновку, що т. А. Хвиля, з яким я довгий час вів уперту боротьбу на літературному фронті, і справді має рацію так розцінювати мій твір і має рацію звязувати його із статтею „Україна чи Малоросія”.

Основна установка „Вальдшнепів” мусіла так виглядати: автор показує в своєму романі: 1) що плутаники Карамазови, навіть „з другорядною ідеєю”, неминуче попадають в лабеті буржуазії, 2) що блиск і мішура українського націоналізму є все таки блиск і мішура відмираючої класи і навіть тоді, коли цей блиск взяти, так би мовити, об'єктивно й дати йому розгорнутись „до отказу”; 3) що наша партія така сильна й має такі міцні коріння в масах, що Аглаїну критику вона не боїться виставляти на показ; 4) що трагедія Карамазова по суті є трагікомедія; 5) що наша партія не тільки український, але й російський націоналізм; 6) що, нарешті, тільки середня партійка Ганна, це б то тисячі „Котів у чоботях” вивезуть мою країну на великий історичний шлях.

Так мусіла виглядати основна установка „Вальдшнепів”.

Але, поставивши собі таке завдання, я сів його виконувати несвоєчасно, себ то тоді, коли, одмовившись формально й розумово від своїх політичних помилок, я емоціонально (ко-

ли й не весь, то, у всякому разі, частково) був ще в їхньому полоні. Саме це й не дало мені чітко відмежуватись як від Карамазова, так і від Аглаї.

Отже, віддаючи себе на милість своєї компартії і її Центрального Комітету зокрема, я перш за все вважаю за потрібне ще раз пригадати свої політичні помилки й ще раз засудити їх. .... 3) Я прошу тих же таки однодумців не вважати цю мою заяву за заяву, що її написано не щиро. Ця заява є продукт психологічного перелому, що назривав у мене декілька років і що остаточно вивів мене з тупика тільки тут у Західній Європі. Ті спостереження, які я здобув за кордоном, остаточно переконали мене, що я весь час ішов не по тому шляху, по якому я мусив іти, як комуніст.

4) Доводжу до відома своїх літературних однодумців, що кінець свого роману „Вальдшнепи” я знищив і, знищивши, думаю тільки про те, як би мені хоч би частково змити з себе ту пляму, що забрудила мое партійне й літературне ім'я.

5) Нарешті, я публічно прошу пробачення (хоч би умовного) у всіх тих товаришів, що з ними я на протязі кількох років вів запеклу боротьбу.

Член КП(б)У

Микола Хвильовий.

(„Шляхи розвитку української Пролетарської літератури”
(Літературна дискусія) 1925-1928 рр.) ст. 90-92).

**

ВОЛОДИМИР ЮРИНЕЦЬ

З НАГОДИ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДИСКУСІЇ (у р и в о к)

..... „Ні, тов. Хвильовий, рвати з Москвою ми не будемо. Вона стане серцем пролетарських республік, ідеологічною батьківщиною всіх працюючих. Ми всі добре розуміємо, що значить політичний союз з Москвою, а всі наші ідеологічні починання мусять виходити із цього політичного Союзу. Бо мистецтво це не є вежею із слоневої кости, воно мусить бути міцно звязане з формами нового життя, що щоденно родяться та розвиваються. Ми повинні і можемо шукати в Москві товчків для нашого культурного розвитку. В

статті про національну гордість великоросів говорить Ленін, що є дві Росії. Росія реакції, Росія поневолення, Росія Пуришкєвичів та Бобринських; але є і Росія Чернишевських, яким краску стиду наганяло все російське рабство, Росія Плеханових, Росія — додамо від себе — Леніна. Цією останньою Росією повинен гордитися кожний революціонер, і така Росія мусить бути для нього центром ідеологічного тяготіння.

Інакше мрія про нову українську культуру може розвіятися осіннім туманом історичних непорозумінь."

(„Комуніст" ч. 88 з 18 квітня 1926 р.).

**
*

Д. Д.

Д О С Т А Р О Г О С П О Р У

Рівночасно в обох наших культурних осередках, в Києві та у Львові, здійнялася дискусія на тему нашої культурної приналежності. „Схід чи Захід? — так ставляють питання у Львові („Політика"). „Європа чи Росія"? — так формулюють питання це в Києві, де воно стало злобою дня. Його обговорюють у журналах, на відчитих, у часописах, йому присвячують спеціальні книги, як М. Хвильового „Камо грядеш" і инш.

Правда, з огляду на цензуру „рабоче-крестьянского" уряду, що дуже нагадує часи Миколи I, питання не ставиться так гостро на словах, але по суті — так. Назовні спір іде про „пролетарську літературу", про „просвітянство" та „халтуру", але на ділі про найбільше тривожну справу на Україні: як рятувати національну культуру, що душиться за кільчастим дротом, яким себе відгородила Росія від Європи? Як боротися від того здичіння смаку, ідейного спростачення та зарозумілого неуцтва („комчванства"), який приніс з собою більшовизм на Україну?

Хвильовий отверто каже: „Ахільовою пятою українського пролетарського мистецтва є не тільки відсутність відповідної критичної літератури і критики, скільки відсутність самої літератури, що її варто було б критикувати", — і далі: „Нове мистецтво утворюють робітники й селяни.... Тільки з умовою: вони повинні бути інтелектуально розвиненими... Хто того не розуміє, той дурень"... А звідси два висновки: перший (який

робить Хвильовий) — треба вчитися в Європі, і другий (якого він ще не робить) — від Росії нам нема чого вчитися...

Ті самі висновки витягають і інші. „Європу ми знаємо не безпосередньо”... „Ми споживаємо Європу через російське видавництво „Мисль”, — воно для зручності перекинуло сюди філію і друкє в Києві більше, ніж ДВУ*”... Європа нам потрібна, бо лише в атмосфері „сурої життєвої конкуренції, суворого мистецького добору” може розвиватися всяка культура, але не (знов недоговорений висновок) в атмосфері російської касарняної одностайності. Європа нам потрібна, бо нові пролетарські письменники, як і просвітянський „сатана в бочці”, „орієнтуються виключно на примітивність свого мислення”, „бо становище в нас таке, що людині, коли вона засвоїть певні принципи, що є офіційні, багато й багато прощається за бездарність”... „Не засвоївши й не перемігши в собі основних об’єктивно користних традицій європейської (та й української) культури, ми навряд чи зможемо дати твори ширшого, не хуторянського масштабу”... А висновок знов той самий, нам потрібна Європа, „віа” Росія ми Європи не досягнемо, від Росії вчитися нема чого).

Росія давно вже здерла всі плащики з комуністичної доктрини, давно поставила спір між „комунізмом” та „капіталізмом” в його дійсну площину, в площину спору за гегемонію в Європі між нею та її противниками. Тепер, нарешті, і українці, хоч пізно, але ще не запізно, зачинають догадуватися, що не між „капіталістичним” Заходом та совітською Росією мають вони вибирати, але просто між двома типами культур, між двома засадами — засадою окциденту і російського „євразійства”. Недурно серед київських „москвофілів” зчинився страшний галас, що „європейці” підривають самі підстави совітського ладу; не дивно, що стаття Хвильового, що започаткувала цілу дискусію, поділила, мов свого часу „Лист” Чаадаєва..

Не знати, чи доведеться українському наслідувачеві Чаадаєва писати незабаром свою „Аположі д’ю фо”,* але питання поставлено і його вже не здішити. Власне, з приводу ново здійсненого в Київ і у Львові спору про Схід і Захід, хочу зробити тут кілька уваг.

---

* Шляхи розвитку сучасної літератури”. Київ 1925 р.

* Примітка друкарні: Ми не маємо провізії (літотипа-„міксер”) для мішаного — українського і латинського — складу, тому замінюємо латинські слова українськими буквами.

Коли ближше приглянутися суперечкам меж прихильниками різних „орієнтацій”, то побачимо, що їх *суть не лежить ані в Сході, ані в Заході, а зовсім, зовсім в чім іншим*, в одній проклятій болячці нашого життя, — що дилема, яку ставлять диспутанти, несвідомо для них самих, зачеплює іншу, по важнійшу і грізнійшу...

Що вражає в наших „москвофілів” і „європейців”, так це те, що одні — у Росії, другі — на Заході, брали не найліпше, але всі і з правила, найгірше, не суттєве, але другорядне, найкаламутніше з того джерела, з якого пили. Коли це був „москвофіл”, то брав із російської літератури все розкладове, анархістичне; коли „європеець” то залюбки розкошував не в тім, що було сильне, динамічне в західній цивілізації, лише конче те, що вже скаменіло, знепоручило, звидніло, зміщалося.

Ось наші „москвофіли”... Хто був їх богом у Росії, в кого з росіян училися вони нових і творчих ідей? В Грановського, в Леонтева, в теоретиків здорового націоналізму? Ні, в народників, у Толстого, в учителя опростачення, суспільного атомізму, німецького анархізму... Хто з російських поетів володів думками українців? — Ані патріотичний Тютчев, ані Лермонтов, поет неспокою, тривоги й пориву, розкоханий в жорсткій борні за буття, лише клясично зрівноважений Пушкін, поет нудної млости Надсон, співець перечуленої, слабонервної „людяности” і інші „нитіки”. З Достоевського знали лише плакальника за „уніжьонних і оскорбьонних”, але не з того, якого подивляв Ніцше...

Прийняття найгіршого, але не найліпшого зі Сходу, прийняття лише його зовнішнього, „програми”, але не патосу, що це зовнішнє міг натхнути, механічне, не органічно-творче, невільницько-пасивне засвоєння чужих думок, чужої форми — ось були головні риси нашого „москвофільства”. Коли перейдемо тепер до наших „європейців”, побачимо буквально те саме. У нас повсталала ціла група (за межами України і в Галичині), яка точнісінько так, як „москвофіли” від Сходу, бере лише найгірше віз Заходу і каже, що це „правдива Європа”. Мішаючи анархію з революцією, вони висунули твердження, що істота європейства — це лад і порядок, громадська карність, послух владі, традиціоналізм, повільний поступ, числення з обставинами, відкидування скрайности та вміння годити суперечности. Націоналізм, революціонізм і ширення ненависти — це мовляв, „від Сходу”, на цім не можна опертися, це

треба відкинути. Висновок: треба годитися з існуючим станом на західніх землях в ім'я оборони перед „диким Сходом”.

Се було досить своєрідне розуміння Заходу. Наші „європейці” виключили з своєї доктрини „революцію” і „ненависть”, але хіба вони не знають, яку величезну вагу надавав „умінню ненавидіти” Шпенглер, Карлейль, Стендаль? Хіба вони не знають, як високо цинив цю здібність людської душі Макіявель?

Наші „західники” нехтували всім яскравим, активним, яке видав Захід і якому завдячує свою перевагу над іншими частинами світа; вони засвоїли собі його засади, але приложені до „домового вжитку”, а ідею, що їх одушевляла — без містики, без заборчого патоса, без „фанатизму”...

Схід чи Захід? — Очевидно, Захід. Але не той ближший, з яким лучитися кажуть наші „західняки”, не механічне засвоєння його доктрин; лише на тих, узятих із Заходу „деталях”, які ми вже маємо, органічно створити власну універсальну ідеологію, той „релігійний патріотизм”, який один виведе нас із болота „хуторянства” і провінціалізму. Фавстівська культура для Шпенглера передовсім — „Вілленс-культур” та, що ломить перешкоди і сама різьбить свої форми, наповнюючи їх своїм змістом, а не компіляцією*...

(Передруковано з „Літературно-Наукового Вістника” в „Шляху розвитку української пролетарської літератури”, 1928 року, Харків).

**

*

ПЕТРО ЛАКИЗА

ЗАДРИПАНА ТЕОРІЯ „КОМУНІСТИЧНОЇ САМОСТІЙНОСТІ”
(у ривок)

..... „Проте, не можна заперечувати, що стара російська література, яка має величні традиції Л. Толстого, Пушкіна, Горького то-що, може сприяти розвиткові пролетарської літератури в Росії. Змагання довести, що нашарування в мові можуть відограти таку переважну роль і стримувати розвиток нової літератури, щось нагадує це саме „психологічне самовідштовхування”. Такі змагання більше заважають нормаль-

---

* Див. „Літературно-Науковий Вістник”, у Львові. 1926 року, книжка IV. стор. 355, 356, 359, 361, 368.

ному розвитку української літератури, а більше сприяють ренесансу модернізованого на псевдомарксівський кшталт хатянського європеїзму М. Сріблянського та Євшана.

Разом з тим це живить націоналістичні забобони, хоч би Донцова, який не так давно, у статті „Драгоманов і ми” робить закид Драгоманову за те, що той прищеплював нам користь російських впливів та думку про те, що Україна боролася не з Росією, а з царатом.

А чи сприяє такий „ренесанс” витравленню того недовіря, ворожнечі до всього російського, що виховувалося в нас віками на ґрунті гніту поміщиків-капіталістів? Чи сприяє це полагожденню добровільного союзу націй?” .....

(„Шляхи розвитку української пролетарської літератури”, Літературна Дискусія. 1925-1928 рр. ст. 184).

**
*

А. Хвиля „Про наші літературні справи” (уривок)

„Отже протягом року — маємо літературну дискусію. Воюють. Спочатку Гарт із Плугом, а потім „нова формація” Гарту — Вапліте з Плугом. Воює Хвильовий з Пилипенком, за їхніми плечима і вся громада українських письменників старих, молодих, з міцними ідеологічними „установками”, німецькими, а деякі зовсім без установок, просто воюють собі так, без нічого, аби воювати. *З-за кордону вже виглядає Донцов*, а дехто, тут на „соборній” Україні бе себе кулаком в груди й рече: „Так і треба було робити давно, ми ж про це говорили...” — „Одчиніть двері, вікна!” — ось галас, що лунає з багатьох кутків дискусійної аудиторії.”

(„Комуніст” ч. 93, 1926 року)

ЄВГЕН МАЛАНЮК

П О С Л А Н І Є *

„А я хотів у тиші над вудками
Своє життя непроданим донести”.
(„Синя далечінь”, 1922 р.)

„Одбирає людина в людини
Життя.....
Так і треба, так треба, країно,
Україно моя!”
(„Тринадцята весна”, 1926).
М. Рильський.

Там, де затон, латаття й лози
Незахвильованість води, —
Поет, рибалка і філософ,
Правдивий син Сковороди,
Збагнув криваву мудрість світа,
Солону істину буття.

Так яросно хитав нас вітер, —
Так хижо різало життя:
Від келії — тріски та попіл,
Від книг — розірваний папір...
Не самота, не сум, не опій,
Коли горить по всій Європі
В вітрах розгойданий простір!
Епоха здійснення утопій
І порох спопелілих вір.
Щож? Ліпше пізно, ніж... Пробачте.
Я так зворушено радий,
Що Вам доби цієї мачти
Над лоном тихої води,

---

* Подане далі „Послання” Є. Маланюка і відповідь на нього Сосюри та „Репліка” — Маланюка рівно ж слід розглядати в рямцях „літературної дискусії” і як такі містимо їх в додатках. З тої ж причини уривки „Послання” були видруковані в сов. виданню „Шляхи розвитку української пролетарської літератури” (Харків, 1928 р.)

Над поплавками, над вудками
З'явилися. І, власне, Вам,
Для кого „вічне” — не слова,
І „вічність” — не могильний камінь,
А ніби воздух, подув ніби,
Щоденний хліб.

Отсе писав

Мені недавно Юрій Липа:
„Рибальські настрої весь час
У Рильського — як не обридне!”
Й це не снобізм, це — біль за Вас, —
Це так зітхнуло серце рідне.

Еляда скитская в крові
Співа крізь плоть про сонце й роси,
Але ридає буровій
Про *ВЛАСНИЙ РИМ*

І майже поза

В страстний цей час у лозняках
Ховати тишу й (може) . . жах.

І.

„Дай Бог, чтобы русские взяли Париж,
Пора кончить эту тупую Европу”.

А. Герцен.

„Івропа гние! ... Присяй-бо!
Гартованці це на власні очі бачили”.
(З комсомольських розмов)

І.

Три гості тут були торік:
Один — поет, два — конвоїри.
(Кажу тому, що в цих двоїх —
Лиш партбілети замість ліри).
Поет стомився і заслаб, —
В нім зворушився давній раб.
А конвоїри, як галянти,
Крізь мюзік-голлі та джазбанди,
Тут не побачили того,
Що є посланія цього,
Бічною темою — *ЕВРОПА*.
Після Полтави й Конотопа,
Городового й босяка

Та Бейліса, та самоваря,
Царя та сов-царя з Чека,
Культури, що північний „паря”
Приніс „на астріє штика”, —
Не дивно. Для таких „ребят”
Європа — смерть! Європа — яд!

2.

Для них вона гние що-року,
На радість рідних держиморд,
Та жде — не діждеться на кроки
Спасенних євразійських орд,
А поки, кровушку пючи,
Кує на Русь Святу мечі,
І в буржуазнім „фар ніенте”
Все снить про „люкс екс оріенте”
Капіталісти всіх країн
(Лише крім Ротшільда, природно!)
Жеруть фунтами кокаїн
І ждуть: чи завтра? чи сьогодні?
„Канешно — немчура тупа,
Баїтсья до сіх пор 'ферботен'
Єщю тисьчонок пару сотен...”
(А там українській степа,
Натреновани *СКОРЯТЬСЯ*,
Все пухнуть, пухнуть кровю праці
Сліпого темного раба,
Й на балалайці, й на телянці
По селах грають бруд і пранці...)

3.

Одначе щож це я? — Для Вас
Ця філософія російська,
Здається, надто не нова:
Русь — Рим, христолубиве військо,
Сінод, нагайка, Петербург*
Та хижий свист сибірських пург. —
А в тім, масштаб поширивсь значно, —
З „асвабажденія славян”

---

* Тепер — змінилось трохи плесо
Й державний центр Русі — Одеса. Е. М.

Наш Смердяков вже мріє смачно
Про „пролетарії всех стран”: —
Не „щіт”, не „крест” і не „проліви”,
Тепер вже планетарний плян, —
Одеського босяцтва зливи
Перехлюпнуть за океян.
Відомо ж: пуп землі в Тамбові,
Святі всі — руськімі булі, —
Злучили Маркса з Соловйовим,
Леонтевим переплели,
І от, на сором Мілюкові
І на спокусу „зміні віх”, —
Які ж можливости готові
У Мілюковерів нових!

На жаль, отсей уступ ліричний —
„Плюсквамперфектум”. Тільки слід.
Могутній вітер історичний
Знов віє з Заходу на Схід. —
Вивітрює з повітря сморід —
Отих кривавих „кіслих щец”,
На мор московський — свіже море
Несе очищення кінець.
Загояться всі гнойні язви,
Мов шолуха, спадуть всі назви,
І дійсність встане в світлі дня
Грізною карою вогня.

II.

1.

Вас переконувать не треба,
Що ще Европа не згнила.
Її лице — в серпанку крепа,
Але війни кривава мла
Вже розійшлась багряним димом
І мозок вже протверезів:
Вона сія в своїй красі,
Як купина неопалима!

2.

В добу суспільного дрібніння,
Обуржуазування шляхт
Почасти покривився нині
Її звияжний простий шлях.
Що правда „люкс” зі Сходу й тут
Сліпив де-кому зір короткий:
Російський дух гнилих отрут,
Надривні достоевські нотки,
Толстой, Распутін та Ілліч
Та комагенти з золотими...
— Імпонувала східня ніч
На сірім тлі валют і шімі.

Безсилля буржуа — Барбюс,
Не завше влучні смішки Шова
Сноб Франс (— грімаса „а ля рюсс”
Звалашене блюзнірством слово),
Айнштайн, що кинувсь, як Давид
На Голіята, на Ньютона...
(А в дійсности — скептичний жид
Неплодний спекулянт закона).

Прогнив до дна минулий вік,
Весь сморід виявивсь укритий,
І малпячий просяяв лик
Крізь гуманістів — Маргеритів.
Не дивно, що крізь душний дим
Стрибнув і Шпенглер в „орієнти”, —
Зневірений арієць в нім
З одчаю захотів легенди.

Але це стерлося, як цвіль,
Пройшло, як пароксизму хвиля,
Й після наркозного безсилля
Європа знову центр зусиль.
В малярстві путь до Леонарда,
В поезії палкий металъ,
В музиці — марші авангарда
І у всьому — одна мета:
Серця — горі і дух у Вічність,

Готична башта, як стріла.
(Відчувши подихи відвічні
Змінився навіть і Роллян).

3.

Так. Буржуа — це бич епохи
(Минулої — найменч на вік!)
Ще висяться міщанські боги:
Нечиста користь, слизька похіть,
Брудний, звалашений язик,
Кохання в ящиках готелів,
Розпуста платних менестрелів
І індульгенція — банкнот.
Звичайний низ людства. А от
Вам Вільсона суворий профіль,
І бронза Клемансо і строфи
Незломних закликів Мерсіе,
Що вписані в подій анали
(Незломна постать кардинала —
Поетам скарб який несе!).

4.

Залізний Рим, — відісторичне
Невичерпальне джерело,
Де мідь латини славить Вічність
Над хвилями щоденних злоб;
Де історична електричність,
Акумуляована в віках, —
Працює крізь віки на вічність
І ні на мить не зника.
Де в ляцароні спить патрицій,
В пролетарі — аристократ, —
Там народився муж із криці,
Старого віку Герострат.

5.

Даруйте примітивність ліній,
В яких накреслюю цей лик —
Там лають словом „Муссоліні”,
Цеж твір нового покоління

І як майбутнє, він велик.
Це — чоловік. Затерте слово
Устами Горькаво й Толстого,
Що в смороді російських сект
Повзло заслинено-знайоме,
Але збагніть звучання: „гомо”,
А не „расейській челавек”.

6.

Це не „Христосік” в смрадній секті, —
Комуністичний епілептик,
Не „каючийся дворянин” —
Це нації міцної син.
Це навіть не Петро — папуга,
Що ставши на північний лід,
Татарською петлею туго
Затиснув Європейський Схід
І кровю націй Бога й плуга
Позначив свій поганський слід.
Ні. Це вогненна марсельеза
Плебеям духа і рабам, —
Це Риму сонценосний Цезар
За царство Бога боротьба!

Живім же в радісній відроді:
Наш край повстане і зросте,
Бо Риму історичний радій
Сягає і на скитський степ!

III.

„Наш век залізний”.

А. Пушкін.

Век девятнадцятий, залізний.

А. Блок.

1.

Який, до біса, він залізний? —
Машині духа не вдержать —
Ось бачимо на його тризні:
Залізо те пожерла ржа.

Тепер збагнули за століття
Бездушну трівкість речовин.
Якеж страшне лишив поліття
Нам в спадок смертоносний він!
В єдиний найсвятійший шлунок
Весь дух людини переліз,
І звали це музично-струнно
І ніжно лагідно: монізм.

2.

Матерію обожествили, —
Вона й розчавила самих!
Тепер, мов звірі, ось завили
Серед пустель, серед зіми.
В лябораторіях мудрили,
Гомункулів пекли й варили, —
То „іберменш“, то „колектив“.
Плодили умоблуддям „ізми“
В масних перинах гуманізму, —
І прогремів Господній гнів:
Пакуча літня тишина
Спахнула полум'ям: війна!
Не схаменулись, непокори,
Хапалися за танк, за газ, —
Все гвалтували мозок хворий,
Від вічності кидались в час.
Все думали, — минеться якось,
А в небі рділи віщі знаки,
А вітер смертоносний грав
На струнах загород колючих
І в ночах осені дрімучих
Над полем бою йшла мара.
Від Марни до болот Стоходу —
Горизонтальний Вавилон!
Могили, натовпи, походи,
Через народи й крізь народи
Дзижчав і всвердлювавсь циклон.

4.

На мить завмерти б, глянуть в вись би,
Туди, за літаки, в блакить, —

Де Той, хто посилає іспит,
Веде народи і полки.
„Пріма моторе”. „Пантократор”.
Душа початку і кінця,
Єдин космічний імператор, —
Двигун одвічного кільця.
Єдин — поразка і перемога
І в сяйві тиш, і в мряці бурь —
Від гукі бджіл, від зерна і до
„Симфонії мускулатур”*

5.

Всезузики всесвітніх шумів
Він диригент і композитор
І в гулі згубному самумів,
І в тім, як пада жовтий лист.
В прозорих масах океану,
Що коливаються у млі,
І в віршах мого п'яну
Степам неплодної землі.
Механік землетрусу й шторму,
Конструктор ніагар і ос
Речовинам дарує форму
І в космос оберта хаос.
І от Він простягнув нам міст,
До вічності дорігу горню, —
Простори неба незорні,
Зеднать з поділлям крові й сліз:
Хто смерть безсмертям подолав,
Хто перемиг поганський морок,
Хто показав нам напрям вгору
З в'язниці часу й путів зла!

**
*

Так. Память зберегла навік
Кривії вулиці Пйотркова.
Серед сліпців, серед калік

---

* „Крізь бурю і сніг” — М. Рильський.

Натхненне і видюще слово
На мові ворога.

Читкіш —

Згадався обрис Леонарда*,
(Не трубадура і не барда:
Поет, чий вірш — свячений ніж
В хижацьку душу міщанина).
Хвилина й ми удвох — одно,
Бо наша спільна Батьківщина —
Вершина, звідки люде — дно.

— — —

Злились в ліричному дуеті,
Скрипками душі залились, —
Звучала в кожному поеті
Дзвінка від зорь небесна вись.
Вже пізно. Вколо — все мовчить.
Лихтар підвів колючі вії.
Під ним задумано стирчить
Лиш постать вбогої повії.
І Леонард: — „А що якби
Зза рогу постать Ісуса?”
(тоді він „Шлях до Емаусу”
Рождав в паланнях боротьби):
— „Назустріч, благодатно — просто,
І власне, в наш жорстокий час...
Чому ж би ні? І я — апостол, —
Чи може він покличе — Вас...”

— — —

Поета манія свята
І безгріховна — не жахала.
Космічно — повно покохала
Його божественна мета.
І він ходив вагітний духом,
Весь в апокаліпснім огні
Й загостреним болючим слухом
Ловив ті кроки неземні.

**
*

---

* Леонард Подгорські-Околув — сучасний польський поет. Див його книгу: „Droga do Emmaus”.

Та в рік, що був від крові багров,
Ми спільно відчували: ось
З'являється на фоні заграв
Здолавший смертю смерть Христос.

7.

Після распутінських синодів,
Церковних гицелів, чека,
В Росії слово „Бог” — не в моді
І може, все це Вас зляка. —
Та, пригадавши даль віків
І уявивши шлях в майбутнє,
Збагнете Ви, що „Бог Батьків”
В кривавій пітьмі диких буднів —
Вікно в блакить, в буття, в світи,
Зір неба над скаженим виром,
Побідний поклик висоти
І благодать — не бути звірем!

8.

Христос не мрія й не мара
Чи Нестерова чи Толстого,
(Блюзнірство пензля і пера), —
Христос — то чинна путь до Бога,
То, перш за все, моральний труд
І в днях натхненна Богом праця:
Випалювать щоденний бруд
І виростать, а не скоряться.
Щоб крізь умовний час землі
Врости у неба вічність Божу.
Це не безсилий плач у злі,
А понад злом крилате: можу!
Це не вязничний рай рабів,
В кастратній рівності — отара, —
Ні, це в блакить готичний спів,
Це — творчість, мужність, слава й кара.
Так. Кара. Бо не мертвий „мир”,
А чинний „меч” на землю дав Він:
Здолавши ніч, з хаосу тьми
Йде день в багрянородній славі.

ЕПІЛЬОГ

Старі знайомі: Фавст і Мефістофель.
М. Рильський.

На чорта нам здалася власть?
Нам дайте хліба їсти!

Тому-то:

А за повстанцями ідуть
Співають комуністи (?)
П. Тичина.

I.

Доба заголення всіх правд,
Руїна культів рукотворних.
Вернувся даремний аргонавт
І лише тьми руно прачорне
Торкнулося безсилим рук.
Машина не спасла людини
Від смерти, самоти і мук.
І підлюдині й надлюдині
Едгардів крук в журбу й докор
Як завжди криче: „Невермор!”

2.

Четверту вже координату
Знайшли. Про третю ж, як — нема
І дух, двохмірно розіпятий,
Гнітить двохмірна тюрма.
Дрібним та сплосчено-плескатим,
Що загнили в людськiм кублі,
Їм не дано владикувати,
А — пасожитами землі
Проживотіти в гнойних верствах
І снить, на шлунок молячись,
Про „волю”, рівність та братерство”
Та „перековані мечі”.

Ганебний час. Такий контраст
Лиш за одне сліпе століття.
Хто Данту брат? І хто сестра
Тій Беатричі? Лихоліття
Все замулило й занесло,
Добро здрібніло й зблідло зло —
І зжух Наполеонів профіль.

„Старі знайомі“? — Лиш мара.
Наш вбогий біс — не Мефістофель
І Фавст — давно на біржі гра;
Збрехлілий парлямент — наш форум,
Дух — грамофон і гума — честь,
Доляр — „ляпіс філософорум“
Й навколо нього — космос весь.
Про Маргариту ж бракне слів:
„Мікадо“, „шімі“ й „ту пур вівр“

Доба ж спалила й пропекла,
Від ріжних лаштунків звільнила.
Здихають, здохнуть діти зла,
Людці й недолюдки здрібнілі, —
Гряде наш ренесанс в огні,
За всі страждання, скрути, страти,
І на пустельній цілині
Загуркотить готичний кратер.
Кінчається смертельний транс
На диких згарищах утопій,
Із Риму, з Заходу, з Європи
Йде Християнський Ренесанс,
Йде як судьба, як суд, як кара,
Щоб знищить рештки і зродить
Палкий Везувій з Ніягари,
Свячене полум'я з води.

Холопські культу, рабські схизми,
Солодкий сморід гуманізму,
Звалашена душа міщан, —
Все палить Бога ярий дотик:
**НАД СВІТОМ СЯЄ ХРЕСТ МЕЧА,
Й ГУДЕ ХОРАЛ НЕСТРИМНИХ ГОТИК.**

II.

Пробачте довжелезні вірші
І особливо, бідність рим.
(Тепер писати стали гірше, —
Поетів вже не вабить Рим).
Пробачте де-яку нервовість,
Несконструйованість думок, —

Пишу по роках сліз і крові,
Що напророкував пророк:
„Присплять лукаві і в огні
Її, окрадену, збудять”. —
Прогаяли великі дні
Скалічені й маленькі люде,
Заслинили в ганьбу і бруд
Велику віру — й на руїнах
Отарою мандрує люд,
Що мав зродити Україну.

Нас люто, хижо обікрали —
Бо аж по бурях, по вітрах
Ми зрозуміли, що програли,
І доказ цьому — епіграф,
Що взяв з останніх Ваших творів.
Чи ж не трагічно, що поет,
Який лікує душі хворі,
Який майбутнє носить в зорі,
Збагнув закон життя... „цу шпет”?
Чи ж не трагічно, що коли
Вітри історії гули
Над скитським степовим простором,
Ми не гукали „диким хором”,
Бо нас тоді так вабив Блок,
Так гіпнотизували „ізми”...
А серце нації гнило
В жовтоблакитнім онанізмі.

Не гнівайтесь, не назовіть
Це ядом пізнього докору, —
Він не до Вас. І це не Ви
Труїли ту сліпу і хору
Потвору припонтійських піль.
Ви — лиш рефлекс відвічних хвиль,
Ви — лиш інерція Еляди,
Еляди скитської. Й не гріх
Було б для іншої пори
Складать канцони та баляди.

Ви — син самої серцевини
Слабої нації, якій
Понад майбутнє України

Дорожче теплий супокій —
Йй барва крови серце крає.
Йй грім — забава Ілії,
І мудрість — „моя хата з краю” —
Вся філософія її.
Колюмб, да-Вінчі, Алігері
Чи Дон-Кіхот — для неї міг, —
Хахлацькі унтерофіцери
Її патос на сотні літ.
Її вороги — лиш „воріженьки”,
Що „згинуть” — невідомо як,
Її герої — вінніченки
Та „карі очі” і гопак.
Її метафізична суть —
Палка й „слабенька” молодиця,
Розслабленість, болото, муть
Йй ніколи — мідь, залізо, криця.
Бо крім Богданових змагань, —
Глухі віки образ та ганьб!
Вона жила без архітекта
Йй була обект — замість субекта.

Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її — поети:
Міцкевич, Пушкін не дарма
Творили вічні міти й мети, —
Давали форму почуттям,
Ростили й пестили події,
І стало вічністю життя
Їх в формі Польщі і Росії.
Шевченко лиш збудив хаос,
Що нерушимо спав над степом, —
Він не здійснив своїх погроз,
Він Гонта був, а не Мазепа.
Але і він багато знав
Того, що ми давно забули, —
Йй коли б при нім отся весна
Загуркотіла ярим гулом,
Не йшов би він до аксіом
Так довго, жертвенно і трудно.
Він не хитнувся б перед злом
І мужньо стрів би день наш судний,

Міцна кров нації й родини
На смерть штовхнула б за життя —
Бо так і треба Україно,
Країно проклята моя!
Бо так і треба, так і треба
Чужее різати життя,
В ім'я Христа, безсмертя й неба,
В святої Вічності ім'я.

(„Літературно-Науковий Вістник”,
1926, Книжка XII. Стор. 289-302).

Примітка до „Послання”:

1) Ставлення Е. Маланюка до „трьох поетів”, що побували в Європі (П. Тичини, В. Поліщука і О. Досвітнього) певно було підказане Ю. Меженком, бо в „Життю і Революції” за 1925 рік ч. 5, отже *перед* написанням „Послання”, в статті Ю. Меженка „Європа чи Просвіта”, читаємо: „Відрядив „Гарт” до Європи трьох українців. Повернулись. Двоє мовчать, третій, справді говорить, але що і за що він говорить? Що він побачив?”

Почитайте його статті у „Культурі і Побуті”, у „Всесвіті”. Від Європи нічого позитивного, крім котелка на голову, лякерок та вічного пера в кишеню на грудях він не придбав. Він побачив чад від димарів у Празі, голих танцюристок у Парижі і щось середнє між першим і другим у Берліні” („Ж. і Р” ч. 5, ст. 52).

Оцінка Т. Шевченка і пов'язане з нею протиставлення Мазепі — помилкове. Треба думати, що виробив собі такий погляд Є. Маланюк на Шевченка не під впливом Донцова (бо Донцов ставить Шевченка дуже високо), тільки під впливом комуністичних критиків, які вперто намагаються, всупереч правді, зробити з Шевченка „бунтаря”, якому чужі державницькі стремління. Вони промовчують при тому, що власне Шевченко, всупереч усім іншим історикам того часу, ставився до гетьмана Мазепи з винятковою симпатією і розумінням.

Коли це „Послання” і було промовчане великою частиною галицької преси, то воно викликало на Наддніпрянщині голошний відгомін.

„Послання” було остільки яскраво протимосковське, що не могло бути ніким в „УСРСР” потрактоване не то прихильно, а навіть спокійно.

Його негайно передрукував в уривках, навмисно фальшиво коментуючи та неправильно переказуючи пропущені частини „Комуніст” — найбільший і найповажніший (оскільки взагалі можна говорити про „повагу” будь-якого большевицького органу) часопис УССР.

Щоб наші читачі мали уяву, як знайомили московські приплентачі українців з „Посланиєм” Маланюка, подаємо кілька уривків з „Комуніста”:

„Маланюк боронить Європу. Наші радянські поети туди їздили і не вгледіли за тими музик-голами і джаз-бандами справжньої Європи. Вони:

Тут не побачили того,
Що є посланія цього
Бічною темою — Європа.
Після Полтави й Конотопа
Городового й босяка,
Та Бейліса та самоваря,
Царя, та сов-царя з Чека,
Культури, що північний „паря”
Приніс „на астріє штика”, —
Не дивно. Для таких „ребят”
Європа смерть, — Європа — яд.

Коли „дуп землі в Тамбові”, то де вже збагнути тую європейську культуру: російська смердяковщина знає тільки гнилу Європу, тую, що захоплюється Достоєвщиною, Распутіним, Толстим . . . . .

Імперіялістична війна в купелі Марни та Стоходу викупала той „горизонтальний Вавилон” — ця божа кара примусила європейську людину зробити переоцінку цінностей своєї культури, зріктися матеріалізму й . . . . молитися богам. І поет пише оду в Державинському стилі („О ти, пространством безконечний...”):

„Душа початку і кінця
Єдин космічний імператор —
Двигун одвічного кільця.
Єдин — поразка і перемога
І в сьайві тиш, і в мряці бур —
Від гуду бджіл, від зерна і до
„Симфонії мускулатур”.

А далі — гордий Рим, залізні легіони... І над усім цим європейським буржуазним багном — горда, поетична постать... Мусоліні... Бог і Мусоліні, — ось кому пише оди український емігрантський поет.

„Залізний Рим — відісторичне,
Невичерпальне джерело,
Де мідь латини славить вічність
Над хвилями щоденних злоб...

Маємо поезію українського фашизму! Давно чекали на неї. Це цілком природньо: якже ж інакше, нація живе, нарешті, повним життям! Дрібно-буржуазні утопії гуманізму та суцільного демократизму „українства” розвіялися. Так і треба. Але ці фашистівські мрійники плекають особливі свої ілюзії. Вони створили „пекельний план” величезної провокації. Річ у тім, що ще Маланюкове „Послання” адресується, власне, двом нашим радянським поетам. Епіграфи до його взято з поезій Рильського та Тичини. Маланюк їх по свійському „розуміє” і їм „співчуває” навіть Він хоче накинуги їм таку геніяльну ідейку:

„Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її поети:
Міцкевич, Пушкін недарма
Творили вічні міти й мети.
Давали форму почуття
Ростили й пестили події,
І стало вічністю життя
Їх в формі Польщі і Росії...”

У нас був Шевченко, але він не подобається Маланюкові...
і т. д. і т. д.

Цей передрук і навітлення вказує, що саме в „Посланні” Маланюка найбільш було „неприємне” для приплентачів і гайдуків московських окупантів.

Певно за тихим дорученням партії тоді ж пише послужливий В. Сосюра досить бліду й низьку своїм поземом „Відповідь” на „Послання” Маланюка в віршованій формі. Ця „Відповідь” була вміщена в журналі „Червоний Шлях” ч. 5 з 1927 року на стор. 9-18. Текст тої „Відповіді” подаємо:

ВІДПОВІДЬ В. СОСЮРИ НА „ПОСЛАНІЄ” Є. МАЛАНЮКА

„Вирує в кожному краю....
Уже пливуть грозові тучі....
Шановний Пане Маланюче,
Ми ще зустрінемось в бою....
А поки, відповідь свою
я вам пишу на крик жагучий,
на марний крик до: „серцевини
слабої нації”, де мла,
і в порожнечі вітер лине,
де вже не здібні ні до зла,
ні до добра... Там дух Загину
упав самотній, на коліна,
і кров тече з його чола...
бо серцевина та згнила!

I.

Була Вкраїна степова,
та дні нечувані настали,
гармати й трактори зорали
їй теплі груди... І в грозі,
у муках голоду й блокади,
коли палали барикади,
через добу червоних зір,
під гул загонів капітала,
розстрілів зойк і плач і сміх
„Вперед за Ради” написала
вона на прапорах своїх...
А ви? Що ви тоді робили?...
Кого розпять хотіли ви?...
В журбі, у шелесті трави,
чиї незлічені могили
ваш гнів останній і безсилий
лишив на огненних шляхах?!
..... печать руїн, погромів жах,
і плач дітей осиротілих
на кровю зрошених полях...
Ви на одрізи, на ножі
хотіли знов її шпурнути,
коли: „Чи бути чи не бути?..

в пожежі встало! Нам чужі
ви світом прокляті, забуті,
ви захлинетесь у отруті,
що нам готуєте... Вже час.
Залізний крок розчавить вас!
В цей час закоханий, пііта,
байдужим бути не можу я.
Нехай, мов вибух динаміта,
на спів нового езуїта
лунає відповідь моя!
І сум і мари про минуле
не обгортали марно нас...
Був тільки гнів старих образ...
І так стискалось серце чуле,
що наче зір од болю гас...
Та знали ми, що в цьому гупі
іде Комуністичний час...
І йшли вперед!... Ми все забули,
одна мета спаяла нас.
І стали ми, мов шмат із стали,
в борні незмірено тяжкій...
Бо власне щастя й супокій
під ноги ми давно втоптали...
Ах, Україно, Україно!...
Хіба страшні погрози пізні,
коли сини твої залізні
завжди готові до загину
в революційному огні
за дні твої, за кращі дні.
Вже далі криця залива,
і димарі ростуть без краю...
Була Вкраїна степова,
але такої вже немає,
і гасло: „моя хата з краю”
ковтнула днів минулих тьма.
Ви добре знаєте, що так,
що ці слова мої правдиві...
Але Ви хочете у зливі
огню і „кари” на селян
знов кинуть горя океан...
Та дні не ті. Зламався істик...
Ви — не фашист, а лиш фашистик.

У Вас думки і серця стук
для Клемансо і Мусоліні...
Ви тільки трупи жовто-сині,
що впали на холодний брук...
І белькотіння про Європу
в Вас дійсно пахне Конотопом.
Ми живемо в країні Рад,
ми волю видерли із крові...
і може тільки психопат
злучити Маркса з Соловйовим...
і слать на нас містичний гнів,
що нуждарі усіх країв,
не хочуть бути гарматним мясом,
але мети свідомим класом,
що світить їм із далени...
Колись пани у вир війни
шпурнули нас, немов в безодні...
А Ви, як піп: „Це — гнів Господній!...”
нам кричите іще й сьогодні
з роздертої Галичини...
Ви на абстракцію, на бога,
звалить їх хочете вину,
щоб знов дурить... Яка ж убога
в Вас філософія... і нам
такий вже не підходить крам.
Собі дорожче... Брехень гать
ми вже розбили... скиньте маску!
й за стиль такий простіть, будь ласка,
за ці епітети й слова,
бо ми вчимося торгувать.
Я навіть можу з Церобкопу
прислать безплатно Вам для гробу
соснових дощок... бо ніде
й ніхто таких Вам не знайде,
ніде, ні в кого і ніяк...
А втім, пробачте, що ж це я
Вам буду слать добро народне...
та Ви й в гробу лежать не годні,
і він образиться... не слід.
Вас просто — так! Що, пане? Зблід!...
Уже затіпались коліна,
і стали наче холодець,

безвольні мязи?!.. Заспокійтесь...
Співайте, пане, плачте, смійтесь...
Це я жартую. Крови мак
Ударив в голову і в груди!...
я Вас лякати вже не буду...
Ви — перелякані і так.
Це почуття у Вас незмінне
ще з тих часів, з тих днів, коли
нам росіяни помогли
прогнать Петлюру з України...
Ті, прогнали й Смердякова
огнем гармат і бомб і слова,
хоч як він, бідний, не хотів,
але не вдержавсь і поплав
в Константинопіль... Добрий час.
Ми і в Європі знайдем вас!

II.

„Ми живьом как на бівуаке“.

Л. Троцький.

Ми живемо, як на поході,
готові всі що-хвили в путь...
Бо не із Заходу, а Сходу
вітри історії гудуть...
На те в нас криця і залізо,
щоб вам під їх смертельний спів
не довелося більше різати
в імя Христа робітників!...
Це правда, пане, так і є,
що світ цілий від крові „багров“...
та не Христос на фоні заграв,
а постать Леніна встає...

. . . . .

Над Римом виснуть, наче тіні,
знамена чорних перемог...
Ми тут наймення „Мусоліні“
своім собакам даємо.
Тим швидче гнів ланці поносить,
чим дужче тиск його лабет, —

йому вже перебили носа,
а ми — зламаємо хребет.

У кабінеті кардинал,
залитий золотом і кровю...
і з синіх вуст облудне слово
поволі родить... о, скандал.
Туди, де даль набої рвали,
вела рабів його рука...
Убога постать кардинала
в нас лиш огиду виклика.
Для вас — скарби, любов і вина,
рабами — засіб і мета...
О, скільки спалено невинних
імям химерного Христа?...
Танцюйте швидче ваш канкан,
його скінчить удар багнета!...
Революційному поету
чужий, ворожий Ватикан.
У ритмі музики шантани
і тротуари золоті...
. . . . А передмістя в зледі тана,
і ще далеко до мети...
Там діти, схудлі, наче квіти,
що вбив мороз у-осени...
. . . . А в місті жевжики тендітні
„Війни”, кричать, „Іще війни!...”
Щоб у Туреччині забрати
политі кривцею лани...
О, ми покажем вам „війна”,
ляльки напудрені, прокляті...
Танцюйте швидче ваш канкан,
його скінчить удар багнета...
Революційному поету
чужий ворожий Ватикан.

III.

„Як в нації вождя нема,
тоді вожді її — поети?!
Да... На вождя претендують
в Вас пельки стане!...
та селяни
таких поетів не схотять.

Не Вам бруднить ім'я Тичини
і називать його рабом...
Лиш сяйво видає кругом
цей світлий геній і людина!...
Він зрозумів, відчув наш вік
і не боїться ваших критик...
Жалкий безумний сибаритик...
Ви — тільки пил од його ніг.
Гойдає даль заграви рижі,
і хлюпа кров — землі вино...
Петлюра дні скінчив в Парижі...
Ви ж — не Петлюра й не Махно.
Залив їх рухом океанним,
немов пісок останній бій...
Не Вашій музі, пане мій,
спинити світ новий, багряний!...
Греми, пеан мій огняний,
назустріч панському пеану!
О, Вам досадно, знаю я,
що Ваші кровні десяти
рука могутня селянина
назавжди видерла в боях!
І Вам ніколи не вернути,
туди, де верби золоті,
в тиші солодкої отрути
раптових зустріч, даль різьбить...
Вони пройшли, як сон, як мить...
І марно гнів шматує груди
І горло Вам... і так болить
жорстоке серце... Вас прикуто
до мрії марної навіки...
Могила... виправить каліку...

IV.

В залізо знов надхненно лину,
забув я рідную ріллю...
Комуністичну Україну
я так люблю!...
Вона — моя... Мені другої
уже не треба навіки.

Над полем грізний траур бою...
Ідуть, хитаються полки...
В диму огонь шумить і тане...
Гори, душе моя, гори!...
Вже над Шанхаєм Гоміндана
Шумлять знамена крізь вітри!...
В безумі бруду і наруги
нехай до хмар летить мій гнів!...
Я так люблю в країнах других
робітників!
Я так люблю в країнах других
такі ж пориви, як і в нас;
із моря безуму і бруду
в комуністичний час.
О, любі дальні різномовні,
у різнокольорових морях!...
горять світи у хмар бавовні,
і лине жах...
То — жах того, хто звик, щоб люди
віки робили на його,
тепер йому у брови й груди
огонь...
Крізь крові чад і куль ридання,
що пробивають волі путь,
вже от Всесвітнього Повстання
пани не утечуть!
Ми пригадаєм наші муки
в забоях душних, на полях,
де марний труд ламав нам руки
й сүшив наш мозок... лінь же, жах,
в обличчя ситим ненажерам,
ти бий огнем в небес озера
й на хмари Льоріган-Коті,
на тонкі нігті в манікюрі,
на дим сигар... В моїй груді
така жага, такі там бурі!...
Я вже забув слова пощади...
Палайте ширше барикади!...
За залпом — залп!... Нүжда така!...
Холоне ворога рука...
На скроні впав зорі іней...
Це — пятий акт, остання ява...

І мертво вгрузли в синь криваву
холодні гудзики очей...
Так, ми йдемо!... Ми прийдем, пане,
у віршах *мійого* пеану...
„Симфонія мускулатур”
Вам не такої заспіває...
Ми Вам „Посланіє” згадаєм,
коли Ви станете під мур!...*
Ах, перепрошую... Бонжур...
Я перебив солодкі мрії
про Ваш маєток і поля...
Да... Не повернеться „земля”
як Ваша юність...

Даль шаліє,
все швидче крутиться земля,
біжать світи в краї незнані...
Де батько Ваш і матка-пані?...
Гниють, напевне, десь в землі,
черва жере їх, і у млі
холодні кості їх потрухли,
чекають Вас... і місце там
вже уготовано і Вам.
Надвое я не розколюся,
не обдурив мене Ваш бред.
Ви лиш пірінка в бруднім русі,
коли світи біжать вперед!
Ніколи час так не горів
у світлі місяця і Марса!...
Бо очі Леніна і Маркса
нам протинають тьму віків,
од них огню спіральні кола,
неначе пісня комсомола:
„Наш паротяг, вперед лети,
в Комуні будем скоро!...
Нам більше нікуди іти,
над нами зорі... зорі!...
Ми діти тих, хто виступав
в бій на Центральну Раду,

---

* Сосюра не лише чистив чоботи Гол. Отаманові, але й підлабузював, як „халуй” з покликання московським окупантам! На замовлення ж їхне написав „Любіть Україну”.

хто паротяги залишав
і йшов на барикади!"
Так. Не хвилює Ваша мова,
тих, що зросли в крові, в огні...
В Вас одного нема — любови,
І рими кволі та нудні...
Любов і гнів — двигун прогресу
на економіці новій,
й комуністичні інтереси
нас кличуть, щоб фашистське плесо
повстань розвіяв буревій!
Бо тільки ми у гromі бронь
обернем воду на огонь.
Не вий, не вий на прах Тараса,
проклятий пан!... бо він не твій,
його родив народній гнів,
він є співцем нового класа,
що йде тепер в останній бій...
І жив якби Тарас тепер,
він був би членом ВКП!
Пішов би він на бурю-бурю,
так, як і всі, за юний клас...
І не одного панка із Вас
він сам поставив би до муру...
Він за селян віддав ясні
Усі слова і нерви й сили...
Він пригадав би Вам ті дні,
коли в тюрмі його гноїли!...
А з Ним і Ми... — „Вперед за Ради”!
гукнув би Він... а з ним і маси...
(по всіх світах і штурм і марш...)
Він батько наш і ворог ваш,
він трубадур нового класа,
і спів його нас шле на ката...
Не вий, не вий, же, пан проклятий,
над прахом огненным Тараса,
бо той огонь гуде над степом,
його в залізо оберта!...
Да, ви б лизали у Мазепи
не тільки пята, а й... Жита
шумлять на нашім полі,
нові шляхи, нові міста,

і комунізм — одна мета
горить для нас!... Ми чорноброві,
ми кароокі, молоді..
Пожежі вдаль гудуть руді!...
О, ми прийдем до вас в огні
і в дорогій Галичині,
в країні змученій і нашій
ми розпатроним кодрло ваше!
Звичайно, можна тільки в Львові
Вам так писать і слать громи
на нас у дні оці тривожні...
Але громи у Вас порожні,
а в нас?!... Ви чуєте, о-у-у...
гуде вогонь... прийдіть до нас...
і у вечірній ніжний час
Вас привітає ГПУ...

V.

Робітники усіх країн,
Цей час настане скоро, скоро!...
Тоді наллються кровю зорі,
І загремить останній дзвін...
Їм грізний сон, нам — юна мить...
Затихнуть радісно заводи...
Крок кавалерії й піхоти
Європі в груди буде бить!...
О, це не казка і не мить
і не легенда Іордана
Заасфальтовані майдани
під мільйонами чобіт
розтануть воском, і копита
в смолі й крові помчать у даль...
На думку — думка, сталь — на сталь,
вгорі над черепом розбитим...
В циліндрі він лежить на розі,
лиш пальці скручені — до зор!...
І ситий ворон у знемозі
над ним вартує і крізь сльози
в останнє кряче:
Я бачу тіні, рухи й лица,

мурашки морем по мені...
Я наче никну на коні,
зо мною шабля і рушниця,
Мов губи сохнуть од снаги,
І серце щось до крику чує!...
Нехай юрба кругом виріє
бурунно в мурів береги...
Я бачу тіні легійони...
З усіх країв вони ідуть,
всі замордовані, забиті,
в морях восторгу і побіди,
Гремить надземною грозою:
„Ура!“ і „Слава“ й „Гох“...
Он Маркс хитає бородою,
нового світу Саваоф...
І Гайне тіль, з платком на шиї,
ніхто сміятися не вміє,
як він і Байрон!... Волг і Сен
шумлять обеднані потоки,
злились живих і мертвих кроки,
і в шумі гордому знамен
ідуть Домбровський і Верлен!...

(Інститут Тараса Шевченка — Кабінет Радянської Літератури „Шляхи розвитку української пролетарської літератури” (Літературна дискусія, 1925-28 рр.). Видавництво ВУРПС „Український Робітник”, Харків, 1928 р. Стор. 320-324.).

Тоді ж, як по команді, реагувало ще кількох московсько-советських підлабузників на це „Послання” Маланюка, а серед них і Я. Савченко.

Є. Маланюк зареагував своєю блискучою „Реплікою”, яку тут наводимо в цілості:

Є. МАЛАНЮК

Р Е П Л І К А

„Не сперечатимусь; я син свого народу —
Сліпця відвічного, каліки і раба,
І, мабуть, таки так, що образ Квазімодо
Із образів усіх найбільш мені припав.
То ж хай оттак: страшний, великий, незугарний

Я — лихом виплекан і викохан у тьмі,
Щоб в руках дзвонаря нестримано і марно
Казився лютий гнів непримиренний мій.
Щоб в чорний час зневаг, насильства, гвалту й муки
Коли регоче хам над неміччю краси, —
Враз вовком кинутись, наллять залізом руки
І кровю ворога жагу свою зросить!
Стою в височині, в стрільчастій амбразурі,
А там внизу, де — наймити, старці
І красний Шатопер, ще несвідомий бурі,
Яка пала в очах, яку держу в рүці.

**
*

А. ХВИЛЯ: „ЯКА Ж ЕВРОПА? ЯКА РОСІЯ?”

У цій статті А. Хвиля широко використовує в обороні супрематії Московщини „аргументи”, якими орудував ще М. Драгоманов. Драгоманов закликав підтримувати впливи московської літератури, тому, що, мовляв, без неї не будемо могли знати й європейської літератури. Цей же аргумент висуває й А. Хвиля:

„Здається нам, грішним, що таких людей, які б знали досконало закордонні мови і знали б їх як слід, розуміючи саму природу мови, щоб учитися останніх досягнень в галузі культури за кордоном, — таких людей, здається, у вас немає. Правда? А коли так, то чого ж це ви розкричалися, так страшенно галасуєте на Росію й ні в яким разі не хочете навіть глянути на її культурно-літературну спадщину? Скільки, тов. Миколо, треба років, щоб члени Вапліте могли серйозно підійти до Заходу, вивчити його і взяти *безпосередньо* в нього потрібне для розвитку української літератури? *Скільки треба років, щоб ми мали кілька гарних перекладів на українську мову західньо-європейських класиків?* Ви скажете, що мова — то є технічна справа? Може й так, але ж ви знаєте, яке значіння має ця „техніка”? Га? Що скажете? *А чого ж ви так вередуете, підіймаєте такий галас на російську літературу?*”

„Хіба формовання нових пролетарських сил в галузі містецтва в Росії не є питання у тій самій мірі наше з вами, тов. Миколо, так само, як і на Україні? Хіба однаково нам з вами, якими шляхами піде цей процес? Ні, не однаково.

Справа мистецтва в радянській Росії в тій же мірі повинна цікавити нас, як цікавить своє мистецтво, своя література. Бо інакше розбрат в культурному будівництві може бути перекинуто на політичні взаємини, може вносити певні перепони соціалістичного будівництва. Отже, одноставно, єдиним фронтом, спільно українці, росіяни, німці й поляки — маємо творити культурну справу революції.

Це про нове. А далі про старе. Скажіть, тов. Миколо, чи слід вам кидати гасла нехтування тієї спадщини, що є в російській літературі?"

„... ми за те, щоби вивчити критичне лезо Белінського й оволодіти ним. Ми за те, щоб художнє слово Льва Толстого стало до певної міри навим придбанням техніки літературного слова українських письменників. Ми за те, щоб художня творчість Пушкіна, Лермонтова й інших видатних письменників стала доступною для широких кол українських письменників. Нема чого зараз згадувати нам про помилки Белінського, що в свої часи нехтував Шевченка. Нема чого говорити про те, що певні видатні російські письменники з погордою, з усмішкою, дивились на можливість розвитку української літератури. Якими б вони не були геніальними, вони в певній мірі відбивали свою добу.

Отже, тов. Миколо, є чого вчитися в старій літературі росіян, є чому вчитися і в новій. І не тільки вчитися, але і йти разом. А ви говорите: „Ми під впливом своєї економіки прикладаємо до нашої літератури не слов'янофільську теорію самобутності, а теорію самобутності, а теорію комуністичної самостійності... Росія ж — самостійна держава? Самостійна. Так, і ми самостійні... На яку із світових літератур вона (це, тов. Миколо, ви говорите про літературну молодь — про всю українську літературу — А. Х.) мусить взяти курс. У всякому разі не на російську, це рішуче і без всяких застережень. Від російської літератури, від її стилю українська поезія мусить яко-мога швидше тікати. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою...”

„Коли є вплив економіки, значить, є певний фактор до створення політичних орієнтацій, значить, він повинен відбитися в усіх галузях нашого будівництва, в тому числі й в літературі. А чи є в нас дані говорити за те, що наша економіка випирає з єдиного фронту й веде до розриву його? Чи є в

нас дані говорити про те, що для нашої економіки єдиний шлях — орієнтація на Захід, але ні в якій мірі не на Росію? — Нема! Нема тому, що єдина система нашого економічного будівництва, єдиний фронт господарчого й політичного союзу робітників і селян *Спілки проводить до утворення могутнього єдиного цілого господарчого організму*. От і все! А ви куди завернули? Ви почали з економіки й на основі цього наче б хотіли довести кінечну потребу рішучого й без застережень повороту орієнтації в справі літератури? Погано. І що-то воно таке за „теорія” комуністичної самостійності? Виходить якось по-хлопячому. Росія самостійна і ми самостійні. Що це значить?”

„..... а далі треба сказати — *й робимо те, що хочемо, орієнтуємось прямо на Захід і все*. От тобі й на! *Не туди, не так!* В кожному кроці нашого будівництва, товаришу Миколо, є певна відповідальність, повинна бути не тільки за самих себе, а за всі народи, що населяють Союз наших республік.”

Отже, лозунг проти „літературної Росії” маємо замінити другим лозунгом „разом із літературною Росією”. Озброївшись усім знаряддям західньо-європейської техніки, будемо будувати нашу літературу. Тільки без месіянства, без месіянства, без просвітянства, без різних вибриків і хлопячих „академічних” лозунгів.

В свій час з приводу цього (тоб-то з приводу літератури), але з приводу другого випадку, говорив Драгоманов і кликав українську демократію не відштовхувати себе в справі літератури від російської революційної демократії, а йти разом з нею. Це було тоді, коли Драгоманов боровся з українофільськими настроями, підходячи в багатьох випадках до вирішення справи з чисто ліберальними рецептами. Але в основному він мав рацію. Він говорив, що для повалення царату, який панує над усіма народами Росії, потрібна спілка демократії всіх народів, однакостайність усіх думок і виступів. Інакше повалити царат неможливо. *Візьміть і прочитайте його „Чудацькі думки про національну справу”, „Листи на Наддніпрянську Україну”, його „Історичну Польщу та великоросійську демократію” і інші і інші твори*.

Багато знайдете ви там наївного по теперішньому часі, а багато й користного. *І уявіть собі, що в основному свого часу Драгоманов переміг, а Вартовий (Грінченко) був розби-*

тий. Тепер питання стоїть інакше, ми повалили царат, розігнали буржуазію, але можливо ще довго доведеться нам в оточенні світового капіталу будувати нове життя. І невже зараз будемо кидати гасла розбрату? Чваньковитости?

Товаришу Миколо, ми любимо робітничо-селянську Україну, прагнемо підняти її на вищий культурний рівень, дбаємо й прикладаємо сил, щоб зробити її уквітчаною господарчими й культурними здобутками. Але коли перед нами повстає питання: разом чи не разом іти з пролетарською робітничо-селянською Росією, то ми кажемо, кричимо, галасуємо — і так робимо — разом, поруч, у братерській спілці й не інакше, бо все, що інше, то не наше, то „од лукавого“.”

(А. Хвиля. „Про наші літературні справи”, „Комуніст” ч. 96, рік 1926*).

**
*

З передмови М. Хвильового до збірки поезій Василя Елланського:

„Для соціального лірика склалась неможлива ситуація. З одного боку, ти переможець, а з другого — ти зовсім навпаки і ніяк не переможець. Однією рукою ти мусиш співробітничати з дрібною буржуазією, а другою — ти наказуєш собі боротись із нею. З одного боку, ти мусиш (обовязково мусиш) душити „живе слово”, бо воно є не що інше, як продукт буржуазної культури, але з другого — ти, наперекір диктатурі пролетаріату, сам хочеш почути це „живе слово”, бо ти вже затоскував за ним і задихаєшся в сірій, нудній і роздериротазивотній казенщині „Єпархіальних Ведомостей”, що її, казенщину, до речі породжує те буття, яке відзначає твою свідомість (підкреслення мої — А. Х.).

А. Хвиля „До організації літературних сил”
(„Комуніст” 22-25 січня 1927 р.)

..... „І хай товариші не гніваються, — що хочуть чи не хочуть вони цього, а Донцов та інші фашисти із закордонного табору будуть висвітлювати цей факт як „психологічну” перемогу українського націоналізму, бо й справді — чи свідомо

---

* Читаючи ці скеровані проти Хвильового слова, і порівнюючи хоч би зі словами Ю. Шереха („МУР” ч. 2) і інших „хвильовистів, — хочеться вивести їх назву від Хвилі, а не від Хвильового.

знову продовжується стару лінію? Відповіді на це не маємо, а факти самі за себе говорять.....”

„Український фашист Донцов вважає, що „головною справою тепер на Україні є: надати жовто-блакитній ідеології сили фанатизму й жорстокости, яка б забезпечила їй перемогу”. Шляхи всякого фашизму, в тому числі українського, ми знаємо”.

А. Хвиля. „Ясною дорогою” („Комуніст” 15 травня 1927 р.)

„Тут розгорталася дискусія, що кинула націоналістичні гасла, а за кордоном Маланюки й Донцови — українські фашисти потирали руки, сподіваючись заколоту на Радянській Україні в комуністичній партії”.

„Своїми гаслами: „геть від Москви, бери психологічну Європу”, голова Вапліте тільки переказував лише власне те, що формували українські буржуазні літератори”.

„Бо не даремно український фашист Донцов на початку літературної дискусії писав: „Головною справою тепер на Україні є... надати жовтоблакитній ідеології сили фанатизму й жорстокости, яка б забезпечила їй перемогу...”

І, нарешті, не даремно той же фашистський орган „Літературно-Науковий Вістник” у кінці 1926 р., характеризуючи виступ Хвильового, писав, „Правда, Хвильовий застерігається, що „не треба плутати політичного союзу з літературою”, але, на нашу думку, визволення української культури з-під убійчих впливів російських і введення її в блискучу родину західних національних літератур, матиме вплив на весь спосіб думання нашої інтелігенції і приведе многих до переконання, що можна навіть, лишаючись комуністом, бути свідомим того, що „політичний союз із Москвою” є в дійсності кольоніальна залежність, та що в силу економічних і культурних причин Україна може бути або московською кольонією, або справді самостійною нацією”.

Ми вже не будемо говорити про загальновідому справу, що Жовтень поклав нові основи взаємин між народами колишньої Росії, що жодних кольоніальних елементів взаємин між цими народами немає й не може бути, бо комуністи не можуть стати кольонізаторами, бо вони є авангард робітничої

кляси, бо, нарешті, партія вживає всіх заходів, щоб лишки русотяпства викоринити назавжди. І воно буде вирвано!"

„Але справа тут далеко глибша, і міститься вона не в цьому. Коли вузьколюбим українським емігрантам-націоналістам від злоти в голові все перевертається догори ногами, то, як бачимо з наведеної цитати, пани Донцови раді об'єднатися і з „комуністами”, тільки такими, що, ідучи шляхом Хвильового, нарешті дійшли до того, що „є в дійсності кольоніяльна залежність” від Москви. Як бачимо, фашизм може простити й комуніста, коли той фактично дійде до чистого націоналізму й стане в його руках зброєю”.

УВАГА:

Всі підкреслення в тексті належать авторові цієї праці.

З А К І Н Ч Е Н Н Я

На цьому кінчаємо передрук матеріалів, пов'язаних з „літературною дискусією”, які додані до праці про Фітільова-Хвильового, щоб дати змогу читачеві краще пізнати характер тої дискусії і аргументації обох сторін.

Подані в „Додатках” матеріали підтверджують наш висновок, зроблений по закінченню огляду і аналізу писань Фітільова, а саме:

1. Фітільов у своїх творах захоплюється чекістами і взагалі комуністами, даючи перевагу москалям.
2. „Вальдшнепи”, яких була опублікована лише частина, не роблять винятку, бо, як запевняє сам Фітільов, за пляном твору мав Карамазов під впливом аргументації і думок Аглаї — *лише* захитатися, але далі мала бути показана вся неправильність і безпідставність тверджень Аглаї, і Карамазов мав цілковито визволитися від впливу тих думок. Отже з того випливало б, що Фітільов, позичаючи (і трохи перекручуючи) де-які твердження Донцова, мав намір в літературній формі, яка дає можливість їх перекручувати, — скомпромітувати націоналістичні ідеї (як це зробив М. Куліш у „Патетичній сонаті”) і „довести” їх неправильність, а тим самим і цей твір слід розглядати як пропаганду на користь комунізму. Влада ж цікавилася опануванням широких мас і уважала цей твір (як і „Патетичну сонату”) за

складним, непридатним для цієї мети, воліла не ризикувати і не „гратися з огнем”.

3. Всюди і завжди підкреслював Фітільов, що він є прихильником тісного політичного союзу з Московщиною.
4. У своєму „каяттю” він засуджував і ті думки, які ширив підчас „літературної дискусії” і став на ті ж московсько-комуністичні позиції, на яких стояли і його опоненти і партія.
5. Після „каяття”, як і на початку своєї творчості, він діє як чекіст і доносить на своїх колег по перу під маркою літературної критики.
6. Чи підчас „літературної дискусії” він діяв на доручення влади як провокатор, у світлі пізнішої діяльності стає дуже імовірним.
7. Популяризація серед еміграції творів Фітільова є лише засобом розкладу еміграції і поступового наближення до комунізму, яке, на жаль, вже у великій мірі досягнуте численними колегами В. Петрова, які є серед нас. Доходить до того, що навіть з Л. Українки хочуть зробити „екзистенціоналістку” і то коштом еміграційних овечок, охочих, щоб люди бачили видрукованими їхні фото. Вони не підозрівають, як вони нагадують героя оповідання Чехова „Пропечаталі” (якого зрештою 99% тих жертводавців не читало, як і кращих творів Лесі Українки).

Хоча „політична” еміграція показала вже, що вона з себе уявляє, але ширення творів Фітільова — це підливання олії до вогню і прискорювання перетворювання „вчорашніх” українців, що шанували гетьманів: Богдана, Виговського, Дорошенка, Мазепу й Орлика на симпатизуючих ССРСР симпатиків Пушкаря, Брюховецького, Кочубея — люців „малоросійського походження”, що слідом за Хвильовим, Великого Гетьмана і патріота — Мазепу, зватимуть: „окаянним, проклятим гетьманом”.

З М І С Т

	стор.
Від Видавництва	3
Передмова до другого видання	7
I. „Дискусійне” з біографії Миколи Хвильового	9
II. Ідеологічними манівцями	41
III. Політична проблематика партії й лінія уряду, як ідеологічна основа творчості Хвильового і як тло початкової фази „літературної дискусії”	63
IV. Погляди, що їх боронив Хвильовий на початку „літературної дискусії”	69
V. Між „Загірньою Комуною” і українським націоналізмом	90
VI. Шляхом самообпльовування і донощицтва	133
VII. Що ж нам „дав” Хвильовий і в яких цілях його захвалюють „хвильовисти”	159
ПРИМІТКИ	183
ДОДАТКИ	203
ЗАКІНЧЕННЯ	260

П О Д Я К А

Автор вважає своїм приємним обов'язком скласти щирю подяку п. Володимирові Макару і п. Марії Письменній, які незважаючи на переобтяження працею, вирвали час на всебічну допомогу у виданню. Зокрема це торкається В. Макара, який перевантажений громадськими справами.

Рівнож складає автор сердечну подяку усім жертводавцям, яких список долучаю.

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ:

Іван Бескид	\$540.00
Роман Гнатюк	50.00
Олег Дудар	20.00
Н. Н.	5.00
Ірена Г.	10.00
Петро Євич	20.00
Віра Кисілевська	100.00
Вікторія Лемик	50.00
Дмитро Мрозовицький	100.00
Марійка Письменна	320.00
Гордій Перець	30.00
Дарія Рихтицька	10.00
Свирид Пронич	50.00
Валя Подолянка	100.00
Карпо Чумак	15.00

Д О С І В И Й Ш Л И :

- Задеснянський.** Еволюція світогляду Л. Українки. 110 сторінок. 1945 р. (вичерпано).
- Р. Паклен.** „Біла книга”. 220 ст., 1948 р. (вичерпано)
- Млиновецький.** Історія українського народу. (скороч.). 312 ст. 1946 р. (вичерпано)
- Паклен.** Загадка сфінкса. 176 ст. В-во „Овид”, Аргентина (вичерпано)
- Задеснянський.** Україна. кн. I і II, 344 ст., 1952, вид. СУМу (вичерпано)
- Млиновецький.** Історія українського народу (друге, значно доповнене вид.) 660 ст., 1953.
- Млиновецький.** Гетьман Мазепа в світлі фактів і дзеркалі „історій”. (вид. друге, доповнене). 280 ст., 1959 р. (вичерпано)
- Р. Задеснянський.** Критичні нариси. Том I. „Велетні і пігмеї літературного Олімпу”. 112 стор. (вичерпано)
- ” Критичні нариси. Том II. „Апостол української національної революції” (друге видання). 242 стор. (вичерпано)
- ” Критичні нариси. Том III. „Національно-політичні погляди М. Драгоманова (друге видання). 134 ст. (вичерпано)
- ” Критичні нариси. Том IV. „Творчість Лесі Українки”. 144 стор. (вичерпано)
- ” Критичні нариси. Том V. „Що нам дав Хвильовий?” (друге видання). 224 стор. (вичерпано)
- ” Критичні нариси. Том VI. „Творці „ренесансу 20-их років”. 124 стор. (вичерпано)
- ” Критичні нариси. Том VII. (М. Вороний, Л. Старицька-Черняхівська та інші). 144 сторінки. (вичерпано)
- Р. Млиновецький.** „Голод на Україні в світлі урядових даних” (вичерпано)
- Р. Паклен.** „Правда про московську національну політику на Україні та за її межами”. (вичерпано)
- Р. Млиновецький.** „Про що історія мовчить...” (матеріали до історії визвольної боротьби 1917-22 рр. (вичерпано)
- Млиновецький.** Нариси з стародавньої і давньої історії українського народу. 222 ст. 1964 р. (вичерпано)

- Задеснянський.** „Апостол української національної революції”. (видання четверте, доповнене). 394 ст. 1969 р.
- Задеснянський.** Творчість Лесі Українки. 178 ст. 1970 р.
- Р. Млиновецький.** Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. Том I. 568 стор. 1970 р.
- Р. Млиновецький.** Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. Том II. 670 стор. 1973 р.
- Млиновецький.** Гетьман Мазепа в світлі фактів... (видання третє, доповнене). 376 сторінок. 1976 р.
- Паклен.** Основи націоналістичного світогляду. Том I. 254 стор. 1969 р. (вичерпано, але є невелика кількість в компл.)
- ” Основи націоналістичного світогляду. Том II. 226 стор. 1977 р.
- ” Основи націоналістичного світогляду. Том III. 324 стор. 1978 р.
- ” Том IV — закінчується друк. Том V — пригтовляється до друку.
- Р. Задеснянський.** „Правда про Мосендза та його твори”. 1978.
- О. Вишня.** Заборонені твори. 1978.
- Р. Задеснянський.** „Чолові представники українського виродження”. 1979.
- Не подана тут частина праць друкованих під іншими псевдами, а також друкованих перед другою світовою війною і по революції.